

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
 OTTO PICK
 ŠÉFREDAKTOR
 ZDENĚK ZBOŘIL
 ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
 ROBERT SCHUSTER
 ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
 MILENA ŠTREJČKOVÁ
 SEKRETÁŘKA REDAKCE
 IRENA KREJČOVÁ
 GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
 GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
 AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
 DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

LADISLAV CABADA, MILOŠ CALDA,
 ADAM ČERNÝ, PETR DOSTÁL,
 MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
 JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
 MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
 KRISTINA LARISCHOVÁ, PETR LEBEDA,
 PAVEL MÁŠA, ALOIZ NEUSTADT,
 KAREL PEZL, OTTO PICK,
 MILOŠ POJAR, PAVEL PŠEJA,
 RICHARD SEEMANN, JIŘÍ SCHNEIDER,
 IVO ŠLOSARČÍK, VÁCLAV ŠMEJKAL,
 JIŘÍ ŠTĚPÁNOVSKÝ, KVĚTA ŠUBRTOVÁ,
 FRANTIŠEK ŠULC, FILIP TESAŘ,
 JOSEF VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ,
 JAN ŽIŽKA

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačevoiny povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 zo dňa 12. 9. 1996.

SVĚTOZOR	2
ROPA A SVĚTOVÁ POLITIKA / zz	3
ROPA A SVĚTOVÁ POLITIKA	
ROPA VE SVĚTOVÉ EKONOMICE A POLITICE / Jiří Fárek	4
SPOJENÉ STÁTY A ROPA MADE IN IRÁK / Daniel Raus	7
VÁLKA V IRÁKU V ROCE 2003 A JEJÍ DŮSLEDKY PRO ROPNÝ PRŮMYSL / Tomáš Raděj	8
VZTAHY A PROBLÉMY	
GEOPOLITIKA KASPICKÉHO REGIONU / Emil Souleimanov	10
NĚMECKO A JEHO ROLE V EVROPSKÉ POLITICKÉ SPOLUPRÁCI A VE SPOLEČNÉ ZAHRAŇIČNÍ A BEZPEČNOSTNÍ POLITICE / Eva Kordová	14
ESTONSKO NA POLITICKÉ MAPĚ / Ivi Zájedová	17
ZEMĚMI SVĚTA	
POBŘEŽÍ SLONOVINY: ETNICKÝ KONFLIKT? / Vilém Řehák	19
JANUSOVSKÁ TVÁŘ HAMASU / Yehuda Lahav	23
TŘICÁTÉ VÝROČÍ VOJENSKÉHO PŘEVRAU V CHILE A DEMOKRATICKÁ TRANSFORMACE CHILSKÉ SPOLEČNOSTI / Jozef Špánik	24
EVROPSKÁ UNIE	
ROZŠÍŘENÍ EVROPSKÉ UNIE – PŘISTOUPENÍ K EU. VŮLE LIDU? ZÁJEM LIDU? / Katharina von Schnurbein	26
VOLNÁ TRIBUNA	
VYŘEŠÍ NOVÁ AFRICKÁ UNIE (AU) STARÉ PROBLÉMY? / Josef Levora	32
RECENZE	
JOBOVY ZVĚSTI O ZHROUCENÍ ČÍNY / Rudolf Fürst	37
RUDÍ A RŮŽOVÍ: TRANSFORMACE KOMUNISTICKÝCH STRAN / Filip Tesař	37
NĚMECKÉ SJEDNOCENÍ A NĚMECKO-RUSKÉ VZTAHY / Ivona Řezanková	39

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP 10/2003

(které má vyjít do 31. 10. 2003)

Migrace jako politický fenomén na začátku nového tisíciletí ► *Balkán stále v pohybu* ► *Evropská unie a migrace* ► *Přistěhovalectví v Itálii* ► *Chudoba nutí Mexičany emigrovat* ► *Boj proti terorismu: pohled na Pákistán* ► *Irán, USA a střední Východ*

1. – Korejská lidově demokratická republika vyjádřila souhlas se zahájením mnohostranných rozhovorů o svém jaderném programu.

1. – palestinské vedení kritizovalo rozhodnutí izraelské vlády z 31. července, podle něhož má být židovská osada Neve Dekalim v pásmu Gazy rozšířena o 22 domů, což je podle Palestinců v rozporu s tzv. cestovní mapou.

1. – ve Velké Británii začalo veřejné šetření ve věci smrti vládního zbrojního experta Davida Kellyho, který v polovině července spáchal sebevraždu.

4. – do liberijské Monrovie přiletělo prvních dvě stě příslušníků jihoafrických mírových sborů. Sekou Conneh, vůdce největší povstalecké skupiny Sjednocení Liberijci pro usmíření a demokracii slíbil, že jakmile mírotvorci zajistí bezpečnost v zemi, stáhne své jednotky z metropole.

4. – Ilham Alijev, syn ázerbájdžánského prezidenta Gejdara Alijeva, byl zvolen novým premiérem a nahradil Artura Rasizadeho.

5. – pumový atentát v hotelu Marriott v Jakartě si vyžádal nejméně 14 obětí. Přihlásila se k němu skupina Džamaá Islamija, která má vazby na al-Kaidá.

7. – v Indonésii byl odsouzen k smrti terorista Amrozi odpovědný za loňský atentát na Bali, při němž zahynulo 202 turistů.

8. – americké jednotky zadržely bývalého iráckého ministra vnitra Mahmúda Zijába Ahmada.

11. – liberijský prezident Charles Taylor předal moc viceprezidentovi Mosesi Blahovi a odjel do azylu v Nigérii.

11. – egyptský ministr zahraničí Ahmad Máhír po schůzce se svým syrským a saúdskoarabským kolegou prohlásil, že arabské státy neuznávají iráckou prozatímní vládní radu, jsou však ochotny s ní jednat.

13. – Libye podepsala dohodu o odškodnění pozůstalých po obětech atentátu nad Lockerbie. U Banky pro mezinárodní vyrovnání bude uloženo 2,7 miliard dolarů k tomuto účelu

a každá rodina z nich dostane čtyři miliony dolarů. Libye v dopisu RB OSN přiznala svou odpovědnost za atentát.

14. – regionální velitel ozbrojeného křídla Islámského džihádu v Hebronu zahynul v přestřelce s izraelskými vojáky.

14. – RB OSN přijala novou rezoluci k Iráku, v níž vítá vytvoření irácké prozatímní vládní rady, avšak neuznává ji výslovně. Rezoluce povoluje pomocnou misi OSN v Iráku s jednoročním trváním.

14. – v Hamburku začal proces s jedním z údajných iniciátorů teroristických útoků v USA 11. září 2001 Avd al-Ghaní Mazúdíem.

14. – dvě stě příslušníků americké námořní pěchoty dorazilo do Monrovie, aby pomohli západoafrickým mírovým silám (ECOMIL) stabilizovat situaci a zajistit přísun humanitární pomoci. Hnutí Sjednocení Liberijci za usmíření a demokracii (LURD) předalo ECOMIL kontrolu nad monrovijským přístavem.

16. – v saúdskoarabské Džidě zemřel jeden z nejkrvavějších afrických diktátorů, bývalý ugandský prezident Idi Amin (80).

18. – v Akkře byla podepsána mírová smlouva mezi liberijskými povstalci a prezidentem Mosesem Blahem o vytvoření prozatímní vlády a o podílu jednotlivých skupin na moci. Vláda má působit od letošního října až do ledna 2006.

18. – v severoiráckém Mosulu zadrželi kurdští bojovníci bývalého iráckého viceprezidenta Táhá Jasína Ramadána a předali ho americkým vojákům.

19. – teroristé zautočili na sídlo OSN v Bagdádu. Při útoku zahynulo 23 lidí včetně zvláštního vyslance OSN v Iráku Sergia Vieira de Mella (55). K atentátu se přihlásila dosud neznámá skupina Ozbrojený předvoj druhé Mohammedovy armády a další dvě organizace.

19. – marocký soud odsoudil 87 islámských radikálů – z toho čtyři k trestu smrti – za podíl na sebevražedných atentátech, při nichž zahynulo v květnu v Casablance 35 lidí.

19. – při explozi nálože, kterou v jeruzalémském autobuse odpalil palestinský sebevražedný

atentátník z hnutí Hamas, zahynulo 21 lidí. Po atentátu bylo zastaveno předávání okupovaných měst pod palestinskou kontrolu, byly zmrazeny rozhovory na nejvyšší úrovni a obnovena vojenská ostraha západního břehu.

20. – palestinský premiér Mahmúd Abbás nařídil dopadnout a zatknout extrémisty, kteří stáli za atentátem na jeruzalémský autobus. Rozhodl se přerušit kontakty s Hamasem a Islámským džihádem.

21. – podle rozhodnutí izraelské vlády zahájila izraelská armáda odvetu za útok na jeruzalémský autobus a při raketovém útoku zabila jednoho z vůdců Hamasu Ismáíla abú Šanafa. Hamas a Islámský džihád krátce nato vypověděly příměří, k němuž se 29. července zavázaly. Obě organizace nepovažují předchozí útok na jeruzalémský autobus za porušení příměří.

21. – americké síly zadržely poradce svrženého iráckého prezidenta Alího Hasana Madžída zvaného Chemický Alí.

24. – Izrael odmítl návrh palestinské správy na uzavření oboustranného příměří a zopakoval svůj požadavek na rozpuštění palestinských radikálních organizací.

26. – zveřejněná závěrečná zpráva vyšetřovací komise konstatovala, že konkrétní příčinou havárie amerického raketoplánu Columbie bylo poškození tepelné izolace levého křídla nárazem zmrzlé pěny z velké vnější nádrže v počáteční fázi startu. Zpráva kritizuje vedení NASA za řadu vážných organizačních pochybení.

27. – Rada bezpečnosti OSN přijala rezoluci, která označuje všechny útoky proti humanitárním pracovníkům světové organizace a nevládních organizací za válečné zločiny.

27. – maoističtí povstalci v Nepálu zrušili příměří, které vyhlásili v lednu v rámci snahy uzavřít s vládou mírovou dohodu. Zdůvodnili to neústupností vlády přijmout jejich požadavky. Vláda je označila za teroristy.

27. – americký prezident George W. Bush potvrdil, že američtí vojáci z Iráku neodejdou a vyzval veřejnost k trpě-

livosti, protože obnova Iráku bude trvat velmi dlouho. Počet amerických vojáků, kteří přišli o život po ukončení bojů, překročil počet padlých v bojích (138).

27. – srbský parlament přijal rezoluci, která prohlašuje Kosovo za nedílnou součást Srbska.

27. – předseda britské vlády Tony Blair při výpovědi před zvláštním vyšetřovatelem okolností smrti vládního zbrojního experta Davida Kellyho řekl, že vládní dokumentace k ospravedlnění války proti Iráku vycházela výhradně z podkladových materiálů zpravodajských služeb a nebyla nijak upravena pro politické účely.

27.–29. – jednání diplomatů KLCDR, USA, Japonska, Číny, Ruska a Korejské republiky o severokorejském jaderném programu. USA odmítly severokorejský požadavek na uzavření smlouvy o neútočení, dokud se Pchjongjang nevzdá svého jaderného programu. Strany jednání se vyjádřily pro bezjaderný Korejský poloostrov, pro výhradně mírové urovnání a odmítly další eskalaci. Jednání mají pokračovat v říjnu.

28. – list Los Angeles Times napsal, že americká zpravodajská služba CIA zkoumá, zda sama a ostatní spojenecké služby nenaletěly na falešné informace o údajných zásobách chemických a biologických zbraní v Iráku.

29. – při pumovém atentátu v severoiráckém Nadžáfu zabito nejméně 82 lidí. Zahynul i vůdce někdejší šíitské opozice a dosavadní šéf Nejvyšší rady islámské revoluce v Iráku ajatolláh Muhammad Bakir Hakím.

29. – mediální poradce britského premiéra Tonyho Blaira Alastair Campbell rezignoval na funkci. Byl kritizován za záměrné zveličování iráckého nebezpečí, aby vláda získala podporu veřejnosti.

31. – Vysoký představitel Evropské unie pro zahraniční a bezpečnostní politiku Javier Solana odmítl jménem Společenství bojkot Jásira Arafata a kritizoval myšlenku tzv. bezpečnostního plotu, který chce vybudovat Izrael.

Ropa a světová politika

Ani v tříděně rozděleném světě, jak se říkalo naší planetě v letech studené války, si málokdo dovolil tvrdit, že barva a vůně ropy jsou jiné na Západě a na Východě. Na počátku 20. století bylo největším producentem ropy Rusko (8,6 mil. t), následováno Spojenými státy se zhruba stejným objemem těžby. V roce 1938 se ve světě těžilo okolo 280 mil. tun, v roce 1945 370 mil. a v roce 1960 už více než jedna miliarda. (Pro srovnání tohoto růstu v barelech: v roce 1950 10 milionů barelů denně, 1990 65 mil. denně.) Dnes ji dobývá a prodává více než 40 zemí světa, z nichž asi 22–26 má na světové těžbě významnější podíl. Když se nejprve ministerský předseda Íránu Mosaddek rozhodl zestátnit British Oil Co., a později šahinšáh téže země Mohammed Reza vyvolal, prostřednictvím Organizace zemí exportujících ropu (OPEC), pohyb světových cen ropy, všechny státy rozděleného světa se angažovaly ve prospěch nějaké odvety nebo alespoň uznale tolerovaly kroky toho druhého.

Na podzim 2002 se sešli v Houstonu zástupci amerických a ruských ropných společností a předmětem jejich jednání bylo dojít k dohodě o vzájemné ochraně investic v Íráku a o nových investicích do těžby nafty za Uralem. Připomeňme si, že to byla také doba, kdy se irácká krize projednávala na nejruznějších úrovních OSN a kdy stovky zahraničněpolitických komentátorů se rozepisovaly o tom, že tato světová organizace je přinejmenším zastaralá, zbytečná, a že tady dokonce překáží. Zlí jazykové tehdy tvrdili, že nejlepší by bylo, kdyby se ona důležitá rezoluce Rady bezpečnosti OSN o Íráku nepsala v New Yorku, ale rovnou v Houstonu, ale pravdou je, že se zde vlastně nejednalo jen o ropě ale i (byť nepřímou) o světové politice. Bylo to také v době, kdy vrcholily fúze starých i nových ropných společností, a to nejen ve Spojených státech a jejich okolí, ale i v Rusku a v nástupnických státech bývalého Sovětského svazu. Avšak zejména kontakty mezi americkými a ruskými těžaři (ačkoli toto *národní* rozlišování je jen pomocné) byly a v současné době jsou nejpozoruhodnější.

Škodolibé *ropné* invektivy mají však asi stejnou cenu jako dnes už zapomenuté kresby Antonína Pelce, na kterých zlý Štrýček Sam páchá někde ve světě nějaké zlo v zájmu svých neustále rostoucích zisků a na úkor hladovějících. Možná jsme jen trochu zapomněli, že onen zlý štrýček byl namalován podle skutečné předlohy (převzaté z americké a britské novinové karikatury), a to ještě v dobách, kdy se jeho skutečný vzor měnil z podomního obchodníka prodávajícího naftu jako mazání proti revmatismu a na svícení v petrolejkách v kapitalistického gründerského dravce, který začal svádět boj o ropná pole nejdříve doma v Texasu, později za hranicemi Spojených států. Mezi Johnem Davidsonem Rockefellerem (1839–1937) a Romanem Abramovičem je ovšem časová vzdálenost více než stopadesátiletá, ale celá tato doba stále vzrušuje své publikum, ať již se navrtá nějaká studna u Břeclavi nebo na severu Ameriky. Spojení

politiky a obchodu upoutává relativní rychlostí a snadností získávání produktů, které jsou žádány na světových trzích a vyvolává úvahy o nejrůznějších souvislostech.

Přítom je celá věc trochu nejasná. Podle zákonodárství většiny zemí světa je všechno to, co je pod zemí, nejen tedy ropa, ale i rudy, voda aj. *majetkem všeho lidu*, který tato území obývá. Problémem je, jak kdo toto právo nabyt a spor Nuitů o velkou část Britské Kolumbie nebyl jistě jen sporem o národní nebo kmenovou identitu, ale zejména o zdroje příjmů z prodeje ropy z nalezišť v této kanadské provincii. Stejně obava z porušování lidských práv na Východním Timoru měla svoje nezanedbatelné pozadí v právech na těžbu ropy v Timorském moři. Norský chladný vztah k Evropské unii je bezesporu závislý na počtu těžných plošin v Severním moři. A tak bychom mohli pokračovat vlastně do nekonečna. Novodobé dějiny prostě souvisejí s velikostí a bohatstvím ropných nalezišť a neochotou lidstva vzdát se snadné prosperity i na úkor vlastní budoucnosti.

Druhou stránkou věci je přeprava této vzácné suroviny z místa na místo, respektive z míst, kde má malou cenu do míst, kde je její cena podstatně vyšší. Když po arabsko-izraelské válce v roce 1973 byl uzavřen Suezský průplav a začaly se stavět obří tankery, málokdo tušil, že kromě své funkce přepravní, budou mít tato monstrplavidla i funkci skladovací. A nezapomeňme ani na to, že právě v této době se objevuje pojem ekologická katastrofa a ptáci obalení mazutem jsou od této doby symbolem ropného úpadku lidských civilizací bez ohledu na jejich konfesionální orientaci. Konečně stavbu železnic, kterou se nechávalo fascinovat 19. a velká část 20. století, nahradily stavby ropovodů a plynovodů a peníze, které jsou vkládány do těchto investic dávno překročily limity kontrolované vládou průměrně velkého státu.

Ropa se stala součástí nejen světové ekonomiky a politiky, ale zasáhla i kulturu v globálním měřítku, a kdo si chce najít něco pozitivního na nekonečném TV seriálu Dallas jistě přizná, že hlavní roli zde nemají padouši a hrdinové neustále matoucí televizní diváky svým nekonečným mizením a znovuobjevováním se, ale především ropa, která je příčinou bohatství i případné chudoby aktérů této pohádky. Ropa zde může za vše dobré i špatné a je, podobně jako kdysi tajemník z Okresu na severu, spiritus agens smyšlených, ale v tomto ohledu velmi pravdě podobných dějin.

Jak je to ale doopravdy? Jakou roli dobývání, přivlastňování si a obchodování ropou může hrát v současném světě a ve světové politice? Kde začíná a kde končí odpovědnost předsednictví nějaké nadnárodní korporace za osudy obyvatel nikoli jen zemí těžících ropu, ale dnes už i celého světa? A má někdo tuto odpovědnost, a pokud ano, je si toho vůbec vědom, anebo je celý byznys ovládný odcizenými samoregulačními se mechanismy podobnými světu neviditelných válek?

Chtěli jsme využít příležitosti a vrátit se v poněkud klidnější době k uvažování o po-irácké době, v níž se trumfovalo miliony barelů jako argumenty snad ještě více než počty zbraní hromadného ničení. Vyzvali jsme proto své spoluautory, aby přemýšleli nad současnou světovou politikou v souvislosti s problémy, které ropa světu působí a v souvislosti s prosperitou, kterou má také na svědomí její dobývání a obchodování s ní. Samozřejmě víme, že je to problém, který zajímá jen část světové populace. Velká většina obyvatel Indie nebo Číny se obává spíše nedostatku vody, ale protože patříme k té části světa, jejíž prosperita je postavena na hrdlení se o ropu, měli bychom o tomto problému také něco vědět. Konec konců je to také jedno z témat spojených se zvláštní povahou válek, které jsme slíbili dále rozvíjet a diskutovat, bez ohledu na průběh válek stále ještě viditelných.

-zz-

zboril@iir.cz

Ropa

ve světové ekonomice a politice

JIRÍ FÁREK

Problematika zabezpečování energetických potřeb vystupuje stále více jako relativně samostatný fenomén ekonomického rozvoje a významná determinanta strategie hospodářské politiky zemí i center světového hospodářství.

Od 70. let minulého století se začaly výrazně měnit dříve setrvalé podmínky a mechanismy mezinárodního obchodu s energetickými zdroji. Pro řadu zemí se ztížilo jejich zajišťování v požadovaném objemu, za únosných nákladů a v historicky vzniklé struktuře, pro niž je příznačný vysoký podíl pevných paliv s dominantním postavením ropy (pokrývá přes 40 procent energetických potřeb). Přicházely nejrůznější turbulence a zákonitě se dostávala do popředí otázka nejenom příčin této situace, ale i možností, konkrétních cest a časového horizontu jejího překonávání.

Obecně má problém energie tři základní implikace. Za prvé, objem přírodních rezerv ekonomicky těžitelných za současné technologické úrovně. Za druhé, rozsah a tempo postupného přechodu z existujícího energetického systému, spočívajícího na ropě, k systémům budoucnosti, které by více využívaly obnovitelných zdrojů (viz např. energie solární, vodní, větrná, přílivová, z vodíku apod.) a měly účelnější strukturu spotřeby paliv. Za třetí, dostupnost zdrojů z hlediska hospodářsko-politické kontroly jejich nalezišť, těžby, dopravy a obchodu. Při teritoriálním nesouladu mezi výskytem rentabilně těžitelných paliv a oblastmi jejich masové spotřeby se právě tento třetí aspekt stává původcem obtíží a poruch stabilního zajišťování energetických potřeb některých zemí, oblastí či světového hospodářství jako celku.

Nejzřetelnějším projevem globálního energetického problému byl rychlý vzestup cen ropy v 70. letech, kterému dominovaly dva výrazné cenové skoky v letech 1973 a 1979. Z tohoto důvodu se také od poloviny 70. let hovoří spíše o krizi ropné než energetické. Jejím otevřenému propuknutí (říjen 1973) předcházely dlouhodobé strukturální změny v oblasti těžby a využívání energetických zdrojů, jakož i celkový růst spotřeby s výraznou orientací na USA, západoevropské země a Japonsko. Prosazovala se tendence stálého zvyšování podílu ropy na globální spotřebě primárních zdrojů energie (z 29 procent v roce 1950 na 46 procent roku 1972) a zvyšování závislosti rozvinutých tržních ekonomik na jejím dovozu z nevelkého počtu rozvojových zemí. Sou-

časně probíhaly významné přesuny v územní struktuře těžby. Rychle rostla produkce v zemích Středního východu (jejich celosvětový podíl stoupal z necelých sedmi procent v roce 1938 na více než 40 procent roku 1972), které získávaly klíčové postavení v mezinárodním obchodu s ropou.

K výsledné realizaci potenciálních ekonomických předpokladů ropné krize přispělo působení některých dalších procesů a faktorů. Za prvé, inflace v rozvinutých tržních ekonomikách a znehodnocování amerického dolaru (i v souvislosti s jeho odpoutáním od zlata), které zhoršovaly cenové podmínky obchodu těžebních zemí a podlamovaly reálnou hodnotu jejich exportních příjmů vyjadřovaných v USD. Za druhé, posilování spolupráce a jednota společných akcí ropných zemí. Ty byly dříve svazované koncesními podmínkami ropných monopolů,¹⁾ na jejichž hrabivou politiku reagovaly založením (1960) Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC), jejíž počet členů se postupně zvyšoval ze zakládajících pěti²⁾ na dnešních reálně angažovaných jedenáct členských států. Za třetí, mimoekonomické či geopolitické faktory, které přidávají pohybu cen „gradaci“ i nárazovitý charakter a jejichž vliv v určitých časových úsecích zjevně převažoval. V tomto směru se razantně podepsaly události jako arabsko-izraelský konflikt (1973), revoluce a pád šáhova režimu v Íránu (1979), íránsko-irácká válka (1980) a írácká invaze do Kuvajtu (1990). Nejnovějším „spouštěcím mechanismem“ bylo napětí předcházející invazi do Iráku (2002–2003).

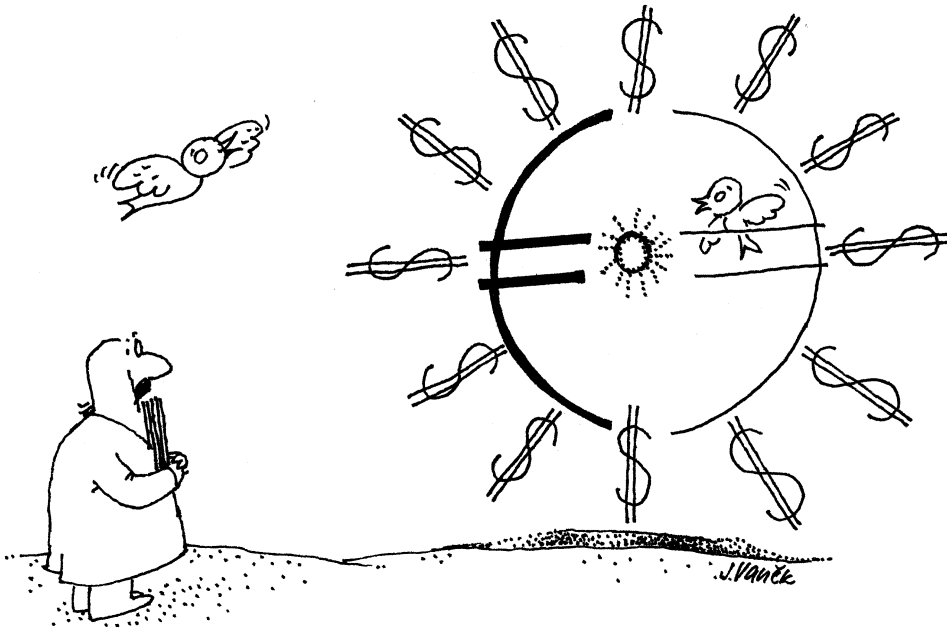
Strmý růst cen ropy v letech 1973–1974 je zpravidla označován za tzv. první fázi energetické krize, eventuálně za první ropný šok. Skutečností je, že v 60. letech se cena barelu (159 litrů) základního druhu exportované ropy (tzv. Brent, někdy Arabian Light) pohybovala kolem 1,8 USD a do poloviny roku 1973 se jen mírně zvýšila na 3 USD. V říjnu téhož roku využily země OPEC svého výlučného postavení k omezení produkce, vyhlásily embargo na vývoz do USA a Nizozemska (reakce za podporu Izraele – zrušeno v březnu 1974) a cena ropy vzrostla v roce 1974 na 11,65 USD. Koncem 70. let přišel druhý ropný šok s ce-

novým posunem na 35 USD (vliv íránské revoluce), po němž následoval pokles s určitým ustálením v rozmezí 15–18 USD. K dalšímu cenovému vzestupu až na 46 USD došlo v období 1990–1991 v souvislosti s íráckým napadením Kuvajtu. V 90. letech se cena v průměru pohybovala kolem 18 USD (po asijské finanční krizi krátce sestoupila k 10 USD), aby se na přelomu století opět dostala na 35 USD. V letech 2001–2002 to bylo přibližně 26 USD s mírným kolísáním od této průměrné úrovně.

Vzestupný pohyb cen ropy se promítnul do přerozdělování bohatství ve prospěch těžebních zemí, do světové konjunktury a do strukturálních změn v energetickém hospodářství. Pozoruhodný byl růst exportních příjmů zemí OPEC (ze 40 mld. USD v roce 1973 na 278 mld. roku 1981, přičemž celkový přebytek jejich platebních bilancí přesáhl v tomto období 420 mld. USD). Zhoršila se situace neropných rozvojových zemí (v roce 1973 zaplatily za dovoz ropy 4,6 mld. USD, tj. 12 procent příjmů z vlastního exportu, zatímco roku 1980 již 80 mld., respektive 30 procent), které vykazovaly strmý růst zahraniční zadluženosti. Na straně rozvinutých tržních ekonomik akcelerovaly adaptační procesy, zaměřené jednak na úspory ve spotřebě energetických zdrojů a jednak na průzkum a odkrývání nových nalezišť.

Průzpůsobování rozvinutých tržních ekonomik cenovým změnám v oblasti ropy probíhalo zejména v následujících směrech. Za prvé, růst těžby v zemích mimo OPEC, které v roce 1982 poprvé vytěžily více ropy (především Mexiko, Velká Británie a Norsko). Za druhé, hromadění většího objemu „nárazníkových“ zásob ropy a zvětšení manévrovacího prostoru v nouzových případech. Za třetí, celkové snížení spotřeby energie na jednotku produkce, respektive zvyšování stupně zhodnocení energie ve výrobcích. Za čtvrté, strukturální posuny k alternativním zdrojům, ať již šlo o zemní plyn, energii solární či jadernou (v 70. letech docházelo například ke zvyšování podílu jaderné energie na spotřebě primárních zdrojů v USA, Japonsku, SRN, ve Velké Británii a Francii – zde dokonce až na 15 procent).

V rozvinutých tržních ekonomikách zřetelně sílí tlak na energetické úspory, uplatňují se přísnější normy spotřeby (např. u benzínu a nafty v dopravě) a realizuje se vyšší zdanění ropných produktů. Prosazují se rovněž trendy deregulace a privatizace energetických sektorů, jakož i liberalizace trhů. Různá regulační energetická opatření v národním rámci rozvinutých tržních ekonomik a v řadě případů i zpracovávání dlouhodobých energetických programů byly doplňovány úsilím o těsnější mezinárodní spolupráci v oblasti energie. Konkrétním výsledkem bylo zřízení Mezinárodní agentury pro energii (IEA, založena 1974), jako mezivládní agentury zaměřené především k posílení koordinace energetické politiky členských zemí a k vytvoření účinného mechanismu zásobování ropou v nouzových situacích.

Ve spotřebě ropy se – z globálního pohledu – prosazují dvě základní tendence. Na jedné straně redukce poptávky po ropě ve vztahu k produkci a cesta jejího efektivnějšího využívání. Například koncem 70. let představovaly dovozy ropy 1,9 procenta HDP v USA a 2,7–2,9 procenta HDP v západní Evropě a Japonsku. Ke konci 90. let to bylo již jen 0,6 procenta, respektive 0,8–0,9 procenta.³⁾ Průvodním jevem úspor, příklonu k alternativním zdrojům i snah o zmenšování závislosti na dodávkách ze zahraničí je celkový pokles podílu ropy na celosvětové energetické spotřebě z téměř 50 procent v roce 1975 na dnešních přibližně 40 procent.⁴⁾ Na druhé straně však objem každoročně spotřebované ropy ve světě i nadále stoupá a v horizontu dekady je v rámci celkového zvyšování energetické potřeby předvídan i další růst poptávky po ropě při zachování zhruba stávajícího podílu na spotřebě zdrojů energie.

Spotřeba ropy se soustřeďuje v hlavních centrech světového hospodářství. Podle údajů za rok 2001 připadalo 26 procent celosvětové spotřeby na USA (v období 1990–2000 bylo například zaznamenáno průměrné zvýšení denního objemu ze 16,3 na 18,7 mil. barelů), 20 procent na země EU (vzestup ve stejném období z 15 na 15,9 mil. barelů) a 11 procent na Japonsko a Koreu.⁵⁾ Bezkonkurenčně stěžejním fenoménem na trhu ropy jsou Spojené státy, které sice spotřebovávají čtvrtinu světové produkce, avšak kontrolují jen asi tři procenta světových zásob a ze zahraničí dovážejí přibližně 55 procent své ropné spotřeby. Při denním objemu dovozu ve výši cca 11 mil. barelů to představuje přibližně jednu sedminu celosvětové těžby.⁶⁾ Zvláště vysoké tempo růstu ropné spotřeby vykazují v posledních dekádách rozvojové země (vliv industrializace) a nově vstoupila „do hry“ i Čína, která se od roku 1993 stala čistým dovozcem a jejíž závislost na zahraniční ropě setrvale stoupá.⁷⁾ Asi polovina dovozu pochází ze Středního východu. Tím se Čína dostává do obdobného postavení jako Spojené státy (svým způsobem i do určité zá-

vislosti na dění v této oblasti), což neuniká pozornosti politologů.

Bez ohledu na programy úspor energie, na nové objevy ropných ložisek a na širší využívání obnovitelných zdrojů přetrvává výsadní postavení zemí OPEC, které ovládají téměř 65 procent prokázaných světových zásob ropy (viz tabulka) a podílí se na cca 40 procenty na objemu exportu a 30 procenty těžby (podíl na těžbě se snížil z přibližně 40 procent po založení OPEC).⁸⁾ Výhodou většiny z nich je poměrně levné získávání ropy z podzemních ložisek. Kalkulované náklady u arabských ložisek činí zhruba 2 USD za barel, zatímco v USA je to dvojnásobek a v Rusku jsou až třikrát vyšší.⁹⁾ Země OPEC mají bezpochyby možnost určité regulace těžby s následnými dopady na úroveň cen a hospodářské prosperity ve světě. Je ovšem vhodné připomenout, že za normální či nevyhrocené situace budou mít stěžejní zájem na výraznějším poškození rozvinutých tržních ekonomik, kde mají v té či oné formě uložené kumulované přebytky z příjmů z exportu (tzv. petrodolary).

Klíčovou úlohu má Saúdská Arábie, která disponuje zhruba jednou čtvrtinou světových zásob ropy a největší těžební kapacitou. Je uznávaným vůdcem ve sféře ropy a prakticky jedinou zemí, která je schopna prosadit v kartelu OPEC společnou disciplínu a výrazněji ovlivňovat trh. Udrží nákladný „nárazníkový polštář“ volné kapacity, umožňující pružně snižovat či zvyšovat denní těžbu. Standardně se její produkce pohybovala v rozmezí 7–8 mil. barelů denně, avšak ve vypjatých podmínkách může jít až k hranici 10,5 mil. barelů. Žádná jiná země těžící ropu (uvádí se jich asi 60) nemá natolik silné finanční zájmy, aby si mohla dovolit zřídít a provozovat nadbytečné těžební kapacity v podobném rozsahu. Manévrovací prostor Saúdské Arábie je poměrně značný, neboť objem svých rozpočtových výdajů cca 60 mld. USD může například pokrýt buď denní těžbou 6 mil. barelů prodávaných za 30 USD, anebo při 10 mil. barelů za

17 USD. Vyskytují se konstrukce, že při běžné produkci 7,7 mil. barelů potřebuje cenu kolem 26,5 USD.¹⁰⁾

Zajímavým a velice diskutovaným tématem jsou ceny ropy a dopady jejich pohybu jednak na rozvinuté tržní ekonomiky a neropné rozvojové země a jednak na samotné státy OPEC. Z hlediska spotřebitelů a zákazníků se situace jeví vcelku jednoznačně – vysoké ceny nahodávají hospodářskou prosperitu, tlumí ekonomický růst a zaostřují problém „energetické chudoby“ v různých místech rozvojového světa. Zhruba dvě miliardy lidí žije podle údajů OSN bez elektřiny a ve venkovských oblastech se využívají nejméně vhodné zdroje energie s nepříznivými důsledky na zdraví a životní prostředí. V logice uvedených úvah by nízké ceny energie byly přínosem. Z hlediska rozvinutých tržních ekonomik, a zvláště Spojených států, nemusí již perspektiva podstatného poklesu světových cen ropy vyvolat bezmezné nadšení. Znamenalo by to zřejmě vážné obtíže jednak pro ropné společnosti, které vydávají desítky miliard dolarů na sondáže a osvojování nových nálezů v Kaspickém moři a na západním pobřeží Afriky) a jednak pro země, které těží ropu s relativně vysokými náklady (např. Rusko, ale i samotné USA). Ty by pak prodávaly ropu buď nevyhodně (se ztrátou), anebo by dokonce byly vytlačovány z trhu a přenechávaly větší prostor zemím OPEC. Z tohoto úhlu pohledu pak nemusí překvapovat, když těžební země, jako třeba Saúdská Arábie, občas „usnadní“ nějaký cenový kolaps, jenž bezpochyby mírní nadšení a zájem investorů o nové projekty s nepřilíživou návratností.

Ještě komplikovanější je na druhé straně posuzování vlivu cen ropy na produkční země. Zdánlivě jednoduchá úvaha spojuje pokles cen se snížením exportních příjmů a jejich vzestup s vítaným zvětšením. Proti tomu však stojí určité korektivy. Především je zřejmé, že významnější zvýšení cen ropy (řekněme přes 25 USD) přibrzdí globální ekonomický růst a následně i poptávku po ropě, což země OPEC pocítily již v průběhu dřívějších cenových turbulencí. Prodloužené období vysokých cen se může snadno stát kontraproduktivním a – obrazně řečeno – zabíjet slepici snářející zlatá vejce. Náhlý růst cen ropy se může paradoxně projevit nevídanými účinky u producentů tím, že příliv příjmů z exportu zvýší hodnotu místní měny, což zpětně podlamuje konkurenceschopnost v tuzemsku vyráběného zboží, a to jak na domácím, tak i na zahraničním trhu. S pomocí tohoto efektu a nepřilíživého hospodaření s ropným bohatstvím lze zřejmě vysvětlit poznatky nedávno zveřejněné studie, že v období 1960–1990 zaznamenaly země s chudými přírodními zdroji trojnásobně rychlejší rozvoj než země přírodou velkoryse obdařené (co do rozumného nakládání s ropnými příjmy je za slibný příklad považováno Norsko).¹¹⁾

Mantinellem nezávislé cenové politiky ropného kartelu je dále skutečnost, že pod-

statný či přílišný růst cen vyvolává silnou mikroekonomickou adaptaci, podněcuje průzkum i těžbu v oblastech mimo OPEC a zefektivňuje investice do nových projektů (například dehtové písky v Kanadě). Existence reálných alternativ, byť z valné části jen potenciálních, představuje významnou hráz proti spontánním akcím těžebních zemí (OPEC).

Na prahu 21. století se zdá být oprávněný poznatek, že ceny ropy již nemají tak silně destruktivní dopady na světové hospodářství, jako tomu bylo v poslední čtvrtině století minulého. Důvodů je několik. V první řadě se pozitivně projevuje vliv nových technologií jednak na syntetickou výrobu ropy z břidlice a zemního plynu a jednak na zvětšování světových zásob ropy v důsledku odkrývání dalších nalezišť a snižování nákladů jejich rozvoje. Zatímco v 70. letech se odhady ropných zásob pohybovaly okolo 650 mld. barelů a jejich vyčerpání za 35 roků, nyní (2002) je objem zásob posunutý přes 1 bilion barelů a jejich vyčerpání až do roku 2046.¹²⁾ Za nadějná jsou označována ropná ložiska v oblastech Mexického zálivu, Kaspického moře, Angoly a Aljašky. Naproti tomu značná část nalezišť v Severním moři má být vyčerpána (zhruba 70 procent) a předpokládá se postupný útlum těžby. Síla OPEC, jakož i možnosti cenového diktátu, jsou podlamovány i soudobým rozvojem mezinárodního ropného trhu s řadou prostředníků a komoditních burz, které dnes již značně znesnadňují jakékoli přímé sankční postihy zákazníků (jak tomu bylo v době, kdy členské země OPEC prodávaly ropu přímo zákazníkům a mohly je tudíž individuálně postihovat).

O určité stabilizaci poměrů ve sféře ropy svědčí i relativně menší výkyvy cen navzdory silnému politickému pnutí v roce 2002 a v první polovině roku 2003. Připomeňme, že průměrná cena roku 2000 se pohybovala kolem 27 USD, aby koncem následujícího poklesla až na 20 USD. Geopolitický vývoj v roce 2002 naznačoval pravděpodobnost vojenské akce v Iráku, takže ceny stoupaly a v listopadu oscilovaly kolem 25 USD. Tento vzestup se dostavil navzdory průběžnému zvětšování objemu těžby, tzn. především pod vlivem obav z možných poruch dodávek než skutečného nedostatku. Zlomový impuls k podstatnějšímu cenovému růstu přinesla nejprve generální stávka ve Venezuele s denním výpadkem asi 2 mil. barelů a posléze i válka v Iráku, která „vyhnala“ cenu až na 38 USD v březnu 2003. Irácká těžební kapacita přestala válečné události bez podstatné újmy a obavy z dlouhodobého narušení ropného zásobování se nepotvrdily. Cena ropy se proto opět vydala na sestupný trend k úrovni 27,5 USD v červnu 2003, s prognózovaným „zakotvením“ v rozmezí 21–25 USD.

Fenoménu ropy vyvolal v souvislosti s iráckou operací řadu dohadů a spekulací, mnohdy neúčelně (nebo účelově) vyhozených. Přestože Irák disponuje druhými největšími zásobami ropy ve světě, jeho ropná infrastruktura se podle mínění expertů na-

chází v dosti žalostném stavu. Podepsaly se na tom více než desetileté sankce OSN, ale i jen sporadické modernizační investice s problematickým řízením tohoto sektoru autokratickým režimem. Na vrcholu dřívější těžby se Irák dostával až k veličině 3,5 mil. barelů denně, přičemž jenom návrat k této úrovni bude finančně krajně náročný a zjevně i dlouhodobou záležitostí. Z tohoto hlediska se klíčová role Saúdské Arábie nezdá být v dohledné době oslabena. Do poněkud jiné polohy se dostává otázka manévrovacího prostoru OPEC, respektive možností prosazovat své záměry ve sféře tvorby cen ropy a regulace těžby. Disciplína v rámci této organizace doznala v posledních letech uvolnění a ne všechny země dodržovaly dohodnuté kvóty.

Tabulka č. 1

VYBRANÉ ROPNÉ ZEMĚ:

objem prokázaných zásob ropy, doba předpokládaného vyčerpání, kapacita denní těžby a skutečná těžba na počátku roku 2003

Země	Zásoba (mld. barelů)	Vyčerpání (roky)	Denní kapacita (mil. barelů)	Denní těžba (mil. barelů)
<i>Saúdská Arábie</i>	261,8	86	10,0	9,4
<i>Irák</i>	112,5	100 +	2,8	2,4
<i>Spojené arabské emiráty</i>	97,8	100 +	2,4	2,2
<i>Kuvajt</i>	96,5	100 +	2,1	2,0
<i>Írán</i>	89,7	74	3,6	3,6
<i>Venezuela</i>	77,7	74	2,4	1,6
<i>Rusko</i> *)	48,6	22	7,8	7,8
<i>Spojené státy</i> *)	30,4	11	8,5	8,5
<i>Libye</i>	29,5	59	1,5	1,4
<i>Mexiko</i> *)	26,9	10	3,3	3,3
<i>Nigérie</i>	25,0	33	2,3	2,2
<i>Katar</i>	19,0	58	0,8	0,8
<i>Norsko</i> *)	10,0	9	3,2	3,2

Poznámka: * nečlenské země OPEC

Prameny: *The Economist*, September 14, 2002 a June 21, 2003. *Business Week*, March 17, 2003.

Při posuzování síly členských států OPEC prosazovat společnou ropnou strategii je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že s přispěním vyšších cen ropy došlo ke zvyšování těžebních kapacit mimo OPEC, a to přibližně o 3 mil. barelů denně, přičemž již proinvestované miliardy dolarů by měly v horizontu nadcházejících pěti let dodat další kapacity v řádu přes 5 mil. barelů denní těžby.¹³⁾ Tím by mohl být v zásadě pokryt veškerý přírůstek spotřeby ropy s dopadem na negociační postavení zemí OPEC. Rovněž je třeba vzít v úvahu, že rozvinuté tržní ekonomiky drží dnes výrazně vyšší nárazníkové zásoby ropy, než tomu bylo v 70. letech, a mohou na poruchy dodávek reagovat rozpouštěním rezerv v denním rozsahu asi 8 mil. barelů po dobu tří měsíců.¹⁴⁾ Například objem strategických ropných zásob USA je uváděn ve výši téměř 600 mil. barelů.

Stabilizovanější poměry v ropném hospodářství by ovšem neměly být interpreto-

vány jako důvod ke klidu a k podceňování potenciálu možných poruch zásobování a cenových výkyvů. Imperativem se jeví prosazování rozumné energetické politiky v zájmu minimalizace nepředvídaných těžkostí. Zejména před největšími spotřebiteli ropy stojí úkol diverzifikovat dodávky, podporovat rozvoj nových nalezišť, zvyšovat efektivnost spotřeby (zejména v dopravě) a co nejvíce využívat obnovitelné zdroje energie. Podceňovat nelze ani uvážlivou cenovou politiku, respektující limitovanou dostupnost a ohraničenost ropných zásob.

¹⁾ Dominující úlohu ve sféře těžby, dopravy a distribuce ropy měl až do počátku 70. let Mezinárodní ropný kartel, k jehož hlavním členům patřilo 7 korporací (tzv. sedm sester), z toho 5 z USA – Ex-

xon, Gulf Oil, Mobil, Texaco a Socal, britská British Petroleum a britsko-nizozemsko-americká společnost Royal Dutch Shell. Tento kartel plně kontroloval trh a připadalo na něj zhruba 70 % zásob ropy a přes 50 % těžby, zpracování a prodeje.

²⁾ Založení OPEC bylo dohodnuto v září 1960 na konferenci zakládajících zemí (Irák, Írán, Saúdská Arábie, Venezuela a Kuvajt). Nově vzniklé organizaci byl v té době přikládán jen malý význam, o čemž svědčí mj. i to, že o jejím založení informoval New York Times s dvoutýdenním zpožděním pouhými čtyřmi věty.

³⁾ World Link, January/February 2001, s. 9.

⁴⁾ Finance and Development, March 2003, s. 34.

⁵⁾ Tamtéž, s. 35.

⁶⁾ The Economist, June 28, 2003, s. 91 a Business Week, February 24, 2003, s. 46.

⁷⁾ The Economist, May 24, 2003, s. 66.

⁸⁾ Business Week, March 17, 2003, s. 12, 19–21.

⁹⁾ Business Week, April 8 – 15, 2002, s. 39.

¹⁰⁾ The Economist, September 14, 2002, s. 24 a Business Week, July 1, 2002, s. 51.

¹¹⁾ The Economist, May 24, 2003, s. 98.

¹²⁾ Business Week, April 8 – 15, 2002, s. 34.

¹³⁾ The Economist, September 14, 2002, s. 24.

¹⁴⁾ Business Week, March 17, 2003, s. 19.

Spojené státy a ropa made in Irák

DANIEL RAUS

O co šlo americkému prezidentovi Bushovi v Iráku? Byla to ropa, pokračování války proti „ose zla“, preventivní zásah proti teroristům, nebo změna poměrů na Středním východě? Byla to pomsta Husajnovi za atentát na jeho otce, který v roce 1991 vyhnal irácké okupanty z Kuvajtu, ale vzápětí zastavil spojenecké vojáky před branami Bagdádu? Byla nynější válka jen dokončením toho, co se před dvanácti lety nepodařilo? Nebo chce Bush mladší získat důležité body před prezidentskými volbami, jež ho čekají příští rok?

Mnoho podobných otázek koluje světem – a je pozoruhodné, kolik zjednodušujících odpovědí automaticky vyvolávají. Jsou to totiž otázky, jež v sobě mají odpověď předem zakódovanou a servírují ji na stříbrném podnosu. Člověku bombardovanému tisícerem informací pomáhají zredukovat komplikované dění na několik prostých pochodů, jež poskytují důležitý luxus: jsou naprosto pochopitelné. Jako facka.

Ve skutečnosti je svět takzvané komplexní. Tedy složitý. Čím větší segment naší pozoruhodné planety dokážeme obsáhnout, tím větší složitosti jsme vystaveni. V demokracii je to posléze ještě složitější než v autoritářských zemích. Pochopit například, jak vzniká konsensus v americké politice, jak dlouhá cesta vede k zásadnímu rozhodnutí typu války v Iráku, není jednoduché. Je to ale klíč k realitě.

V arabském světě se už před válkou úvahy o americké touze po ropě pozoruhodně rozšířily. Všechno se zdálo být jasné. Šlo přece o zemi s druhými největšími zásobami černého zlata na světě. A co potřebuje Amerika víc než naftu? Mimochodem, není Bush z Texasu, plného ropných magnátů?

Všechno ale nasvědčuje tomu, že o ropu šlo pouze v nepřímém smyslu. Spojené státy měly za sebou vítěznou válku v chudém a zaostalém Afghánistánu, plném islámských fundamentalistů, který se těžko udržuje nad vodou, pokud jde o stabilitu, nemluvě o obnově a rozhybání místního hospodářství.

Irák bez Husajna sliboval jiný příběh. Jeho zásoby ropy se měly stát zdrojem financí na obnovu a měly potenciál zaplatit aspoň část obrovských výdajů za svržení diktátora. Navíc je celková úroveň vzdělanosti v oficiálně sekulárním Iráku podstatně vyšší než pod vrcholky afghánských pohoří.

První válka v Perském zálivu trvala šest týdnů a stála více než 60 miliard dolarů (z toho 80 procent pokryl Kuvajt a Saúdská Arábie). Nyní bylo zřejmé, že USA zůsta-

nou osamoceny pouze s Brity, doprovázenými menším průvodem chudých států, které poskytují spíš morální než finanční podporu.

Ropa hrála úlohu jakési záruky financování poválečné obnovy, rozhodně ale nebyla kardinální motivací. Každému soudnému investorovi muselo být jasné, že podnikání v Iráku bude riskantní a zpočátku to nebude žádný zlatý důl. Potřebné jsou totiž dlouhodobé investice. Kdo mohl ale zaručit dlouhodobou přítomnost Američanů? A kdo ji zaručí dnes? Navíc v rámci programu OSN „ropa za potraviny“ Američané odebírali hlavní irácký artikl. Válka naopak hrozila zastavením těchto dodávek.

Kdyby šlo Washingtonu jen o ropu, nebylo by nic jednoduššího než zrušit sankce OSN a začít ji odebírat od Saddáma Husaj-

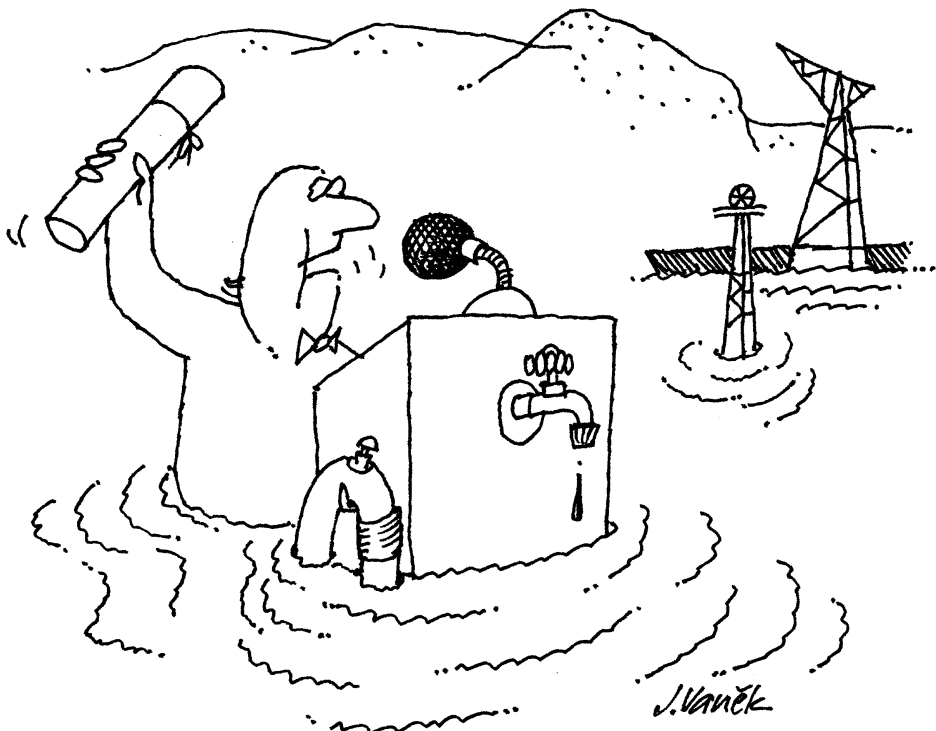
na. Rád by prodával pod cenu a vesele překračoval kvóty Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC). Diktátoři jsou vesměs pokrytečtí, a přestože srší slovní oheň na Spojené státy, americké dolary potřebují. Pokud se s Libyí či Iránem přerušil obchod, je to proto, že ho zastavila Amerika, nikoliv naopak.

Někteří informovanější spekulanti odjeli ropné úvahy od takzvané Carterovy doktríny, založené na myšlence, že Spojené státy si musí udržet přístup k zásobám ropy na Středním východě, a to i v případě, že by bylo nutné použít vojenskou sílu.

Carterova doktrína byla však reakcí na sovětskou invazi do Afghánistánu a za hrozbu považovala vnější aktéry, nikoliv některý ze států Středního východu. V roce 2003 nastala situace opačná: Rusko je v úloze spojence a nebezpečím se stali islámští radikálové, kteří kdysi dostávali od Ameriky zbraně k boji proti komunismu.

Pokud jde o ropu, kalkulace Bílého domu se před iráckým konfliktem pravděpodobně týkaly spíše celkového hospodářského oživení. Americká ekonomika se stále nemůže dostat do patřičných obrátek a investoři váhají. Před válkou se za jeden z hlavních důvodů považoval Irák: všichni čekali, co se stane. Po válce se ukazuje, že i hospodářské dění je složitým průmětem mnoha rozličných a nečekaných vlivů a zájmů.

Přítom ekonomiku může prezident Bush považovat za mimořádně důležitou pro své znovuzvolení. Vykřičníkem je přece osud jeho otce, který vyhrál válku v Zálivu, ale prohrál volby. Musel ustoupit Clintonově éře, od níž si američtí voliči slibovali hospodářsky lepší časy. Nestačilo, že Bush senior před volbami prohlášoval, že výsledky se dostaví za půl roku. Stalo se, ale Bush se nestal prezidentem.

Dá se tedy říci, že ropní magnáti se nesažili lobbovat za své zájmy ve chvíli kritického rozhodování o válce? V žádném případě. Magnáti lobbují vždy. V rozhodovacím obrazci však neměli hlavní místo. Ze všech dostupných informací vyplývá, že konečné důvody měly charakter bezpečnostní. Bílý dům v jistém okamžiku dospěl k závěru, že jednou se Husajnovi musí říct dost. A že tento okamžik nadešel.

V americkém myšlení je důležitý precedent. Je jedním ze základů tamního soudnictví a v politice hraje obrovskou roli. Vyskytne-li se nový druh zločinu, považuje se za vysoce pravděpodobné jeho rozšíření. Proto má klíčový význam posouzení prvního případu – očekává se od něho exemplární význam, jakési morální poučení pro všechny podobné případy v budoucnu.

Saddám Husajn se stal exemplárním příkladem. Přičinil se o to vlastním úsilím, protože nikdo jiný si nezahrával s trpělivostí OSN a jediné světové supervelmoci jako on. Byl mistrem lsti a nepokrytě posílal peníze za každého sebevražedného teroristu, který se odpálil v Izraeli. Vědělo se, že spolu se svými nezvedenými syny týrá domácí obyvatelstvo. Nepochybovalo se o jeho ambicích získat ničivé zbraně.

Sečteno a podtrženo: V očích Washingtonu se stal precedentem pro všechny diktátory a zločinné režimy, kdekoli na světě. Soud nad ním musel být vyřčen. Nelze řešit všechny problémy světa, ale je důležité se věnovat aspoň těm, které řešit lze. Jak řekl jeden z amerických prezidentů: *Problémy, které nemůžeme změnit, by nám nikdy neměly zabránit v řešení těch, jež změnit můžeme.*

Po válce v Iráku se ukazuje, že ve své hlavní strategii Washington dosáhl úspěchu. Diktátoři očividně znervóznili. Severokorejský Kim Čong-il utrpěl téměř šok, když viděl, jak se Husajnova říše sesypala. Iránský islámský režim výrazně omezil titulování Spojených států termínem „velký satan“. Libyjský Muammar Kaddáfí dělá všechno pro to, aby ho Západ přestal vnímat jako teroristu. Sýrie raději mlčí, a Súdán v zákulisní diplomacii proti terorismu dokonce bojuje. To vše je pozoruhodný obrat k lepšímu.

Horší je to s obnovou Iráku, jež se jaksi nedaří, podobně jako dohledání Husajnových zakázaných zbraní. Pokud se ropné státy z OPEC bály poválečného Iráku a jeho exportu, nyní jsou klidné. Na červenec uspořádaly pro jistotu mimořádné zasedání, aby dokázaly zmírnit tlaky. Stalo se z něho ale pouhé přátelské posezení. Tlaky se nekonají a irácká ropa neteče proudem, spíš pomalu kape.

Washington samozřejmě počítal s optimističtější scénářem, ale v jeho hlavních rozhodovacích rovnicích neměla ropa centrální místo. Na tom, co se říká po arabských či evropských zemích, to samozřejmě nemusí nic měnit. Bush přece, ať dělá co chce, nikdy nezmění fakt, že je z Texasu.

Válka v Iráku

v roce 2003

a její důsledky pro ropný průmysl

Válečná operace Spojených států v Iráku, zahájená v březnu 2003, s sebou pochopitelně přinesla již dlouho před svým začátkem množství kontroverzních momentů a otázek. V sázce se mimo jiné krátkodobě ocitla kvalita transatlantických vztahů (viz diplomatická roztržka Německa a USA nebo spory ohledně posílení obrany Turecka v rámci NATO). TOMÁŠ RADĚJ

V centru pozornosti byly rovněž velmocenské pŕtky (nesouhlas Číny, Francie a Ruska s útokem na Irák a následné dohady na půdě Rady bezpečnosti OSN), otázka efektivit zbrojních inspekcí OSN, či smysluplnost a role Spojených národů v budoucnosti. V případě samotného Iráku budila perspektiva svržení režimu Saddáma Husajna obavy z možné reislamizace Iráku (v některých komentářích se nesmyslně spekulovalo o spojení s iránskou teokracií), ale také obavy z rozpadu země, jehož logickým důsledkem by byla destabilizace celého blízkovýchodního regionu. K četným varovným předpovědím¹⁾ se připojil také strach z použití zbraní hromadného ničení iráckým vojskem nebo z posílení terorismu. Nutno říci, že většina černých prognóz se nesplnila, ale vývoj v Iráku se přirozeně může ještě zdramatizovat.

Ponecháme nyní stranou různé katastrofické scénáře, jejichž výčet by jistě vydal na obsáhlou knihu, a zaměříme se na stěžejní téma článku – ropný průmysl a válku v Iráku v roce 2003. Otázka irácké ropy, zájmů ropného průmyslu a vliv uvedených faktorů na zahájení americké vojenské operace se táhne jako červená nit celým obdobím předválečných příprav, průběhem války a nejinak tomu bude v dalších letech. Hysterické komentáře a reakce,²⁾ které označují ropu za hlavní a jediný cíl války, jsou stejně absurdní jako nekritická prohlášení, že ropa nehraje v rozhodování USA (téměř) žádnou roli.

Stručně řečeno, ropa jistě nebyla jediným důvodem americko-britské intervence, nicméně nepochybně hrála jednu z klíčových rolí. Tvrzení, že konflikt v Iráku rozpoutali členové americké administrativy, kteří byli v minulosti spjati s ropnými koncerny (G. Bush, C. Riceová, D. Cheney, D. Rumsfeld), je sice poněkud přehnané, avšak vliv těchto vazeb na rozhodovací proces USA nelze zcela opomíjet. Výmluvným argumentem je bez ohledu na spekulativní teorie

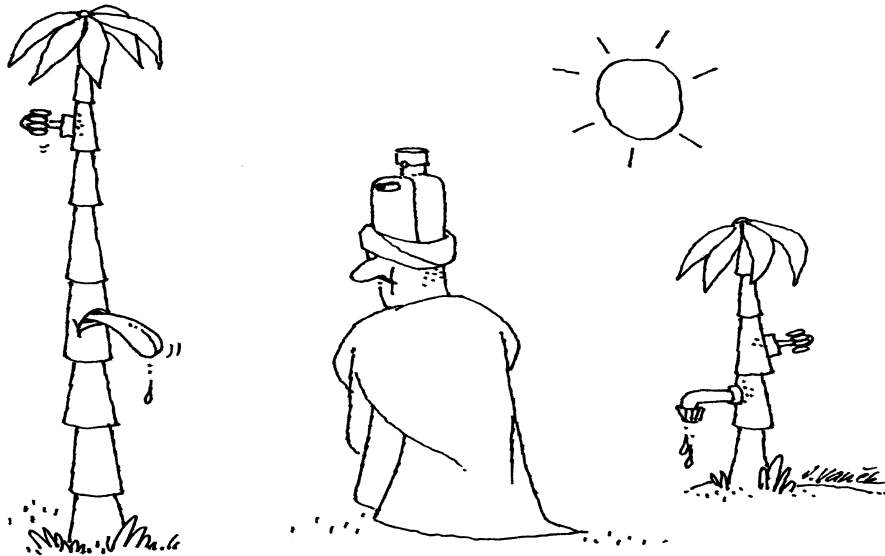
o rozmanitých interpersonálních vazbách obrovský potenciál iráckých ropných nalezišť, který z nich činí skutečný ráj pro ropné společnosti, nemluvě o jejich strategické hodnotě.

Irák má po Saúdské Arábii druhá nejbohatší ložiska ropy (cca 112 miliard barelů),³⁾ ale odhaduje se, že objem neprozkoumaných zásob může být až několika násobně vyšší.⁴⁾ Zatímco dnes má Irák cca 10 procent světových ropných zásob, po objevení nových nalezišť tento podíl patrně stoupne. Navíc není vyloučeno, že hojností své ropy předčí Irák současnou jedničku průmyslu, tedy Saúdskou Arábii.

Irácká ropa je výjimečná svou kvalitou

Tři faktory činí z irácké ropy nesmírně žádanou a výjimečnou komoditu. V první řadě je irácká ropa velice kvalitní, s vysokým obsahem karbonu a nízkým obsahem síry, což jsou ideální vlastnosti pro její rafinaci na nejkvalitnější ropné produkty. Za druhé jsou irácké zásoby, jak již bylo zmíněno, velice bohaté, a po prozkoumání ohromných prostor mj. Západní pouště se očekávají další „zlaté doly“. Třetím faktorem je skutečnost, že náklady na těžbu irácké ropy patří k těm nejnižším na světě. Západní ropné společnosti odhadují, že se náklady na jeden vytěžený barel ropy budou pohybovat mezi 1 až 1,5 dolaru, což je ve srovnání s jinými světovými nalezišti neuvěřitelně příznivá cena. Mnoho iráckých ropných vrtů sahá do nevelké hloubky a třetina iráckých rezerv leží v hloubce pouhých 600 metrů.⁵⁾ Nízké náklady tak ropným firmám přináší tučné zisky.⁶⁾

Tolik k známým faktům, ale velkou neznámou zůstává technický stav a provozuschopnost ropných zařízení, nebo spíše přesněji řečeno vliv těchto faktorů na budoucí objem produkované ropy. Po obnově produkce v květnu 2003 byl Irák schopen na začátku července vyprodukovat

cca 700 000 barelů ropy za den (bd), třebaže původní optimistický odhad hovořil o 1,3 milionu bd. Po krátkém provozu se ale již odhalily četné slabiny ropné infrastruktury, která neprošla zásadní opravou a modernizací od počátku 90. let následkem sankčního režimu OSN. Její chatrný technický stav byl přesto za Saddáma Husajna ignorován a docházelo k nešetrně velké produkci ropy.

Nicméně pokud jde o celosvětový ropný průmysl, nejostřeji sledovanou oblastí je počínání amerických a britských ropných firem.⁷⁾ Za Saddámovy éry bylo uzavřeno několik dohod o využití irácké ropy s ruskými, francouzskými a čínskými koncerny, přičemž osud těchto dohod zůstává nejasný. Charakter pevných kontraktů měly dvě smlouvy (Francouzi volili metodu otevřených memorand) – ruský Lukoil podepsal kontrakt na velice slibnou a bohatou Západní Qurnu, zatímco China National Petroleum Company získala kontrakt na mnohem menší ropné naleziště a-Ahdáb. Američané dali již několikrát najevo, že na ziscích v poválečném Iráku budou mít největší podíl členové vítězné koalice, ti, kteří prolévali krev a investovali značné finanční prostředky. Nicméně Spojené státy si jsou vědomy toho, že otázka irácké ropy je velmi citlivou záležitostí a zdůrazňují, že ropné bohatství je majetkem iráckého lidu. Ropa bude bezpochyby hrát v poválečné rekonstrukci Iráku klíčovou roli – Fond pro rozvoj Iráku (Development Fund for Iraq), zřízený Američany na obnovu země, bude čerpat většinu financí právě ze zisků z ropy. Vše bude ovšem záležet na množství produkované ropy, přičemž odhady produkce se značně rozcházejí. V roce 1990, krátce před napadením Kuvajtu, produkoval Irák cca 3,5 mil. bd. Americká okupační správa chce do konce tohoto roku dosáhnout produkce 2 mil. bd a do dubna 2004 doufá v 2,8 mil. bd (což je téměř maximum, produkované Irákem během sankcí OSN.⁸⁾ Podle různých odhadů by se mohla irácká produkce vyšplhat až na 10 mil. bd (!) v letech 2020–25.⁹⁾

V současnosti je obtížné přesně odhadnout důsledky války pro samotný irácký ropný průmysl, neboť situace v zemi nadále zůstává nestabilní. Přitom vnitřní bezpečnostní poměry jsou pro podobnou prognózu klíčové. Není vyloučeno, že ozbrojený odpor pře-

trávající proti americkým jednotkám odstartuje rozsáhlejší a systematickou sabotážní činnost proti ropnému průmyslu, což by mohlo mít dalekosáhlé negativní důsledky. Dalším problémem je otázka legitimacy americké okupační správy a její rozhodování v oblasti ropného průmyslu, které bude v otázce legitimacy v dalších měsících čím dál více zpochybňováno. Hlavními protihráči a kritiky patrně budou nacionalistické proudy v Iráku a zahraniční ropná konkurence.¹⁰⁾ Zatímco Čína se v tichosti stáhla z uzavřeného kontraktu z roku 1997, Rusové se k podobnému kroku nechystají a přispěchali s prohlášením, že konečné rozhodnutí o osudu kontraktů bude na svobodně a zákonně zvolené vládě Iráku. S ohledem na roztržitost bývalé irácké protisaddámovské opozice bude uspokojivé rozdělení moci v Iráku dosti obtížným rébusem.

Pro budoucnost země bude klíčový postoj Kurdů a iráckých šíitů

Politické důsledky operace v Iráku budou jistě značné, nicméně vzhledem k rozsahu článku a jeho stěžejnímu zaměření zde uvádím jen několik zajímavých perspektiv do budoucna. Za zmínku stojí obzvláště vývoj kurdských ambic na severu Iráku, který bude pozorně sledován Tureckem, přičemž již v době konfliktu varovala Ankara před obsazením severoiráckých ropných polí u Kirkúku kurdskými frakcemi. Turecko se obává, že příjmy z těžby ropy by mohly podpořit vznik kurdského státního útvaru, což by přý následně podnítilo neklid v jihovýchodních částech Turecka obývaných Kurdy. Vývoj kurdských státníkových snah by byl pro Turecko casus belli, tedy důvod k válce.

Kromě kurdské otázky na severu země se mnohé státy s obavami dívají na většinovou část irácké populace, na irácké šíity. Právě jejich postoj k americké okupační správě a k budoucnosti země bude pro politický vývoj v oblasti určující. Vliv Iránu na šíitské představy o budoucím politickém uspořádání existuje v některých iráckých šíitských proudech již dnes, ale po dlouhých letech vynucené sekularizace prohlašují mnozí iráčtí šíité, že iránský model je pro ně zstrašujícím příkladem. Dost bude záležet na tom, který irácký šíitský duchovní získá na věřící největší vliv.

Vedle otázek souvisejících s vnitřním uspořádáním země bude zajímavé sledovat, jakou roli bude hrát poválečný Irák s celoarabsky uznanou vládou v arabském světě. Optimistické hlasy hovoří o tom, že demokratický Irák bude pozitivním příkladem pro arabské země v blízkovýchodní oblasti, nicméně až příliš z nich někdy srší čirý a nerealistický idealismus. Pokud jde o budoucí ekonomický vývoj země, některé země OPEC se obávají, že budoucí neomezená produkce irácké ropy může být této organizaci smrtící ranou. To jsou však již odvážné prognózy, činěné v době, kdy se teprve Irák musí vzpamatovat ze společenského, ekonomického i politického marasmu.

radej@fss.muni.cz

¹⁾ K zajímavým dokumentům patří mj. „Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the consequences of the war in Iraq for Energy and Transport“ na <http://europa.eu.int/comm/dgs/energy-transport/iraq/com-2003-164-en.pdf>. Tato střízlivá analýza zdůrazňuje zanedbatelný vliv irácké ropy na ekonomiku EU – země EU jsou totiž zásobovány především ropou z Norska (22,9 procenta), Ruska (22,5 procenta) a Saúdské Arábie (11,2 procenta).

²⁾ Viz např. Boje, D.M.: „Oil war: Propaganda and Root Causes“ na <http://www.zianet.com/boje/peace/documents/oil-war-propaganda-and-root-causes.htm> nebo Beams, N.: „Oil and the Coming War against Iraq“ na <http://www.wsos.org/articles/2003/feb2003/oil-f19.shtml>.

³⁾ Dutá míra – americký barel ropy obsahuje cca 159 litrů ropy.

⁴⁾ Viz např. studie „Oil and the Iraq War of 2003“ na <http://arizonaenergy.org/News&Events/oil-and-the-iraq-war-of-2003.htm>.

⁵⁾ Další kvalitní informace o ropném průmyslu v Iráku viz Paul, J. A.: „Oil in Iraq: the Heart of the Crisis“ na <http://www.globalpolicy.org/security/oil/2002/12heart.htm>.

⁶⁾ Velkým bonusem je navíc fakt, že mnohá ložiska ropy jsou doprovázena velkými zásobami zemního plynu. Několik iráckých polí patří se svým objemem ropy k největším na světě. Neznámější irácká naleziště jsou Mađžún (rezervy možná až 20 miliard barelů ropy), Západní Qurna (až 15 miliard barelů), Východní Bagdád (11 miliard a potenciálně více), dále Kirkúk, Rumajla a Nahr bin Umar.

⁷⁾ Čtyři největší ropné společnosti jsou z USA (Exxon Mobil, Chevron Texaco) a Velké Británie (BP-British Petroleum, Royal Dutch Shell). Páté místo drží Francie. Viz speciální číslo Newsweeku z 15. dubna 2002.

⁸⁾ V roce 1991 nabídla OSN Iráku, aby navzdory sankcím prodával omezené množství ropy a zisk z jejího prodeje použil na humanitární účely, což irácký režim tehdy odmítl. Na základě rezoluce č. 986, přijaté 14. dubna 1995, byl zaveden program „ropa za potraviny“ (oil-for-food), který Iráku opět umožnil použít zisky z ropy na humanitární účely. Realizace programu započala v prosinci 1996 (počáteční hodnota byla cca 2 miliardy dolarů během šestiměsíčního období). V roce 1998 Irák produkoval každých 6 měsíců 5,26 miliard barelů ropy. 72 % zisku bylo určeno na zásobování iráckých provincií, 25 procent na válečné reparace, 2,2 procenta na administrativu a operační náklady OSN, sjezaté s programem, a 0,8 procenta na zbrojní inspekce OSN. 22. května 2003 bylo oznámeno, že program bude do 6 měsíců ukončen a odpovědnost za pokračující aktivity převezme americká okupační správa.

⁹⁾ Viz např. renomovaná studie „The Future of Iraq's Oil“ na <http://www.platts.com/features/oilprices/iraqoutlook.shtml>.

¹⁰⁾ Ahmad Šalábí, kontroverzní vůdce Iráckého národního kongresu (INC), jedné z nejznámějších opozičních skupin, poznamenal, že „americké firmy budou mít na irácké ropě velký podíl“. Nicméně ruský Lukoil reagoval výrokem, že současná prohlášení z řad různých iráckých proudů nepředstavují „oficiální pozici legitimní irácké vlády“.

Geopolitika kaspického regionu

Po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 se jako alternativní dodavatel ropy a zemního plynu přirozeně nabídla oblast Kaspického moře.¹⁾ Vznikem tří nových nezávislých kaspických států – Ázerbájdžánu, Kazachstánu a Turkmenistánu, podle různých odhadů disponujících ropou a zemním plynem v hodnotě až čtyř trilionů dolarů, se tato oblast otevřela okolnímu světu.

Příležitost si nenechaly ujít regionální mocnosti (Turecko, Írán, Čína) ani USA, které se zaměřily na získání vlivu ve strategicky důležitém kaspickém regionu. Tyto aktivity se samozřejmě nezamlouvaly Moskvě, tradičně pokládající Kaspickou pánev za zónu svých životních zájmů a s nelibostí sledující snahy mocenských soupeřů o zpochybnění jejího výlučného postavení. Kremelští stratégové totiž chápali, že zpřístupnění kaspických surovin Spojeným státům a Západu vyloučí mocenský monopol Ruska v rozlehlém pásmu na jižních hranicích, čemuž se snažili zabránit.

Surovinová bezpečnost

Pojem, který se vžil ve slovníku světové politiky po otřesných ropných krizích počátků 70. let, nabývá v globalizujících se mezinárodních vztazích výraznější podoby. Moc státu se dnes určuje stále více jeho ekonomickým potenciálem. Jedním z primárních úkolů státu k zajištění národní bezpečnosti se tak stává plynulé získávání potřebného množství ropy a zemního plynu za (přiměřeně) nízké ceny. Nezvládnutí tohoto úkolu by nezbytně přivedlo kolaps státu dovážejícího ropu. Tato skutečnost pak samozřejmě zvyšuje politickou roli zemí vyvážejících energetické suroviny.

Problém surovinové bezpečnosti je obzvláště naléhavý v zemích jihovýchodní Asie a v Evropě, kde (vyjma poměrně omezené zásoby ropy v Severním moři, z nichž těží Norsko a Velká Británie) neexistují vlastní významnější zásobárny ropy a plynu. Dynamický ekonomický růst má ale za následek zvýšení spotřeby strategických surovin v těchto zemích. Spotřeba strategických surovin v Asii stoupla z 9 procent světové spotřeby na 20 procent v roce 1995; podle očekávání se ale vyšplhá až nad 30 procent v roce 2020, což je podmíněno v prvé řadě růstem ekonomik Číny a Indie.²⁾ Podle současných výzkumů se pouze spotřeba zemního plynu v Evropě do roku 2020 zdvojnásobí, čímž se míra závislosti starého kontinentu na dovozu surovin vyšplhá na 75–80 procent jejich celkové spotřeby (dovážených převážně z Ruska). Spotřeba ropy a plynu v USA

vzrůstá ročně v průměru o neuvěřitelná 2 procenta. Podle současných prognóz se světová spotřeba ropy zvýší z dnešních 70 milionů barelů denně až na cca 95 milionů barelů v roce 2010.³⁾

Spojené státy dnes importují 51 procent spotřebované ropy, tedy 19,5 milionu barelů denně. Podle informací US Energy Information Administration budou do roku 2020 Spojené státy přivážet 64 procent spotřebované ropy, tedy 25,8 milionu barelů ropy. Zásoby ropy v USA přitom tvoří 2 procenta ověřených světových zásob (americká naleziště ropy jsou situována z větší části ve státech Texas a Aljaška), přičemž USA, jejichž obyvatelstvo činí pouhých 5 procent světové populace, spotřebovávají dnes zhruba čtvrtinu ropných výrobků produkovaných ve světě.⁴⁾

Tyto okolnosti podmínily snahy zemí EU a Spojených států zajistit dlouhodobě stabilní vztahy mj. s Ruskem a s klíčovými producenty ropy a zemního plynu na Středním východě. Zároveň ale nastolily další, neméně důležitý úkol: pátrat po nových zásobárnách strategických surovin.

Výše energetických zásob kaspického regionu a jejich význam

Otázka, jak velké jsou zásoby ropy a zemního plynu v Kaspickém moři, lákala pozornost západních investorů již před rozpadem SSSR. Ačkoliv počátky průmyslové těžby ázerbájdžánské ropy z ropných polí u Baku se datují již od roku 1871, na dnešek je prozkoumáno pouhých cca 10–12 procent celkové plochy kontinentálního šelfu Kaspického moře.⁵⁾ Vzhledem k této skutečnosti je nesmírně obtížné zcela jasně definovat, jak velké jsou zásoby ropy a zemního plynu v Kaspickém moři. Je proto nutné rozlišovat mezi *ověřenými* a *předpokládanými* zásobami energetických surovin na Kaspiku.

Předpokládá se, že ke dnešnímu dni tvoří výše ověřených zásob ropy Kaspického moře cca 20–30 miliard barelů. Nicméně aktuální výzkumy vykazují permanentní zvyšování ověřených zásob ropy a plynu. Podle analýz provedených nezávislými geologickými společnostmi pro Státní departement tvoří výše předpokládaných zásob ro-

py Kaspického moře 200 miliard barelů. Francouzský časopis *Express* v roce 1997 uvedl, že by kaspická naleziště ropy měla obsahovat 70 až 250 miliard barelů ropy⁶⁾, zatímco podle *US Energy Department* činí výše předpokládaných rezerv Kaspiku cca 233 miliard barelů⁷⁾. Podle téže instituce by mohla výše exportu kaspické ropy tvořit 2 až 4 miliony barelů denně, což by tvořilo 3,5–7 procent dnešní světové produkce. Výše exportu zemního plynu z oblasti kaspické pánve by mohla k témuž roku tvořit asi desetinu světové produkce.

Je jasné, že se kaspická ropa nemůže stát plnohodnotnou alternativou k obrovským zásobám Perského zálivu, kde je soustředěno přinejmenším 60 procent světových zdrojů ropy.⁸⁾ Avšak mnozí odborníci zdůrazňují, že intenzivní těžba surovinových zásob Kaspického moře by mohla jednak snížit očekávané zvýšení proporcionálního podílu arabských zemí a Íránu v exportu ropy a zemního plynu především do evropských, ale i asijských zemí, a redukovat tak energetickou závislost drtivé většiny zemí světa na dodávkách z úzké skupiny států vyvážejících ropu, které se navíc nacházejí v nepřítli stabilním regionu Perského zálivu. Je rovněž důležité, aby se trhy evropských zemí s přihlédnutím k očekávanému vyčerpání nalezišť Severního moře neocitly ve výlučné závislosti na dovozu zemního plynu z politicky nestabilního Ruska a Alžírsko. V této souvislosti by mohla bohatá ložiska kaspického plynu představovat nesmírně důležitou alternativu především ruského plynového monopolu v Evropě. Specifickým problémem zde však je skutečnost, že žádná z kaspických zemí nemá přístup ke světovému oceánu, resp. k finálovým trhům.

Bývalý státní sekretář Spojených států James Baker proto ve svém interview v *New York Times* dokonce připustil, že *kaspická ropa může být pro industrializovaný svět stejně důležitá jako středněvýchodní dnes.*⁹⁾

Geopolitický význam kaspického regionu

Neméně důležitá je strategická poloha obrovského kaspického (kavkazsko-středoasijského) regionu, jehož obyvatelstvo tvoří cca 75 milionu lidí a který se táhne podél jižních hranic Ruské federace s rozvinutou infrastrukturou a v těsné blízkosti jejich potenciálně výbušných *etnických autonomií*.¹⁰⁾ Kaspický region, který se nachází v srdci Mackinderova *Heartlandu*, rozděluje Rusko od pásma islámských států Středního východu a je vzhledem ke svému geostrategickému a geoeconomickému situování již od počátku 90. let ohniskem křížících se zájmů regionálních mocností – Ruska, Turecka, Íránu, Číny a i jediné světové velmoci – Spojených států amerických¹¹⁾.

Kaspický region v ruské politice 90. let

Podstata ruského chápání úlohy kaspického regionu, která převažovala po větší část 90. let, spočívá v následujícím: zachovat

v nově nezávislých státech Kavkazu a Střední Asie svou vojenskopolitickou dominanci a zabránit stoupajícímu vlivu Turecka a Spojených států.¹²⁾ Jednou z priorit politiky Moskvy se tak stalo zabránit osvojení ropných ložisek Kaspického moře, která ovšem lákala stále větší pozornost západních mocností. Předpokládalo se rovněž, že význam samotných energetických zásob Kaspiku je pro dlouhodobé strategické zájmy Ruska spíše zanedbatelný, neboť současné Rusko nemá dostatek financí, aby samostatně, tedy bez západní asistence, uskutečnilo miliardové projekty spojené s vytvářením infrastruktury nutné pro těžbu a transport kaspických surovin.¹³⁾ Avšak osvojení bohatých kaspických nalezišť bez výlučné ruské participace by se mohlo stát ekonomickým základem pro intenzivní sociálně-ekonomickou modernizaci kaspických zemí, růst vojenskopolitického vlivu USA a NATO, což by pak zajistě přivedlo konec mocenského monopolu Moskvy v regionu.

Moskva se proto zaměřila na destabilizaci regionu (vnitropolitická destabilizace v Gruzii a Ázerbájdžánu jako klíčových regionálních zemí, podněcování separatistických aspirací řady menšin Ázerbájdžánu a Gruzie,¹⁴⁾ využívání *islamistické hrozby* ve Střední Asii atd.,¹⁵⁾ důsledně prosazovala *ruský směr* tranzitu kaspické ropy (tedy z Baku, resp. z kazachstánských nalezišť do černomořského Novorossijsku), společně s Íránem prosazovala princip *společného vlastnictví* ve věci statutu Kaspického moře.¹⁶⁾ Nestabilita v regionu, stejně jako nejasnosti kolem statutu Kaspického moře (většina objevených nalezišť je *offshore*, tedy se nachází na kaspickém šelfu, nikoli bezprostředně na pobřeží, tedy *onshore*), by měly odradit potenciální zájemce o kaspickou ropu atd.

Zájmy USA a rusko-americké vztahy na Kaspiku

Je zřejmé, že jsou-li USA zainteresovány na zajištění energetických dodávek z Kaspiku do Evropy – a právě tento region je nejvíce závislý na importu ropy a plynu z Perského zálivu a severní Afriky – musí být zaručen mír a stabilita jak v zemi, v níž se ropa a plyn produkují, tak také v zemích tranzitních.

Podle Laurenta Ruseckase, asociálního ředitele *Caspian Research Center* v *Cambridge Energy Research Associates*, realizace tohoto záměru podmiňuje geopolitické aktivity Spojených států amerických v kaspickém regionu, tedy doslova:

1. *Podporovat suverenitu kaspických států, což znamená podporovat je diplomaticky ve vztahu k jedné mocnosti, jež je většinou kaspických států vnímána jako přední hrozba jejich nezávislosti, jmenovitě ve vztahu k Rusku. Americká politika tak nemůže být v souladu s ruskými zájmy v regionu, nýbrž nutně musí být v protikladu k nim.*

2. *Z historických a strategických důvodů Írán představuje hrozbu americkému politickému myšlení v regionu Kaspického moře. Prioritním cílem kaspické politiky USA*

již od počátku bylo zadržování a izolace Íránu.

3. *Podpora Turecka je dalším prvořadým úkolem zahraniční politiky USA, zvláště ve světle bezpečnostních obav Turecka a po odmítnutí ze strany Evropské unie. Podněcování tureckých ambicí na Kavkaze a ve Střední Asii se jeví jako nejpřijatelnější cesta, jak prokázat Turecku podporu. To by mělo posílit americko-turecké spojení.¹⁷⁾*

Zpětný pohled na eurasijskou strategii USA ukáže, že geopolitické imperativy se hrály v americkém chápání kaspického regionu větší roli než ekonomické. Americké chápání regionálních souvislostí však prošlo v průběhu 90. let evolucí, což bylo podmíněno v neposlední řadě dynamikou vývoje americko-ruských vztahů, které od údobí *medového měsíce* z let 1991–1992/1993 zaznamenaly znatelné ochlazení.¹⁸⁾

Navzdory prohlášením o *definitivním konci éry studenověčné konfrontace a strategickém partnerství* mezi USA a Ruskem, systematicky se ozývajícím z obou břehů Atlantiku, si Američané a Evropané uvědomují, že Rusko je obrovskou eurasijskou mocností, která je společensky nestabilní a jejíž vývoj nelze zdaleka předpovědět, o čemž svědčily i časté varovné signály přicházející z Moskvy. *Vzhledem k nevětečnosti ruských hranic na západě i jihu a absenci geopolitické stability by se v tom pesimistickém případě dalo očekávat znovuoživení tradičních směrů ruského expansionismu.¹⁹⁾*

V případě vítězství revizionistických sil v Rusku by se dala očekávat expanze nejprve do bývalých sovětských republik. Jako nejnajdnější způsob, jak zabránit případnému ruskému expansionismu, se jeví odříznutí jeho případných směrů. Řečeno Brzezinského slovy: *Rusko dá pravděpodobně přednost Evropě před budováním impéria v tom případě, setrvá-li Amerika na druhém imperativu své strategie vůči Rusku: jmenovitě na podpoře existujícího geopolitického pluralismu v postsovětském prostoru. Taková podpora bude totiž Rusku bránit v realizaci jeho imperiálních choutek...*

Z toho vyplývá, že politická a hospodářská podpora nových nezávislých a nesmírně významných států (k nimž Z. Brzezinski přiřazuje

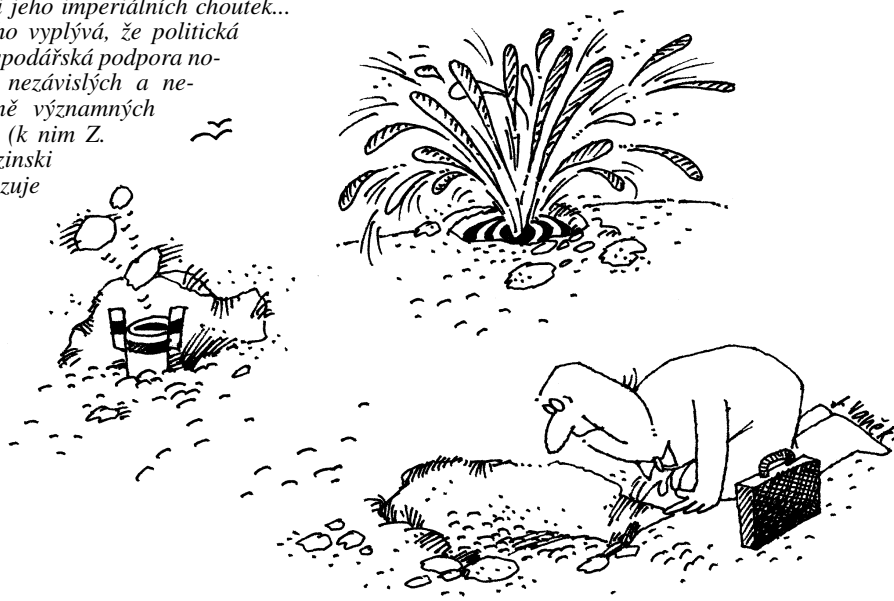
především Ázerbájdžán, Ukrajinu a Uzbekistán – pozn. E. S.) tvoří integrální součást širší strategie pro Eurasii... Značné mezinárodní investice do kaspické oblasti a do Střední Asie by nejenom přispěly k upevnění nezávislosti nově vzniklých států, ale z dlouhodobého pohledu by prospěly i postimperiálnímu a demokratickému Rusku.²⁰⁾

Washington tak od poloviny 90. let téměř výhradně prosazuje tranzit kaspických surovin směrem Baku (Ázerbájdžán) – Tbilisi (Gruzie) – Ceyhan (Turecko), tedy mimo ruské území, společně s Ázerbájdžánem a Kazachstánem hájí princip sektorového dělení kaspického šelfu.²¹⁾ Podněcuje též účast především amerických energetických společností v kaspických konsorciích atd.²²⁾

Pragmatismus vítězí

Putinův nástup do čela státu (2000) modifikoval ruskou politiku ve vztahu ke kaspickému regionu, což spíše svědčilo o *nuceném vítězství pragmatismu*. Úsilí Moskvy izolovat oblast od okolního světa a zároveň ji *integrovat* do vojenskopolitických a ekonomických struktur SNS se nakonec ukázalo jako neúspěšné.²³⁾ Podepsal se na tom souhrn řady faktorů, mezi něž patří mj. omezené ekonomické možnosti Ruska, ale i absence víceméně integrované *kaspické politiky*²⁴⁾ či důsledné politiky vůči zemím tzv. *blízkého zahraničí*, stále aktivnější účast v regionálních záležitostech především USA a Velké Británie, dopad čečenské války, která znehodnotila úsilí Moskvy o preferování *severního směru* (Baku – Groznyj – Novorossijsk), intenzivní lobbování energetických gigantů zainteresovaných na ziscích z kaspické ropy. Bylo totiž jasné, že změnit kaspické projekty, do nichž byly investovány desítky miliard dolarů, se již nedá; navíc Rusko svou *kaspickou politikou* izolovalo samo sebe, kdežto účastí v těchto projektech by Moskva získala přístup k jejich ovlivňování.

V této souvislosti je zajímavé, že

VZTAHY A PROBLÉMY

již na prvním zasedání Rady bezpečnosti Ruské federace po svém zvolení prezidentem zdůraznil Vladimir Putin nutnost formulování nového přístupu vůči kaspickému regionu: *Musíme pochopit, že zájmy našich partnerů – Turecka, Velké Británie a USA – v oblasti Kaspiku nejsou nikterak nahodilé. To je dáno naší neaktivností. Avšak nesmíme přispívat k tomu, aby se z Kaspického moře stala další aréna konfrontace. Jen bychom měli pochopit, že nic nám nespadne z nebe jako mana nebeská. Je to otázka konkurenceschopnosti a my musíme být konkurenceschopní.*²⁵⁾

Do roku 2000 tak Moskva definitivně akceptovala princip sektorového dělení šelfu Kaspického moře, což jí umožnilo prosadit tranzit kazachstánské ropy z nově objevených obrovských ropných polí u Mangyšla-ku (naleziště Tengiz) směrem k Novorossijsku.²⁶⁾ Byla operativně vybudována větev ropovodu vedoucí přes dagestánský Kizljár do Novorossijsku, která vedla mimo čečenské území, a byl dohodnut tranzit značného podílu dnes těžené ázerbájdžánské ropy. Zintenzivnila se spolupráce s Čínou a Íránem, mj. v kaspické oblasti;²⁷⁾ útoky ozbrojených složek Islámského hnutí Uzbekistánu v létě 1999 a 2000 a neschopnost uzbeké a kyrgyzské armády se účinně vypořádat s extremisty posloužily k posílení ruských pozic ve Střední Asii,²⁸⁾ k čemuž rovněž přispělo vytvoření Šanghajské organizace spolupráce jakožto důležitého regionálního fóra.²⁹⁾

Geopolitická revoluce na Kaspiku?

Tragické události z 11. září 2001 posunuly geopolitické těžiště ze Středního východu směrem k centrální Asii a kaspickému regionu. Ve snaze zajistit severní směr pro chystanou invazi do Afghánistánu byla v jihozakavkazském Chanábádu zřízena vojenská (letecká) základna USA – poprvé tak na území bývalé sovětské republiky došlo k ustavení vojenské přítomnosti členské země NATO.³⁰⁾ I po vojenském vítězství nad Tálibánem však Američané zřejmě nemají v úmyslu se z regionu stáhnout, naopak byla v Kyrgyzstánu vybudována vojenská základna NATO, v současné době rovněž probíhají jednání o vojenské přítomnosti USA v Tádžikistánu a dokonce i v Kazachstánu.³¹⁾ Pouze v roce 2002 vložily USA do různých podpůrných programů věnovaných Střední Asii více než 900 milionů dolarů (přítom tvoří výše investic cca 50 miliard dolarů).³²⁾ V současné době se rozšiřuje vojenská spolupráce USA s Gruzii,³³⁾ otevřeně se diskutuje o perspektivním vstupu země jižního Kavkazu (Ázerbájdžánu a Gruzie) do NATO, resp. o zřízení zvláštní formy svazku mezi těmito zeměmi a NATO.³⁴⁾ *Terroristické útoky na USA tak přivodily vytvoření takové mezinárodní situace, která bez sebevětší konfrontace fakticky připravila půdu pro vojensko-politickou expanzi Spojených států do kaspického regionu.*³⁵⁾

Zářijové události rovněž poskytly značný stimul pro USA a EU k diverzifikaci dodávek strategických surovin; v říjnu 2001 tak

došlo k definitivnímu schválení tratě Baku – Tbilisi – Ceyhan. Američané navíc zintenzivnili snahy, aby dosáhli souhlasu Astany s vybudováním tzv. transkaspického ropovodu, který by měl transportovat značný podíl kazachstánské ropy (uvažuje se o nalezištích Karačaganak a Kašagan) po dně Kaspického moře do Baku s napojením na budované potrubí Baku – Tbilisi – Ceyhan, čemuž se Moskva ovšem všemožně snaží zabránit.³⁶⁾ Ta ke konci dubna transformovala nečinnou Smlouvu o kolektivní bezpečnosti do plnohodnotného regionálního obranného svazku,³⁷⁾ společně s Čínou rovněž usiluje o posílení Šanghajské organizace spolupráce.

Mocenské soupeření o vliv v kaspickém regionu zřejmě vstoupilo do kritické fáze. Poněkud paradoxně jsme však dnes svědky určité formy symbiózy, která se ustavila v regionu po vojenskopolitické expanzi Spojených států. Kyrgyzstán je např. členskou zemí Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, zároveň se ale na jeho území nachází letecká základna NATO;³⁸⁾ obdobná je situace v Gruzii. Podle jistého názoru zde dochází k rozdělení sfér vlivu: zatímco otázky *vnější bezpečnosti* jsou přenechány Washingtonu, zůstává okruh bezpečnostních otázek souvisejících s *vnitřními hrozbami* doménou Moskvy.³⁹⁾ Ponecháme-li stranou zavádějící kategorizaci vnějších a vnitřních hrozeb, které se v současných mezinárodních vztazích překrývají, pak je tu otázka, do jaké oblasti například patří problematika těžby a dopravy kaspické ropy, která je dnes zásadním bodem mocenského střetu Spojených států a Ruska. Nezpochybnitelnou skutečností ale je, že oblast Kaspického moře již není vnímána jako *obskurní místo na světě*,⁴⁰⁾ ale je arénou soustředěných geopolitických zájmů regionálních mocností a USA, a to jak operačních, tak konfliktních. Dalším zjevným faktem je, že následkem obrátne *kaspické politiky* USA ve stínu 11. září 2001 došlo v regionu k razantnímu nárůstu amerického vlivu, a zdá se, že nedojde-li k dalším revolučním obrátům, bude se tento vliv nadále posilovat.

emil.souleimanov@amo.cz

¹⁾ Pojem kaspický region (*Caspian, Caspian Basin, Caspian Sea Region*, etc.) je moderní, ač v současné politické geografii již vžitý termín americké diplomacie, který se pro snadnější kategorizaci vztahuje na obsáhlý panregion tvořený třemi novými nezávislými republikami jižního Kavkazu (Ázerbájdžán, Gruzie, Arménie) a pěti středoasijskými státy (Kazachstán, Turkmenistán, Uzbekistán, Tádžikistán, Kyrgyzstán), i když z těchto zemí pouze tři (Ázerbájdžán, Kazachstán, Turkmenistán) mají přístup ke Kaspickému moři. Rusko a Írán, resp. jejich kaspická pobřeží, třebaže rovněž mají přístup ke Kaspickému moři, obvykle zůstávají v referencích především amerických politologů mimo rámec Kaspického regionu. Pro označení takto vymezených kaspických států a Ruska i Íránu se vžil pojem *Caspian Littorals*;

²⁾ P. Clawson, *Energy Security: The Persian Gulf and the Caspian Basin*, in: Washington Institute for Near East Policy - Policy Paper, Summer/Fall 2000, vol. VII, Issue 2, str. 3.

³⁾ Radikal, v tureckém jazyce, 18. 5. 1998.

⁴⁾ Viz např. www.eia.doe.gov

⁵⁾ Polukhov, E., *Contract of the Century (The Problem in an Historical Perspective)*, in: *Caucasus Regional Studies Journal*, vol. 2:1, 1997.

⁶⁾ Cuvarli (Džuvarly), T. *Azerbajdžanskaja neff: poiski ravnodejstvijuščej*, in: *Azerbajdžan i Rossija: obščestva i gosudarstva*, Moskva 2001, s. 394.

⁷⁾ Viz webstránku *US Energy Department* www.eia.doe.gov

⁸⁾ *Oxfordský slovník mezinárodní politiky*, Praha 2001, s. 855.

⁹⁾ www.mtholyoke.edu/acad/intrel/bakgeorg.htm (staženo 24. března 2003).

¹⁰⁾ Ke zmíněným *etnickým autonomiím* patří Dagestán, Čečensko, Ingušsko, Seyerní Osetie, Kabardinsko-Balkarsko, Karačajevsko-Čerkesko, Adygsko (Severní Kavkaz); Baškortostán, Tatarstán (Povolží) atd..

¹¹⁾ Viz např. Darabadi, P., *Kaspiskij region v sovremennoj geopolitike*, in: *Centralnaja Azija i Kavkaz*, č. 3 (27) – 2003.

¹²⁾ Někteří komentátoři v této souvislosti hovoří o konfliktu eurasianismu a (euro)atlantismu ve stanovění *ruské myšlenky* v postkomunistickém období. O problematice vývoje ruské státní ideologie v souvislosti s kaspickým regionem a reflexí *kaspické politiky* USA viz např.: Souleimanov, E., *Kavkaz na pozadí rusko-amerického soupeření*, in: *Eurasijský Express*, 5–6 2001. Zajímavé postřehy o ruském strategickém uvažování představují: Basu, B. B., *Russian National Security Thinking*, in: *Strategic Analysis* (měsíčník IDSA), říjen; Bakshi, J., *Russia's National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change*, tamtéž.

¹³⁾ Ruský sektor kaspického šelfu obsahuje ve srovnání se sibiřskými nalezišti zanedbatelné množství ropy a zemního plynu. Poukazovalo se rovněž na skutečnost, že by vznik *kaspické konkurence* též nebyl vhodný. Dopravování kaspické ropy na evropské trhy by navíc stálo v průměru 17 dolarů za tunu (1 barel = 158,987 litru), zatímco tranzit méně kvalitní sibiřské ropy přijde na 35 až 45 dolarů. Pro srovnání: dovoz ropy z regionu Perského zálivu na světové trhy přijde na 2 až 5 dolarů, ze severomořských nalezišť pak na 10 dolarů. Thomas, T. L., *Russian National Interests and the Caspian Sea*, in: *Perceptions* (čtvrtletník tureckého ministerstva zahraničních věcí) – prosinec 1999/únor 2000.

¹⁴⁾ O roli Moskvy ve věci podněcování etnických nesvárů a destabilizace na Kavkaze a ve Střední Asii je napsáno velké množství odborných textů. Podrobněji viz např. Emil Souleimanov, *Jižní Kavkaz v geopolitice „Velké hry“ (rigorózní práce)*, 2001. *Knihovna společenských věd – Jinonice*, Praha; Kasenov, U., *Rossija, Zakavkazje i Centralnaja Azija: neff, truboprovody a geopolitika*, in: *Kazachstan i mirovoje soobščestvo*, Almaty 1995; *Moskau's Hand in Transkaukasien*, in: *Auesenpolitikforschung der Friedrich-Ebert-Stiftung*, [^{15\)} Existují rozdílné názory ohledně toho, zda měl afghánský Tálibán v úmyslu zaútočit na sever, resp. pomocí středoasijským islamistům \(*Islámské hnutí Uzbekistánu* vedené známým gangsterem a narkomagnátem Džumou Namangánim, který byl zabit v bojích u severoafghánského Kunduzu v listopadu 2001\) zaútočit do Ferganské kotliny s cílem vytvořit islámský emirát na území východního Uzbekistánu a západního Kyrgyzstánu. Podle jednoho názoru Moskva ve snaze upevnit](http://Migdalovitz, C., Armenia-Azerbaijan Conflict, in: CRS Issue Brief, 3. 12. 1996; Bayev, P., The Caucasus, and Central Asia: Russian Interventions and International Responses; Barylski R., The Caucasus, the Central Asia and the Near-Abroad Syndrome, in: Central Asia Monitor, No. 4–5, 1993; Phinney, C. A. J., Defining the National Interest: Russian Conflict Management in the Former Soviet Union, The University of Kent Press, August 1996; Walker, E., No Peace, No War in the Caucasus: Secessionist Conflicts in Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh, in: CSIA Occasional Papers, SDI, February 1998.</i></p></div><div data-bbox=)

svoji vojenskopolitickou přítomnost ve Střední Asii posilovala obavy místních elit z militantního islamismu. Obzvláště ve vztahu k nejmocnější regionální zemi – Uzbekistánu, který důsledně usiloval o vymáčení se z ruského mocenského područí. Někdy též ruské tajné služby podněcovaly aktivity ozbrojených Namangánských skupin. O této problematice se zmiňuje např. vědecký pracovník moskevského Centra Karnegi (Carnegie) Alexej Malašenko: *Ve své době se mnoho diskutovalo o nebezpečí Tálíbanu a jeho jakoby připravenosti k útoku na sever. Avšak přímá hrozba pro Střední Asii neexistovala.* Citováno podle: Malašenko, A., Proč Amerika potřebuje Střední Asii?, in: Euroasijský Express 9, 2/2002, reprint z informačně-analytického serveru Nomad (www.nomad.web.com). Viz např. Souleimanov, E., Uzbekistán, Rusko a Spojené státy: Nová kaspická geopolitika?, in: Mezinárodní politika 8/2002. Rozdrcení Tálíbanu podle tohoto názoru tak připravilo Moskvu o účinný nástroj k ovlivňování regionálních záležitostí.

¹⁶⁾ Rozhodujícím pro určení statusu Kaspického moře je otázka, bude-li v mezinárodním právním slova smyslu považováno za moře, či za jezero. Platné mezinárodní právo (Ženevská konvence o mořském právu z r. 1958 a Úmluva OSN o mořském právu z r. 1982) stanovuje, že v případě definování vodního prostoru jako moře se jeho dno a vodní hladina nachází v rozmezí 12 námořních mil od pobřežní linie ve svrchovaném vlastnictví pobřežního státu. Je-li však vodní prostor definován jako jezero, má zde být uplatňován tzv. princip společného vlastnictví všech pobřežních států nad vodami a dnem, jakož i nad přírodním bohatstvím jezera. Na tento případ se pravidla, ukotvená v mezinárodním mořském právu, nevztahují. Práva pobřežních států jsou si rovnocenná a jezero nesmí být rozděleno do tzv. národních sektorů. O využití přírodních zdrojů jezera rozhodují všechny pobřežní státy, zpravidla multilaterální úmluvou, nikoliv tedy pobřežní stát, k jehož pobřeží vodní pásmo bezprostředně přiléhá. Rusko společně s Íránem tak prosazovalo princip *společného vlastnictví*, kdežto Ázerbájdžán a Kazachstán usilovaly o přijetí *sektorového principu*; Turkmenistán váhal. Viz např. Souleimanov, E., Práva a politika v Kaspickém moři, www.infoservis.net/tema.php3?cid=1026828372 (16. 7. 2002).

¹⁷⁾ Ruseckas, L., Energy and Politics in Central Asia and the Caucasus, in: Access Asia Review, Vol. 1.2, Essay 2, s. 17 (červenec 1998).

¹⁸⁾ Americko-ruské vztahy v 90. letech byly negativně ovlivněny důsledky východního rozšíření NATO, oživením revisionistických nálad v ruské společnosti a zahraniční politice, jugoslávskou krizí, prohlubujícím se rusko-iránským strategickým partnerstvím, nástupem J. Primakova do čela ruské vlády a aktivním budováním *antihegemonní koalice* za účasti Íránu a Číny atd. O problematice americko-ruských vztahů tohoto období viz např. Kortunov, A., The Russo-American Relations in the Post-Cold War Environment, in: PONARS Policy Memo 16 (Moscow Public Science Foundation), říjen 1999.

¹⁹⁾ Souleimanov, E., Rusko-americké vztahy, východní rozšíření NATO a společný boj proti terorismu, in: Mezinárodní politika, 3/2003.

²⁰⁾ Brzezinski, Z., Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha, Praha 1999, s. 204–205.

²¹⁾ Zvláštní velvyslanec Spojených států v republikách SNS James Collins reagoval např. na ruský návrh na omezené rozdělení Kaspického moře do národních zón ve svém dopise ázerbájdžánskému prezidentovi těmito slovy: *Washington podporuje investice našich firem a zastává názor, že Kaspické moře má být rozděleno do národních sektorů.* Citováno podle U.S. Official Arrives in Azerbaijan, United Press International, 13. 11. 1996.

²²⁾ Od samého počátku mezinárodních rozhovorů se uvažovalo o třech základních (západních) směrech vývozu, které předpokládaly vývoz kaspických surovin na evropské trhy: Baku (Ázerbájdžán) – Tbilisi

(Gruzie) – Ceyhan (Turecko), Baku (Ázerbájdžán) – Groznyj (Čečensko)/Kizljár (Dagestán) – Novorosijsk (Rusko), Baku (Ázerbájdžán) – Tbilisi (Gruzie) – Supsa (Gruzie). Možnosti tranzitu přes iránské území (k iránským terminálům v Perském zálivu, resp. k tureckému Ceyhanu), přes území Afghánistánu do Pákistánu a dále, stejně jako tranzit ázerbájdžánské ropy přes Arménii byly z politických důvodů smeteny ze stolu. V důsledku překročení tranzitní kapacity tureckých úžin se rovněž diskutovalo o tranzitu západním směrem napojením na jeden z existujících balkánských ropovodů (od rumunské Constance, resp. od bulharského Burgasu), resp. od ukrajinské Oděsy. Ačkoli byl projekt tranzitu kazachstánské ropy do (východní) Číny probírán, byl kvůli nestabilitě v Ujguristánu a vysokým nákladům zakonzervován. O evoluci přístupů k otázce směru tranzitu kaspické ropy a zemního plynu viz: Souleimanov, E., Bitva o ropovody a kaspická politika, in: Mezinárodní otázky, 4/2001, s. 56–79.

²³⁾ Stalo se tak i kvůli vzniku uskupení států GUUAM za cílené americké podpory ve druhé polovině 90. let (podle počátečních písmen zkratky: Gruzie, Ukrajina, Uzbekistán, Ázerbájdžán, Arménie), které se snažilo prezentovat jako alternativa ruskému SNS. I když je projekt GUUAM hodnocen jako vcelku neúspěšný (nepodařilo se naladit ekonomickou spolupráci atd.), nelze význam této organizace ve věci zmaření *integračních plánů* Ruské federace podceňovat;

²⁴⁾ Ministerstvo energetiky Ruské federace, kde jsou silné pozice energetických gigantů (LUKoil, Transněft, Gazprom), tradičně lobbulovalo pro *pragmatičtější* politiku předpokládající aktivní účast *mateřské země* v kaspických projektech, kdežto ministerstvo zahraničních věcí mj. odmítalo legitimitu kaspických projektů v souvislosti s nejasnostmi kolem právního statusu Kaspického moře.

²⁵⁾ Ignatius, D., Dick Cheney and the „Great Game“, in: The New York Times, 27. 8. 2000.

²⁶⁾ V roce 1998 Rusko společně s Kazachstánem nelehle na opakované protesty ze strany Teheránu ratifikuje smlouvu o rozdělení severní části Kaspického moře, čímž *de facto* přistupuje na *sektorový princip*. Tato smlouva pak legitimizovala snahy Moskvy o prosazení trati Aktau-Novorosijsk v rámci Kaspického ropovodního konsorcia (KRR, angl. CPC), k čemuž došlo počátkem roku 2001. Jednalo se tedy o značný úspěch ruské diplomacie. Viz např. stránku KRR: <http://www.cpc-ltd.com/>

²⁷⁾ Je zajímavé, že ve svém prosincovém prosluvu ke Kongresu označil americký prezident George Bush Írán (mimo Írák a Severní Koreu) za *osu zla* podporující mezinárodní terorismus.

V regionu (obzvláště na Kavkaze, kde je soupeření mocností zvlášť intenzivní a navíc zatíženo nevyřešenými etnickými konflikty a latentními mezinárodními spory) se tak k polovině 90. let vytvořily dvě zájmové skupiny států: Rusko – Arménie – Írán – Turkmenistán (?) a USA – Turecko – Ázerbájdžán – Gruzie – Uzbekistán – Kazachstán (?). Zatímco primárním motivem první uvedené skupiny států (s jistou výjimkou Turkmenistánu) bylo zabránit v usku-těnění kaspických projektů a uchovat ruský mocenský monopol na Kaspiku, druhá skupina států se zaměřila na realizaci kaspických projektů a vytlačení ruského mocenského monopolu a posílení americké a západní přítomnosti. K problematice regionálního soupeření viz např. Souleimanov, E., Íránská politika na jižním Kavkaze, in: Mezinárodní vztahy 3/2001, s. 64–67.

²⁸⁾ Viz např. <http://www.iwpr.net/index.plcentasia-batken.html> (staženo 2. srpna 2003).

²⁹⁾ Šanghajská organizace spolupráce, jejíž počátky sahají až do dubna roku 1996, kdy se v čínské Šanghaji sešli představitelé pěti zemí – Ruské federace, Čínské lidové republiky, Kazachstánu, Kyrgystánu a Tádžikistánu (byla ustavena tzv. *Šanghajská pětka*) – za účelem vytvoření nového modelu regionální spolupráce v ekonomické, ale perspektivně též ve vo-

jenskopolitické sféře. Vznik Šanghajské organizace spolupráce se ale datuje teprve od 15. června 2001. K výše zmíněným zemím se pod tlakem Moskvy přidal i Uzbekistán, který byl jedním ze signatářů Šanghajské organizace spolupráce. Toto uskupení států se samozřejmě stalo fórem pro posílení ruské moci ve Střední Asii, ale ve vzrůstající míře též i čínské. V květnu letošního roku došlo k ustavení stálých orgánů organizace, jakož i k vybudování regionální *protiteroristické jednotky*.

³⁰⁾ Obecně se poukazuje na to, že Moskva vědomě *poskytla souhlas* Američanům s využitím středoasijského území pro provedení *protiteroristické operace* v Afghánistánu. O této skutečnosti se však názory různí; předseda renomovaného *Central Asia Institute* při *Johns Hopkins University* Frederick Starr např. uvedl, že *souhra okolností, která vyplynula ze vzájemně srdečně zpovědi v Crawfordu, Texas, začala 11. září, kdy byla Putinova slova o spolupůčiastí a vyjádření podpory válce proti terorismu vše přijata. Méně známá je ovšem skutečnost, že pak (Putin – pozn. E.S.) strávil další tři dny na telefonu přemlouváním prezidentů pěti nových nezávislých států Střední Asie, aby neakceptovali americké prosby, aby poskytli své území pro úder proti Afghánistánu. Jeho ministr zahraničí ho veřejně podporoval tvrzením, že ani hypotetické rozhovory o amerických vojscích ve Střední Asii nepřicházejí v úvahu. Všechny pět středoasijských prezidentů však uvažovalo odlišně a směřlo k dělení Putinovi. Prezident Uzbekistánu Karimov uspořádal tiskovou konferenci, na které uvedl, že když je v sázce národní bezpečnost, Uzbekistán se nemusí radit s nikým. Vzápětí Putin zručně otočil o 180 stupňů a oznámil světu, že díky jeho neúnavným snahám se mu podařilo přesvědčit středoasijské státy, aby spolupracovaly s Amerikou.* (Frederick Starr, Russian Ominous Afghan Gambit, in: Wall Street Journal, 11. prosince 2001). Tomuto názoru nasvědčuje i výstižné Karimovovo prohlášení ze zmíněné tiskové konference ze září 2001: *To, co je (Rusko) zneklidňující, je otázka, proč Taškent provádí vlastní nezávislou politiku ve vztahu k této věci (protiteroristické kampani). Uzbekistán nesleduje své aktivity s Moskvou, ani nečeká na její svolení.* Viz Souleimanov, E., Střední Asie na rozcestí: Posun na geopolitických vavách, in: <http://www.infoservis.net/art.php?id=1007368301> (publikováno 3. prosince 2001). O problematice současných americko-uzbeckých vztahů viz např.: Baird, A., New Alliance Brings United States, Uzbekistan Into Long-Term Embrace, in: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101801b.shtml> (publikováno 18. října 2001).

³¹⁾ Okamžitě stažení amerických jednotek ze vláde v Taškentu (usilující o regionální dominanci a definitivní vymáčení se ze sféry ruské dominance v těsné spolupráci s USA) nezamlouvá. Představitel Pentagonu admirál Craig Quigley na opakované výzvy Uzbeků neopouštět zemi reagoval již koncem roku 2001 tvrzením, že Američané nehodlají v dohledné době zrušit vojenské partnerství s Uzbekistánem, vzniklé po 11. září. Viz Souleimanov, E., Střední Asie na rozcestí: Posun na geopolitických vavách, in: <http://www.infoservis.net/art.php?id=1007368301> (publikováno 3. prosince 2001); o problematice zřízení vojenských základů USA v Kazachstánu a Tádžikistánu viz: Zerkalo-Ayna (Ázerbájdžán), 31. července 2003, citováno podle *Junge Welt*.

³²⁾ Zerkalo-Ayna (Ázerbájdžán), 31. července 2003, citováno podle *Junge Welt*.

³³⁾ Politická legitimizace amerického pronikání do Gruzie je nesmírně zajímavá. Záhy po zahájení afghánské kampaně totiž Moskva svoji snahu vojensky proniknout do severní Gruzie zdůvodňovala tvrzením, že se v Pankisské soutěse hraničící s Čečenskem nacházejí základny Al-Kájdý a čečenských separatistů. Ačkoli oficiálně Tbilisi tyto zprávy původně popíralo, na jaře 2002 došlo mezi Washingtonem a Tbilisi k překvapivému rozhodnutí *vyčistit* společným úsilím Pankisskou soutěsku od *teroristů*, což vyvolalo v Moskvě značné znepokojení. I když bylo odbor-

nikům zpočátku jasné, že Tbilisi ani Washington nemají vzhledem k celé řadě faktorů vsutku v úmyslu zasahovat do této výbušné oblasti (dva roky nečinnosti tomu jasně nasvědčovaly), základy americké vojenskopolitické přítomnosti v jihokavkazském regionu byly úspěšně položeny.

³⁴⁾ V současné době probíhají konzultace o vybudování amerických, respektive tureckých vojenských základů na jižním Kavkaze. Hlavní pohnutkou k tomu je jednak *boj proti terorismu* a spolupráce v rámci programu Partnerství pro mír, jednak růst konfrontace s Íránem, ale též v neposlední řadě snaha vytvořením společných speciálních vojenských jednotek Turecka, Gruzie a Ázerbájdžánu (patrně za aktivního přispění či přímo účasti USA) zajistit nepřerušované fungování budovaného ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan. Během své květnové návštěvy Ázerbájdžánu a Gruzie generální tajemník NATO sir George Robertson přislíbil těmto zemím *jistou podporu* v jejich důsledných snahách stát se členy NATO. (Ria Novosti, 15. 5. 2003). Moskva však nehledě na předchozí ujednání s gruzínskou stranou (a její stále se opakující důkladné výzvy), podle něhož měla do r. 2001 zrušit své vojenské základny v Gruzii, dodnes vykládala pouze jednu vojenskou základnu (ve Vaziani poblíž Tbilisi) a poukazuje na technické problémy, které jí umožní takto učinit až za 12–13 roků. Viz např. Bit-Suleyman, D., *Rossija ne uverena v srokach vyvoda svoich vojsk iz Gruzii*, in: www.eurasia.net.org/russian/departments/insight/articles/eav062801.ru.shtml

³⁵⁾ Souleimanov, E., *Uzbekistán, Rusko a Spojené státy: Nová kaspická geopolitika?*, in: *Mezinárodní politika*, 8/2002, s. 17.

³⁶⁾ Jak známo, Kazachstán je z kaspických zemí (snad s jistou výjimkou Arménie) zemí nejméně imunní vůči nátlakům Moskvy. Jedná se jak o přítomnost početné komunity Rusů obývajících severní oblasti země, ale i skutečnost, že veškerá ropa těžená z kazachstánských nalezišť, která má lví podíl v ekonomice země, je transportována přes ruské ropovody. K této problematice viz např. Hamozová, K., *Kaspická geopolitika: energetická geopolitika a geostrategické zájmy* (bakalářská práce, 2003), s. 53–54 – *Knihovna společenských věd – Jinonice, Praha*. O ráznosti ruského přístupu k *suverénnímu* počínání Astany se zmiňuje Oleg Stoljar: *Někdykrát, když se Nazarbajev pokusil dostat Kazachstán ze sféry ruského vlivu, Moskva reagovala energicky. Když se např. Kazachstán roku 1994 pokusil nezávisle uzavřít se západními společnostmi smlouvu týkající se ropného naleziště Tengiz, Rusko si dělalo nároky na víc než 20 % zisku Chevronu..., a aby prosadilo svůj cíl, odřezlo tak většinu objemu transportované kazašské ropy... 10. února 1995 Rusko pohrozilo zablokováním exportu ropy a plynu z naleziště Karagančak...* Oleg Stoljar, *The Geopolitics in the Caspian: Can Russia Keep Control in Its Own Backyard?*, in: www.auto.bahn.mb.ca/~het/terror-war/iraql/stoljar.html (staženo 15. března 2003). Kazachové tak zřejmě mají značný zájem o vybudování transkaspického ropovodu (*a priori* vyjádřili souhlas s tímto projektem), ačkoli musí k této otázce přistupovat s ohledem na pozici Moskvy.

³⁷⁾ Účastníci jsou kromě Ruska Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Arménie a Bělorusko (mezi členské země nepatří Uzbekistán, který však byl jedním ze signatářů v roce 1992). Ve stanovách Organizace je dokumentována zásada kolektivní obrany.

³⁸⁾ Ačkoli základny USA, resp. členských zemí NATO v Uzbekistánu a Kyrgyzstánu ještě nemají oficiální statut základů.

³⁹⁾ Radikal, 6. června 2003 (v tureckém jazyce); Zerkalo-Ayna (Ázerbájdžán), 31. července 2003, citováno podle *Junge Welt*.

⁴⁰⁾ Fuller, G., *Geopolitical Dynamics of the Caspian Region*, ourworld.compu-serve.com/homepage/usazerb/322.htm, citováno podle in: Langer, A., *Noví hráči v Kaspickém regionu*, in: *Mezinárodní politika*, 5/2001.

Německo

a jeho role v Evropské politické spolupráci a ve Společné zahraniční a bezpečnostní politice

EVA KORDOVÁ

V souvislosti s diskusí o roztržce mezi Spojenými státy a SRN snad bude stát za připomínku povaha zahraniční politiky SRN v 90. letech 20. století. Zjeví se proto, že byla charakteristicky formulována významnými osobnostmi CDU-CSU a FDP, a lze předpokládat, že po skončení termínu koalice SPD-Zelení se bude nová vláda SRN vracet k východiskům svých předchůdců.

Podstatnou dimenzí zahraniční politiky SRN je spolupráce nejen uvnitř evropského integračního procesu, ale i za jeho hranicemi. Předkládáme zde proto stručnou rekapitulaci jako odkaz na koncepci historii dosud nepřekonané, které se mohou stát opět aktuálními.

Cílem tohoto textu je stručně shrnout analýzu působení Spolkové republiky Německo (SRN) v rámci Evropské politické spolupráce (EPS) Evropského společenství, která se transformovala s platností od 1. listopadu 1993 ve Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku (SZBP) Evropské unie, a vyvodit z ní závěry o roli, kterou zde SRN sehrávala. K tomuto záměru se přidává zhodnocení významu, který EPS/SZBP pro SRN měla, a přínosu pro její zájmy v zahraniční politice.

Zaměřujeme se na období vlády koalice CDU-CSU a FDP pod vedením kancléře Helmuta Kohla v letech 1982–1998. Z důvodu zařazení událostí do kontextu a pro možnost srovnání je pozornost věnována i předchozím aktivitám SRN a EPS od vzniku tohoto typu spolupráce mezi státy Evropského společenství v r. 1970 do období změny vlády v SRN v r. 1982. Časovými mezníky byly výměna vlády SPD-FDP za koalici CDU-CSU a FDP v r. 1982 a poté její vystřídání v r. 1998 koalicí SPD-Spojenectví 90/Zelení. Předmětem zkoumání se stal také dopad sjednocení Německa v r. 1990 na zahraniční politiku SRN.

Hlavní oblasti zájmu EPS/SZBP v období let 1970–1982, resp. 1982–1998 byly:

- Blízký východ
- KBSE/OBSE
- Latinská Amerika
- Jižní Afrika a JAR
- OSN
- oblasti konfliktů
- východní blok (po r. 1990: vztahy ke střední a východní Evropě)
- kontakty s třetími zeměmi a skupinami států
- vztahy s USA
- bezpečnostní politika (pouze od r. 1990)
- pro vztah SRN a EPS/SZBP se k uvede-

ným oblastem jako významné připojují bilaterální vztahy SRN a Francie.

Pro zhodnocení významu Evropské politické spolupráce ES a Společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU pro SRN je nutné oddělit dobu před sjednocením a po dosažení jednoty Německa.

Před rokem 1990 lze za národní zájmy SRN označit vedle sjednocení obou německých států zajištění bezpečnosti státu prostřednictvím integrace do západních obranných struktur a rovné zapojení do evropské integrace. Evropská politická spolupráce v těchto zájmech hrála významnou úlohu, i když ne zcela ústřední a nikoliv výlučnou. Nedostatek EPS spočíval v tom, že se jen okrajově týkala klíčového tématu zahraniční politiky SRN, a to politiky ke státům východního bloku. Další zásadní oblastí pro SRN – bezpečnostní politikou – se až do r. 1990 nezabývala.

EPS však dávala Spolkové republice Německo možnost získat legitimitu pro své působení v oblasti zahraniční politiky. To bylo možné označit za jeden z tehdejších národních zájmů SRN. Umožnila také Německu získat větší prostor pro své jednání, protože v rámci sdílených pozic EPS mohlo zastávat některé postoje, které by si individuálně dovolit nemohlo. Dále EPS také pomohla snížit obavy z jednání SRN, protože v rámci integrace došlo k přijetí závazku ke vzájemnému konzultování a koordinování zahraniční politiky.

V rámci EPS patřila Spolková republika k aktivním členským zemím. Její iniciativy se projeví v oblastech navazování nových kontaktů EPS se státy i jejich skupinami. Velmi se zasazovala o bezproblémovost vztahů Evropské politické spolupráce a USA. Její hlavní aktivita byla viditelná v podnětech pro prohlubování a další vývoj integrace EPS. Přes její potenciál nelze však hovořit o tom, že by jí SRN dominovala – na to byla příliš zatížená svou minulostí a z toho plynoucími omezeními i postavením. Pro Německo bylo výhodné iniciovat další vývoj EPS. Jednak potvrdzovala svou ochotu k integraci a ke sdí-

lení postojů, bez snah o vlastní cesty, jednak poskytovala státu v postavení, jaké měla SRN na základě důsledků 2. světové války, další možnosti prosadit společně s partnery některé své postoje – a tím jim dodat na váze i přijatelnosti.

Výměna vlády v roce 1982 znamenala v EPS změnu německých postojů v některých oblastech. Tento posun vyplýval z toho, že vláda CDU-CSU a FDP byla, na rozdíl od předchozí vlády středolevé SPD-FDP, středově konzervativní. Nová vláda se výrazněji v rámci EPS orientovala na USA a zdůrazňovala potřebu sdílení postojů a spolupráce s nimi. To se nejvýrazněji projevilo v oblasti Latinské Ameriky, kde nastal v EPS oproti předchozí německé vládě nejvýraznější obrat. U témat souvisejících s ekonomickými zájmy SRN však byly tyto změny méně viditelné – jako např. v přístupu k JAR. Po roce 1982 se nové postoje SRN v rámci EPS projevovaly více v jednotlivostech než v celkové proměně orientace německé politiky v této spolupráci.

Tato skutečnost souvisela i s personálním obsazením rozhodujících pozic německé zahraniční politiky. Setrvání H.-D. Genschera ve funkci ministra zahraničí ovlivnilo v EPS výrazně to, že zůstala zachována kontinuita v EPS i po výměně vlády. Genscher byl výrazným iniciátorem nových možností EPS, což se ukázalo například při navázání vztahů s ASEAN i v oblasti střední Ameriky. Také dal četné impulsy k dalšímu vývoji EPS i ES. V tomto období se to nejvýrazněji projevilo ve společném návrhu ministrů Genschera a Colomba.

Helmut Kohl vnesl do oblasti Evropské politické spolupráce svou výraznou orientaci na vztahy se Spojenými státy, jež se lišila od pojetí této relace u předchozího kancléře. Rovněž se velmi výrazně angažoval v německo-francouzské spolupráci podporující další vývoj EPS. Tyto návrhy měly zásadní význam na konci 80. let, kdy se objevila možnost sjednocení Německa. Ve spolupráci s Francií v oblasti EPS a jejího přechodu k SZBP Kohl usiloval o další prohloubení integrace, které ve svém důsledku také podporovalo hladký průběh sjednocení. Zaměření na vytvoření Evropské unie, týkající se i oblasti SZBP, totiž znamenalo potvrzení ochoty Německa i v budoucnu postupovat společně s ostatními. Naopak svou radikálností v prosazování společné evropské spolupráce a hlavně návrhy na zařazení zahraniční i bezpečnostní politiky do nadnárodní oblasti Společenství předbílala SRN svou integrační ochotou další členské státy.

Mezi nejvýznamnějšími tvůrci zahraniční politiky v oblasti EPS existovaly rozdíly, zapříčiněné jednak stranickou příslušností jednotlivých aktérů, jednak odlišnostmi mezi jednotlivými participujícími institucemi. Určité napětí se projevovalo mezi CDU-CSU a FDP a také mezi Ministerstvem zahraničí SRN a Úřadem spolkového kancléře. To bylo dáno v neposlední řadě i osobnostmi hlavních aktérů Kohla a Genschera a jejich silným postavením v rámci daných kompetencí. Na druhé straně se tyto rozdíly neprojevovaly v otázkách EPS pro SRN významných – zejména ve vztazích s Francií

i USA nebo v názorech na další vývoj spolupráce v EPS.

Vzhledem k postavení SRN jako státu s velkou ekonomickou vahou – i když jí v politické sféře adekvátně tomu neuplatňoval, hrály obchodní a hospodářské zájmy v jejím jednání v EPS výraznou roli. Další příčinou byla proexportní orientace německého hospodářství. Příkladem toho byl přístup k JAR, kde SRN pro své ekonomické vztahy umocněně krajanskými vazbami brzdila společně s Velkou Británií radikálnější postup v EPS proti apartheidu.

Jinou takovou oblastí se stal Blízký východ, kde by pro SRN bylo nepřijatelné samostatně a mimo EPS zastávat určité postoje. Bilaterálně SRN zachovávala svou politiku „vyváženosti“, která sama o sobě vzbuzovala kritiku Izraele. Postup v EPS jí umožnil vyjít vstříc pozicím arabských států. Tím se mohly realizovat zájmy SRN na ekonomických vztazích s tímto regionem, které byly předtím jejím loajálně proizraelským postojem blokovány.

Motivy německého postupu v EPS k východnímu bloku určovalo – vedle ekonomiky – hlavně rozdělení obou německých států. EPS se bezprostředně dění v této oblasti věnovala jen okrajově. SRN zůstávala snažit se zaštitit své jednání s regionem společnými postoji s partnery. Významnější byla koordinace Evropské politické spolupráce s Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), kde se německé zájmy realizovaly velmi výrazně. EPS jim zde dala společný důraz a zakryla tak výraznost německých snah o spolupráci s východním blokem.

Latinská Amerika byla pro SRN okrajovou oblastí, a proto zde nenastaly podstatné problémy se změnou jejího postoje po nástupu vlády v r. 1982. Ani ekonomické zájmy zde nebyly tak výrazné, aby bránily v tomto příklonu k americké linii. OSN se stala tématem, u něhož Spolkové republice vyhovovala možnost posílit svůj hlas společnými postoji, zvláště ve vztahu k „třetímu světu“, kde měla ekonomické zájmy.

Jednání Evropské politické spolupráce ve vztahu k oblastem konfliktů, jako byly Polsko a Afghánistán, umožnila vyhnout se radikálnější reakcí, jež požadovaly USA. Chyběla vůle u většiny států EPS. Motivem SRN byly snahy neohrozit détente Evropské politické spolupráce, a tím i své vztahy k východnímu německému státu. Proto se výrazně angažovala při vytváření kompromisních postojů Evropské politické spolupráce, která jí naopak významně napomohla při prosazení jejích zájmů.

Bezpečnostní oblast měla být do spolupráce zařazena na společné přání SRN i Francie, i když tyto snahy před rokem 1990 teprve začínaly. SRN se snažila o evropský postup v této oblasti jednak na přání Francie, jednak pro svůj záměr přiblížit tím Francii opět ke strukturám NATO, a také proto, že některé americké postoje v oblasti odzbrojení na konci 80. let v ní nebudily jistotu dostatečnosti bezpečnostních garancí. Jinak se Spolková republika s Francií v mnoha zahraničněpolitických zájmech neshodovala. Na druhé straně to bylo vyváženo jejich úsilím o vzájemnou spolupráci, které se, jako ve všech oblastech

evropské integrace, projevovalo i v EPS. Tím se i zde realizoval německý zájem o blízké vztahy s tímto sousedem.

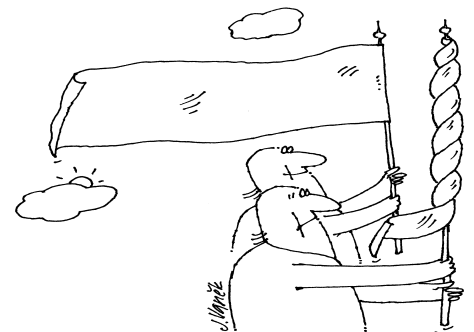
Pro SRN byly klíčové vztahy se Spojenými státy, a proto se snažila, aby jednání EPS nepůsobila konflikty mezi Evropou a jejím spojencem. Po celé sledované období do roku 1990 to byl charakteristický německý postoj. Za Helmuta Kohla tato tendence ještě zesílila, protože byl výrazně přesvědčen o zásadní nezbytnosti dobrých vzájemných vztahů. Zde Spolková republika v EPS sehrávala roli určitého prostředníka či smířovatele, který se zasazoval o to, aby neshody EPS s USA nepřesáhly určitou únosnou míru.

Evropská politická spolupráce tedy byla v mnoha oblastech pro SRN do roku 1990 přínosná a některé její podstatné zájmy se v ní naplňovaly, i když to ovšem bylo limitováno tématy, které EPS projednávala. O otázkách pro SRN zásadních se však rozhodovalo v rámci jejích bilaterálních vztahů s USA, a ty proto měly pro německou zahraniční politiku přednostní význam.

Po sjednocení se postavení Německa v mezinárodních vztazích výrazně změnilo tím, že získalo plnou suverenitu. Právě proto však jeho jednání v zahraniční politice a uplatňování vlivu jeho partneri podrobně sledovali. K tomu se současně přidala očekávání, že SRN bude hrát v zahraniční politice aktivnější roli a převezme větší díl odpovědnosti v mezinárodních vztazích. Německé národní zájmy, o jejichž nové a výraznější definici se zejména na počátku 90. let diskutovalo, se nadále uskutečňovaly také ve spolupráci evropských i transatlantických struktur.

Prioritou se stal nově definovaný zájem o sousední střední a východní Evropu a její stabilizaci. S tím souvisela i snaha připravit odpovědi na nová rizika a ohrožení v oblasti bezpečnosti, pocházející z tohoto regionu. Pro SRN se tato témata stala předními oblastmi jejího zájmu v rámci SZBP. Zároveň její aktivity doplňovaly členské státy SZBP, které si výsadní německý vliv na střední a východní Evropu nepřály. Německo také muselo na oplátku za francouzskou podporu schvalovat další rozšíření činnosti SZBP na oblast Středomoří. V regionu střední a východní Evropy však SZBP napomáhala Německu v realizaci jeho významného zájmu.

K výrazné změně, která se promítla i v tvorbě německé politiky pro SZBP, došlo po rezignaci ministra H.-D. Genschera. Nový ministr Klaus Kinkel již nedokázal celkově dosáhnout takové autority, jakou měl jeho předchůdce, a centrum zahraniční politiky soustředěné okolo kancléře Kohla zís-

kalo na převaze. Koordinace ve vztahu ke KBSE a později Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) prosazovaná Genscherem ztratila pro SRN na svém významu, také pro nové tendence v oblasti bezpečnostní politiky zařazené do agendy SZBP. Přesto Německo opět výrazně instrumentalizovalo KBSE v době svého sjednocení a v době, kdy se rozhodovalo o rozšíření NATO. Zde se velmi výrazně projevovalo využití spolupráce v SZBP pro německé zájmy, i když SRN na podporu svých cílů volila i spolupráci s dalšími partnery.

Na Blízkém východě se postojte Společné zahraniční a bezpečnostní politiky jako celku i nadále lišily od názoru USA. V této oblasti do roku 1998 SRN stále zachovávala svůj „nízký profil“. Jednání SRN v rámci EPS/SZBP charakterizoval nesouhlas s tím, aby se přijala radikálnější společná opatření vůči Izraeli. Latinská Amerika i nadále nepatřila k prioritám, ale vytratila se její kontroverznost pro vztahy SZBP a USA. Z tohoto důvodu se stala i pro SRN méně exponovaným tématem. Ztráta významu pro SRN v SZBP oproti předchozímu období postihla i JAR, protože pro svůj demokratický vývoj přestala být předmětem sporů.

Oblasti konfliktů si zachovaly svůj význam, zejména v důsledku rozdílných postojů Spojených států a členů SZBP. V případě Íránu, Iráku i Kuby se snažila SRN, stejně jako v předchozím časovém úseku, v případech odlišných názorů o harmonizaci těchto rozdílu. Při řešení situace v bývalé Jugoslávii podnikla SRN uznáním Chorvatska a Slovinska samostatný krok, který však při jejím působení v SZBP ve zkoumaném období představoval výjimku.

SRN byla i nadále v tomto období významným iniciátorem další integrace EPS a SZBP. Francie zůstala partnerem, který spolu se SRN dával podněty k další integraci, i když se přístup a motivy obou států odlišovaly. Německo zde muselo akceptovat určité kompromisy v duchu francouzských představ. I když jeho realistický přístup respektoval meze toho, co bylo možné v dané situaci v SZBP prosadit, stal se hlavním aktérem, který dlouhodobě navrhoval zařazení zahraniční politiky do komunitární oblasti.

Jednotný postup Evropy dodával SRN váhu v mezinárodním prostředí i přesto, že SZBP v tomto období nedisponovala nástroji ke zvládnutí některých úkolů. Pro mocnost středního rozsahu, jakou se SRN stala, bylo řešení určitých situací ve vzájemně závislém a propojeném mezinárodním prostředí nerealné jiným způsobem než společným postupem. Zároveň vyhledávala pragmaticky i jiné kooperační struktury v případech, kdy se možnosti SZBP ukázaly jako nedostatečné – např. při řešení situace v bývalé Jugoslávii.

V uvedeném období byla patrná německá snaha omezovat svou váhu zapojením do společných evropských struktur – včetně oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky. Ve vedení států zároveň zůstala generace politiků navazující svým pojmáním role Německa v EPS i SZBP na období před sjednocením. Současně bylo Německo sledováno, zda se od integrace neodklání. Tendence

k samostatnému nebo asertivnějšímu postupu se až na výraznou výjimku v případě bývalé Jugoslávie neprojevovaly. Ani tento případ však nelze považovat za snahu Německa o mocenské jednání, ale spíše za projev nestálosti jeho zahraničněpolitických postupů v nové situaci po sjednocení.

I v období po sjednocení do roku 1998 přikládala SRN významné místo svému bilaterálnímu vztahu s USA. Vznikající společná bezpečnostní politika se stala tématem pro nové působení SRN jako mediátora, který se snažil mírnit americké obavy ze zařazení této agendy do spolupráce členů SZBP. Vztah k USA zůstal i v tomto období prioritou německé zahraniční politiky, i když závislost Německa na Spojených státech se oproti období před sjednocením snížila. Přesto SRN nebyla ochotna akceptovat takový společný postup v SZBP, který by byl na úkor německo-amerického spojení.

Obecným přínosem SZBP bylo zvýšení váhy členských států jejich jednotným postupem, což mělo velký význam i pro zahraniční politiku SRN. Pro ni byla SZBP navíc specifická v tom, že pomáhala dokazovat, že od znovusjednocení Německa nehrozí návrat k mocenské politice. Tento zájem na dodávání legitimacy SRN v zahraniční politice však po sjednocení postupně ustupoval do pozadí. Jeden z účelů působení Německa v SZBP – mírnit obavy z jeho váhy a vlivu – se tedy po sjednocení výrazně neodlišoval od předchozího období.

SRN konstantně prostřednictvím EPS i SZBP vyvíjela aktivity směřující k rozšíření svého prostoru pro jednání. Při porovnání se souměřitelnými státy, jako byla Francie nebo Velká Británie, je zřejmé, že Německo v EPS i SZBP ve většině případů zachovávalo společnou linii a více využívalo společného jednání v tomto rámci. Zároveň se vyznačovalo velkým zájmem o společný postup, jež spojovalo s úsilím o jeho přizpůsobení německým cílům. Z těchto důvodů je možné německé působení v EPS charakterizovat jako snahu o multilateralizaci vlastních národních zájmů. Tento přístup Německa pokračoval po sjednocení v EPS a později v SZBP obdobným způsobem. I když se prostor pro samostatné jednání SRN po roce 1990 výrazně změnil a rozšířil, zůstala i SZBP pro Německo nezbytná. Lze proto říci, že pro determinanty dané jeho minulostí spolupráce v EPS i SZBP přímo patřila k jednomu z jeho národních zájmů.

Zároveň tím, že se oproti období před rokem 1990 začala odehrávat jednání v oblasti německých priorit – jako byl vztah k regionu střední a východní Evropy nebo určité aspekty bezpečnostní politiky – i ve strukturách Evropské unie, stala se Společná zahraniční a bezpečnostní politika pro SRN významnější. Lze tedy konstatovat, že v časovém úseku po sjednocení se význam spolupráce v SZBP oproti předchozí v rámci Evropské politické spolupráce pro SRN ještě zvýšil.

Přes veškeré své vlastní limity se tak EPS i SZBP staly po celé sledované období ústředním, i když ne výhradním, prostorem pro naplňování významných zájmů německé zahraniční politiky.

Nástin přístupu SRN k SZBP po výměně vlády v roce 1998

Podstatnou změnou v SZBP byl vznik Evropské bezpečnostní a obranné politiky (dále: EBOP), která se stala její součástí. (Formálně byla ustavena v době předsednictví SRN na summitu v Kolíně nad Rýnem v červnu 1999.) Nadále však pokračovala činnost SZBP k tématům, která již byla předmětem jejího zájmu v předchozím období.

Výměna vlády CDU-CSU a FDP za koalici SPD a Spojenectví 90/Zelení znamenala nástup mladší generace politiků a také poprvé vstup strany Zelených do vládní koalice na spolkové úrovni. Ministr zahraničí Joscha Fischer však zdůrazňoval, že nechápe jednání SRN pod svým vedením jako zahraniční politiku Zelených, ale jako německou zahraniční politiku, která si pod jeho vedením udržela kontinuitu s přístupy předchozí vlády, k nimž přibýly akcenty na oblast dohrzování lidských práv. Ani ty však nezměnily setrvalý důraz na ekonomickou dimenzi.

Spolupráce s Francií ve Společné bezpečnostní a zahraniční politice se stala oproti předchozímu období méně intenzivní. Menší vůle k iniciativám pro další vývoj SZBP i ESDP jako v předchozím období před rokem 1998 byla způsobena personálním obsazením – Schröder neprojevoval na počátku takový zájem o zahraničněpolitickou oblast, zároveň bezpečnostní a obranná dimenze EU nebyla Zelenými jednoznačně akceptována. V důsledku toho bylo například významného průlomem v oblasti EBOP dosaženo bez SRN – dohodou Francie a Velké Británie na schůzce v Saint-Malo v prosinci 1998. Poté však SRN i v této oblasti projevovala iniciativu. Přesto zůstala německo-francouzská osa jako hlavní partnerský vztah v SZBP zachována, i když se – jako v předchozích obdobích – objevuje v případech potřeby pragmatická spolupráce s dalšími partnery.

I když německá vláda po roce 1998 užila novou rétoriku a hovořila o „sebevědomí vyspělého národa, ...který zaujímá postoj ke svým dějinám a své odpovědnosti, ale přitom hledí dopředu“, pro SZBP je zřejmé, že se předchozí orientace SRN v této oblasti zahraničněpolitické spolupráce nezměnila. Pokud jde o témata projednávaná v rámci SZBP, postup zahraniční politiky SRN ve jménu „Evropy“ a odvolávání se na společný postup SZBP jsou pravidlem. To lze doložit například v oblasti Blízkého východu, kde se Německo v poslední době výrazněji angažuje, ale současně zdůrazňuje zakotvení své aktivity v SZBP. Vztah ke Spojeným státům se mimo jiné projevuje v oblasti EBOP, kde SRN zaujímá důsledné postoj, kladoucí důraz na neoslabení transatlantické vazby. Lze konstatovat, že přes proměny v akcentech se po r. 1998 nadále v té části zahraniční politiky SRN, jež souvisí se Společnou zahraniční a bezpečnostní politikou, projevuje základní kontinuita předchozích německých zájmů, které nebyly ovlivněny ani nástupem nové koaliční vlády.

berlin@embassy.mzv.cz

(Text vybrala autorka ze závěrečné části doktorské práce, která byla obhájena v květnu 2002 na FSV UK.)

Estonsko na politické mapě

Nezdařený puč v Sovětském svazu v srpnu roku 1991 umožnil Estonsku, Lotyšsku a Litvě obnovit svou samostatnost, kterou můžeme označit za znovuobjevení těchto států na politické mapě světa. Po osamostatnění a rozpadu sovětského bloku mohlo Estonsko znovu začít uvažovat svobodně na základě svého citění a geografické identity, která existovala i mezi dvěma světovými válkami. Následující článek se zabývá důležitými aspekty, které by měly přispět k pochopení toho, kam estonští politikové a vědci svoji zemi zařazují.

IIVI ZÁJEDOVÁ

Mohli bychom si myslet, že geografické místo je jeden z nejstálejších faktorů – a že stát sám si nemůže vybrat své místo. Ale z praktického hlediska je geografické místo pro stát jen relativní představou. Důležitější je, jak je zkonstruováno relativní postavení států v mezinárodních vztazích. Pro moderního člověka je vědomí sociálního prostoru a geografické sebezpoznání ve vztahu k ostatnímu světu důležitější než to, kde se nachází samotné teritorium. Tímto způsobem si může stát zvolit k odůvodnění svého časového a prostorového umístění odpovídající historickou pravdu a oddělit ji od jiných. Snad můžeme na tomto místě konstatovat, že absolutní pojmy tu nepůsobí.

Jedním z hlavních nástrojů geopolitiky je politická mapa světa a geopolitickou metodou je pak použití geografických faktorů při definování „přátel“ a „nepřátel“. Tento pohled se ale neobjeví jen tak odněkud. Zmíněné geopolitické vize jsou nastoleny při konkrétních podmínkách v rámci určité identity, na pozadí všeobecné globalizace a při hledání „správné cesty“. Otázkou je, jak se vytváří lidské chápání státu a kam chtějí estonští státníci a vědci s pomocí geopolitiky Estonsko zařadit. Jak tyto státníci odůvodňují existenci Estonska, jeho identitu a o které historické skutečnosti se přitom opírají, které instituce, ideologické a individuální se přitom uplatňují při vytváření identity v praxi. Méně důležitý není ani časový kontext, ale v tomto článku se jím zabývat nebudeme. Kde se tedy nachází Estonsko podle představ svých politiků?

Zakládání státu, jeho vymezení a obsah, stejně jako i popsání a formování prostoru (tj. regionální politika), navenek i uvnitř státu, je geopolitickým aktem. Proces, při němž dochází ke sjednocení kulturní a regionální různorodosti má kořeny v určité strategii, týká se vnitřního uspořádání státu, který formuje a sjednocuje skupiny za pomoci potlačení jedné identity a podněcováním jiných. Identita se odvolává s pomocí kartografie na historii, což může geopolitika využít k formování „našeho“ prostoru. To se děje selektivně a politici to nechávají „pracovat“ podle zájmu státu. Důležité jsou výklad a mýty.¹⁾ Přesto mají i geopolitické

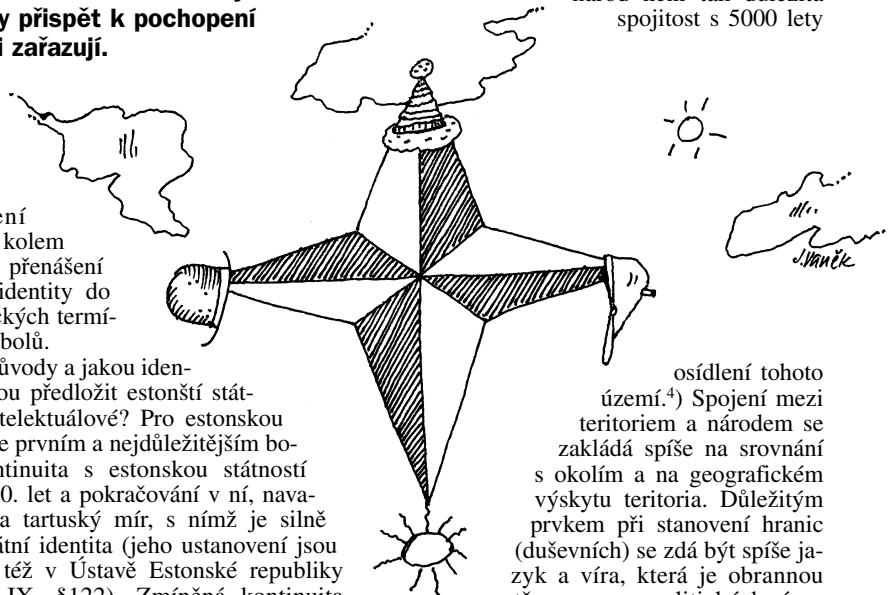
vize konkrétní nabídky na pochopení prostoru kolem sebe – tj. přenášení národní identity do geografických termínů a symbolů.

Jaké důvody a jakou identitu mohou předložit estonští státníci a intelektuálové? Pro estonskou identitu je prvním a nejdůležitějším bodem kontinuita s estonskou státností z 20. a 30. let a pokračování v ní, navazování na tartuský mír, s nímž je silně spjatá státní identita (jeho ustanovení jsou uvedena též v Ústavě Estonské republiky kapitola IX, §122). Zmíněná kontinuita s tartuským mírem se už od roku 1918 projevuje ve formě oslavy státních svátků a při mnoha důležitých a slavnostních setkáních. Přitom bývá zdůrazňováno, že existovalo a existuje jen jedno Estonsko. V jednom ze svých projevů při příležitosti tohoto výročí to vyjádřil i prezident L. Meri: „Oslavujeme 80 let Estonské republiky. To je zásadnější skutečnost, než se může na první pohled zdát. My máme jen jeden stát, a ne dva nebo dokonce tři státy. To je řečeno velmi stroze na adresu všech těch postsovětských filosofů, kteří se v tichosti a houževnatě pokoušejí zničit naše kořeny. Vážení soudruzi, to vám neprojde. Je jen jeden stát a jediné Estonsko! Skrze tento stát jsme sami sebe vnímali, a tak nás vidí a chápou i všechny ostatní státy bez výjimky.“²⁾

V zahraniční politice je kladen důraz na státní kontinuitu nejvíce ve vztazích s Ruskem. Otázka tartuského míru je stále na pořadu dne kvůli otevřené otázce stanovení hranice mezi těmito státy. Přestože v hraničních dohodách je otázka tartuského míru vyňata, má důležitý emocionální dopad na vnímání národní jednoty. Dalším sjednocujícím prvkem je období společných zkušeností pod okupací SSSR a společné odmítání tohoto režimu. Sovětský svaz nebo Rusko v tomto případě představují opozici, vůči níž je možné definovat vlastní postoje.

Druhým silným a podstatným bodem estonské identity je fakt **dlouhodobého osídlení/obývání estonského teritoria Estonci**. (Také tento aspekt identity se často objevoval v projevech prezidenta L. Meriho). „Římský posel a politik Tacitus popisoval Estonsko a estonský národ a nazval ho Aestiorum gentes,“ řekl ve svém projevu L. Meri v Tallinnu (v Národní knihovně, 12. XI. 1998). Dané tvrzení často používají i jiní politici a historici. Argument dlouhodobého osídlení má důležitost i při zahraničních prohlášeních estonských politiků. Dokonce se říká, že Evropa přichází k Estonsku, a ne naopak.³⁾

Přesto se zdá, že pro estonský národ není tak důležitá spojitost s 5000 lety

osídlení tohoto území.⁴⁾ Spojení mezi teritoriem a národem se zakládá spíše na srovnání s okolím a na geografickém výskytu teritoria. Důležitým prvkem při stanovení hranic (duševních) se zdá být spíše jazyk a víra, která je obrannou stěnou v geopolitických úva-

hách. Takové prostorové identifikace se potom projevují také při výměnách názorů o estonsko-ruských hranicích. Svůj prostor si společnost vytváří z velké části na úrovni symbolu a v Estonsku se především určuje konec prostoru označením začátku toho, co zůstane mimo tento prostor. Hranice mezi Estonskem a Ruskem jsou popisovány jako oddělující čára mezi tradiční a strategickou identitou. Zkrátka, estonský prostor končí tam, kde začíná Rusko. Touto hranicí je označeno oddělení prostoru Estonska od Ruska, přičemž o západních hranicích se prakticky nemluví. Jinými slovy, Estonci se neoddělují hranicemi se západním sousedem, se kterým mají stejný pocit identity. Pro srovnání můžeme uvést příklad výkladu hranic z roku 1920 (období samostatného Estonska). Estonsko bylo vnímáno jako země s výhodnou přírodní hranicí na všech stranách, vyjma s Lotyšskem na jihu, která nebyla nebezpečná, protože oba národy byly stejně veliké.

Třetím důležitým symbolem u geopolitických argumentů je estonský **národ a jazyk**. Tyto argumenty byly používány v době velkých změn jako například na začátku 90. let dvacátého století. Zdůrazněna je potřeba zachování estonského jazyka a tím jediným místem na světě, kde je možné tento jazyk ochránit, vyvíjet a uplatnit, je Estonsko.

VZTAHY A PROBLÉMY

O estonském jazyce se mluví často také v souvislosti se začleněním do Sovětského svazu. Silná identita národa a jazyka umožnila přežít sovětskou okupaci. „Nebyli jsme schopni zvítězit nad nepřítelem se zbraněmi v ruce, ale vyhráli jsme díky své identitě.“⁵⁾ Jazyk a ugrofinský původ jsou často uváděny jako důvod pro směřování Estonska k severským státům, především však z pochopitelných důvodů k Finsku. Politici a vědci ve své geopolitické argumentaci poukazují na charakteristické rysy Estonců. Na jedné straně je zdůrazněno přání Estonců, kteří chtějí být co nejvíce samostatní a nežádat pomoc od ostatních,⁶⁾ na druhé straně ale poukazují na jejich nejistotu a sebelitování: „Padesát let jsme byli pod okupací, sedm set let jsme byli otroky... Estonsko nebylo nikdy velké mocí, ale duchem se může stát velkým a zůstat samo sebou.“⁷⁾

Čtvrtým faktorem při formování národní identity je **vytváření kulturní sounáležitosti**, kolem čehož jsou vytvářeny také mýty. Nejčastěji se mluví o původu Estonců a jejich zakotvení v západním kulturním prostoru.⁸⁾ To ale znamená, že národnostně patří Estonci k severu, ugrofinům a kulturně se vyvíjeli na středoevropské základě.⁹⁾ Tato myšlenka vychází především ze skutečnosti, že Estonsko bylo staletí ovlivňováno Německem a Švédskem. Tvrzení, že estonská identita se svým evropským právním a administrativním systémem, jazykem a náboženstvím sahá do 13. století, byla častým argumentem prezidenta L. Meriho.¹⁰⁾

Místo Estonska na politické mapě

Zahraniční politika Estonska se hodně věnuje i definování geografické polohy. Přitom důležité není to, kde se nachází, ale to, kam sebe samo zařazuje v zahraničněpolitické činnosti: do Skandinávie, do Pobaltí nebo do Evropy. Za nejdůležitější považují estonští politici a teoretici umístění Estonska na pobřeží Baltského moře, na místo, kde ostatní země po staletí chtěly uplatnit své zájmy. Tím je také řečeno, že Estonsko se nachází na geopoliticky důležité křižovatce, kde se střetávají různé kultury (projev L. Meriho „Baltica – Caspica“). Estonsko činí své zahraničněpolitické volby a pokouší se nacházet odůvodnění pro preferování jedné vnější před druhou.

Evropa

Ve svém projevu v roce 1998 estonský prezident L. Meri prohlásil, že Evropa se vrátila zpět k Baltskému moři, odkud musela z důvodu paktu mezi Hitlerem a Stalinem na půl století odejít, ale Estonsko naopak Evropu nikdy neopustilo.¹¹⁾ Estonsko je považováno jednoznačně za součást Evropy ve smyslu *geografickém, kulturním, hospodářském a politickém*. Zapojení Estonska do procesu evropské integrace je považováno za přirozený proces, který má své kořeny v dlouhodobé, po mnoho století trvající příslušnosti ke kulturní sféře západní Evropy. Znamená to obnovení kontaktu s evropskou strukturou a ukončení následků padesáti let vnuceného a nedobrovolného oddělení od západní části Evropy.¹²⁾

Estonští státníci obvykle neupřesňují, co přesně považují za *geografickou* Evropu a zařazení Estonska do Evropy zdůvodňují geografickými fakty ve smyslu geopolitiky. Tím je Estonsko součástí severní a západní Evropy a zároveň styčným bodem s Ruskem. V projektu Estonsko 2010 je místo určení Estonska na okraji Evropy. Z geografického hlediska je Estonsko většinou řazeno do severní Evropy a do oblasti Baltského moře. První zařazení vychází především z blízkosti k Finsku a Švédsku (také blízkost tří hlavních měst – Tallinnu, Helsinek a Stockholmu tu hraje určitou roli). Přitom v kontextu severní Evropy se geografické a kulturní argumenty překrývají.

Kulturně můžeme rozlišovat různé důvody pro příslušnost k evropské identitě. Jak bylo již výše uvedeno, jednou z možností je návrat až do dob Tacitových. To znamená, že zařazení Estonska do (střední) Evropy je zdůvodňováno dlouhodobou příslušností Estonců k Evropě. Další důvody se vážou na křesťanství, na vliv baltských Němců a evropského právního systému. Estonská historie je zkrátka historií Evropy.¹³⁾ Svazky s Německem navíc upevnilo také tehdejší začlenění do Hanzovní ligy. To je také důvod, proč se Estonsko samo řadí kulturně do střední Evropy. Vlastně tím také odmítá patřit k Východu, přičemž proti ruské kultuře staví své vlastní vymezení jako součást západního kulturního prostoru. V průběhu let se staly v projevech estonských politiků patrné i určité změny. Pokud měli například politici v prvních letech po znovunabytí státní nezávislosti potřebu neustále odůvodňovat příslušnost Estonska k Evropě, pak už pokládají po roce 1998 myšlenku svazku mezi Evropou a Estonskem za něco samozřejmého. V oblasti *hospodářství* se projevuje přibližování k Evropě přes spojení s Evropskou unií, ale i zde jsou používány kulturní a geografické argumenty. Estonské hospodářství je, pokud jde o zahraničněpolitické projevy, nerozlučnou součástí Evropského hospodářství.

Sever a Baltské moře

V další části zaměřím svou pozornost na tzv. Baltoskandii¹⁴⁾ a chci uvést důvody, proč estonští politici ve svých projevech v souvislosti se svou zemí o tomto regionu tak často hovoří. Baltské moře je v těchto projevech prakticky vždy sjednocujícím symbolem a dnes má sever v geopolitickém zařazení Estonska velký význam.

Čím zdůvodnit příslušnost Estonska k Severu? Za prvé jsou to dlouholeté a blízké vztahy Estonska se Švédskem. Často se používá mýtus o švédské zlaté době. Baltské moře je popisováno spíše jako komunikační kanál nebo jako část infrastruktury. Kulturní vlivy Švédska hrají v estonské identitě důležitou roli.

Druhým důvodem jsou vztahy s Finskem. Zde je zdůrazněno především podobný vývoj ve dvacátém století. Spojujícím faktorem je také ugrofinský původ, hospodářské vztahy a blízkost Tallinnu a Helsinek. V projektu 2010 je zdůrazněna důležitost švédské politické a finské hospodářské stránky. Finsko

bylo navíc vstupní branou na Západ v období, kdy bylo Estonsko pod sovětskou nadvládou.

V širší dimenzi považuje Estonsko samo sebe za střed Baltského moře, a to jak ve smyslu geografickém, tak hospodářském. Estonsko se nachází v centru regionu (pokud do něj počítáme Skandinávii a severozápadní část Ruska), který je trhem o velikosti 80 milionů obyvatel.¹⁵⁾ Baltské moře je považováno za vnitřní moře Evropy.¹⁶⁾

Baltské státy

Na rozdíl od severovýchodních států nepovažovali estonští státníci svou zemi za součást Pobaltí. S ohledem na geograficky podobné místo by se ovšem mělo Estonsko považovat právě za součást baltských zemí. V praxi byly často naopak patrné spíše pokusy o hledání rozdílů mezi Estonskem, Lotyšskem a Litvou.¹⁷⁾ V projevech estonských politiků se objevovalo úsilí vyčlenit Estonsko z rodiny pobaltských států a nezacházet s tímto regionem jako s celkem.

Zdá se mi, že po osamostatnění tří baltských republik nastala v této věci změna. Estonští politici už svou zemi vnímají jako samozřejmou součást baltského prostoru. Prostě se spolupracuje, protože cíle a úkoly jsou stejné a potřeby a zájmy ve vztahu k Rusku také. Za poslední roky je možné vidět posuny i z toho důvodu, že pohyb v hospodářské spolupráci je znatelný. Důležitá je také spolupráce v podobných prioritách zahraniční politiky, jakými jsou pro všechny tři země vstup do Evropské unie a Severoatlantické aliance.

Samozřejmě, že mezi baltskými republikami existují i rozdíly. Na druhé straně se zdá, že tyto odlišnosti jsou spíše uměle zdůrazňovány a je patrná snaha vyhnout se jakýmkoliv podobnostem. Možná, že jedním z důvodů proto je touha osvobodit se od pečeti bývalé republiky Sovětského svazu.

V reálné politice nicméně Estonsko od Lotyšska a Litvy nikdo nerozděluje, okolní svět pohlíží na tento region jako na celek hlavně proto, že tyto státy se odtrhly společně od někdejšího Sovětského svazu a mají společné cíle při integraci do evropských struktur.¹⁸⁾

Shrnutí

Pokud shrneme, co zde bylo uvedeno, tak se dá prohlásit, že hlavním základem estonské identity je opozice a vymezování se vůči vnějšímu okolí. Ale při vytváření estonské identity jsou důležité také vnitřní faktory. Důraz se přitom klade na specifika estonského státu a estonského národa. Přesto je ale obecně známo, že jakákoli identita se utváří v závislosti na vnějších nebezpečích. Takže pokud jsem poukázala na to, že pro estonskou identitu jsou důležité znaky jako kontinuita s meziválečným státem, velikost národa a jeho kultura, můžeme mluvit o vnějších záležitostech a o hranicích, které jsou mezi nimi natažené. Všechny jmenované znaky identity je zároveň také možné považovat za základ estonské zahraniční politiky.

iivi@seznam.cz

Pobřeží slonoviny: etnický konflikt?

Côte d'Ivoire dlouhá léta platilo za jednu z politicky nejstabilnějších zemí v subsaharské Africe, které se vyhýbaly státní převraty nebo pokusy o ně. První státní převrat v zemi proběhl o Vánocích roku 1999, tedy bezmála čtyřicet let po vyhlášení nezávislosti. Tento převrat však zemi vrhl do nestability, která vyvrcholila občanskou válkou v druhé polovině roku 2002. Současný konflikt probíhá severem a jihem a zahrnuje v sobě etnické, náboženské, ekonomické a politické otázky. (V článku používáme pro Côte d'Ivoire český název Pobřeží slonoviny podle Pravidel českého pravopisu, Academia Praha 1998, ISBN 80-200-0475-0 – pozn. redakce)

VILÉM ŘEHÁK

Koloniální období

Pobřeží slonoviny je etnicky heterogenní země;¹⁾ historicky byly po staletí, vzhledem k absenci dominantního státního útvaru, jednotlivé populace ve vzájemném kontaktu (až na výjimky) bez vazalství nebo podřízenosti, byly schopny vytvářet aliance a zajistit mírovou koexistenci.

Teprve se zavedením francouzské koloniální správy začíná společná historie lidu Pobřeží slonoviny jako politické entity. V rámci koloniální administrativy se francouzští koloniální úředníci snažili pro lepší identifikaci a kontrolu etnické skupiny navzájem separovat. Vymezení etnických skupin do oblastí s neměnnými hranicemi na základě tzv. etnických map, zdůrazňování rozdílů mezi jednotlivými kulturními celky, vytváření antagonismů na jedné straně mezi africkými komunitami různého původu, na druhé straně mezi původním africkým obyvatelstvem a nově příchozími Evropany – to byly nástroje francouzské správy. Snahy o separaci jednotlivých etnických skupin se nakonec ale ukázaly jako neúspěšné. Zatímco na venkově žila každá etnická skupina ve své oblasti, ve městech docházelo k míšení obyvatelstva, což ve 30. letech vedlo k prvním násilným střetům. Ty byly vyvolány mimo jiné dopady světové hospodářské krize a rozsáhlou migrací do měst za prací, která vedla k etnickému napětí mezi původními skupinami ve městech a nově příchozími. Ve snaze zmírnit toto napětí vydal guvernér generál Boisson 23. dubna 1939 oběžník, v němž vyhlásil představu vzniku kulturních a uměleckých hnutí jako prostředku ke sblížení inteligence a omezení etnických rozdílků. Vedle kulturních hnutí vznikají ve 40. letech také první politické organizace – mimo jiné například ADACI (Asociace na obranu zájmů původních obyvatel Pobřeží slonoviny, skupina Bété) nebo pozdější vládnoucí strana PDCI (Parti démocratique de Côte d'Ivoire/Demokratická strana Pobřeží slonoviny, skupina Akan). Vedoucí představitelé všech nově vzniklých politických organizací si uvědomovali, že podpora jediné etnické skupiny není dostatečná k převzetí moci, a proto se snažili získat vliv na celém území země. Místo separace etnických skupin tak

naopak představitelé francouzské koloniální správy dosáhli jejich sblížení; proto se pokusili oslabit vliv těchto organizací, a především PDCI podporou vzniku nových organizací založených na etnickém základě nebo organizací loajálních koloniální správě. Ani tento krok ale vliv PDCI neoslabil, naopak, pod jejím vedením byla vytvořena Unie za ekonomický rozvoj Pobřeží slonoviny, s níž se spojily všechny ostatní politické organizace a vytvořily tak základ pro pozdější systém jedné strany PDCI, která dovedla zemi k nezávislosti.

Politická situace po vyhlášení nezávislosti

Po vyhlášení nezávislosti 7. srpna 1960 byl nastolen systém jedné strany – PDCI, jejíž struktura byla založena na principu pyramidy. Základem strany se staly vesnické a oblastní výbory, ve městech byly vzhledem k etnické heterogenitě zřizovány etnické výbory. Oblastní výbory však vzhledem k etnické homogenitě venkovských oblastí byly de facto také etnickými výbory. Tato struktura na jedné straně měla velký význam z hlediska pojítka mezi francouzsky mluvící menšinou ve vysokých úřednických a stranických funkcích a většinou ovládající, především na venkově, pouze místní jazyky; na druhé straně ale tato struktura byla určitým paradoxem vzhledem k proklamovanému cíli vzniku jednotného „ivoříjského“ národa.²⁾ Až do dnešních dnů u většiny obyvatelstva přetrval spíše pocit příslušnosti k určitému etniku než ke státu jako celku.

Dalším problémem této struktury bylo „znovuoživení“ řady etnik, u nichž vývoj směřoval k zániku nebo pohlčení většími skupinami, ale které se ve světle možnosti ustavení vlastního etnického výboru znovu vyprofilovaly jako samostatné etnikum. V některých případech se dokonce za samostatné etnikum označily různorodé rodinné klany a následně vytvořily vlastní etnický výbor ve straně. Tato etnická struktura strany byla udržována až do roku 1986, kdy byla opuštěna. Užité etnicity ale mělo přinejmenším několik pragmatických důvodů – přispělo ke vzniku a upevnění členské základny a udrželo stranu u moci (vyvolání pocitu et-

¹⁾ Spykman, Nicholas (1969): Heartland and Rimland – The Structure of Political Geography, Chicago: Aldine, s. 170–177.

²⁾ Projev prezidenta Estonské republiky Lennarta Meriho 24. 2. 1998 v den 80. výročí vzniku Estonské republiky.

³⁾ The Estonian Institute (1997): Estonia in facts, A Glance at Estonian's history; Newsweek, The International Newsmagazine, special, Estonia, 30. 8. 1993.

⁴⁾ L. Meri (1996): Projevy prezidenta, Tartu, Ilmamaa, s. 435.

⁵⁾ Projev T. H. Ilvese (min. zahr. věcí) na tartuském univerzitě „Minulost, přítomnost a budoucnost v Estonské zahraniční politice“, 30. 4. 1998.

⁶⁾ L. Meri (1996): Projevy prezidenta, Tartu: Ilmamaa, s. 435.

⁷⁾ M. Lauristin, P. Vihalemm (1997): Recent Historical Developments in Estonia, in: Return to the Western World. Tartu, s. 101.

⁸⁾ L. Meri, (1996) Projevy prezidenta, Tartu, Ilmamaa.

⁹⁾ Lauristin, Vihalemm (1997).

¹⁰⁾ Prezident L. Meri na konferenci International security in Northern Europe, 29. 11. 1991.

¹²⁾ Projev premiéra M. Siimanna na konferenci 20. 5. 1998 „Proč chceme do EU“.

¹³⁾ Projev v Braunschweigu 20.11. 1998, „Druhé Středozemní moře“.

¹⁴⁾ Vymezení Baltoscandia je založeno geologicky spojeným územím – Fennoskandia, které bylo použito na přírodu, kulturu a populaci a celé se přejmenovalo na Baltoskandia.

Sten De Geer definoval Baltoskandii podle následujících charakteristik:

- prehistorické horské území Fennoskandie,
- poloostrovní země Severní Evropy,
- Fenoskandia spolu se svými typickými okrajovými rovinami,
- zvedající se území Severní Evropy,
- základní území Nordické rasy,
- obě Fennoskandické jazykové skupiny,
- území protestantského křesťanství,
- území Nordických zemí,

¹⁵⁾ Projev L. Meriho 16. 10. 1998.

¹⁶⁾ Projev L. Meriho 20. 11. 1998.

¹⁷⁾ K. Arjaks, (1993): The Baltics: Alike and Unlike, in: The Baltic Review Winter.

¹⁸⁾ Projev min. zahraničních věcí T. H. Ilvese na tartuském univerzitě 30. 4. 1998 „Minulost, přítomnost a budoucnost v Estonské zahraniční politice“.

Použití zdroje:

Spykman, N. (1969): Heartland and Rimland – The Structure of Political Geography, Chicago, Aldine.

Rak, J. (1994): Bývali Čechové, Praha, H/H.

Rokkan, S., Derek U. (1983): Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries, London.

The Estonian Institute (1997): Estonia in facts. Ministerstvo zahraničních věcí Estonska: Facts sheets 1992–1998.

Newsweek, The International Newsmagazine, special, Estonia, 30. 8. 1993.

L. Meri (1996): Projevy prezidenta, Tartu, Ilmamaa.

Lauristin, M., Vihalemm, P. (1997): Recent Historical Developments in Estonia, in: Return to the Western World. Tartu.

The Baltic Review, Winter 1993.

Projekt „Estonsko 2010“.

Přednáška T. H. Ilvese na Tartuském Univerzitě 30. 4. 1998.

Internetové stránky: http://www.president.ee/est/e_interjuud.html. <http://www.vm.ee/home.html>.

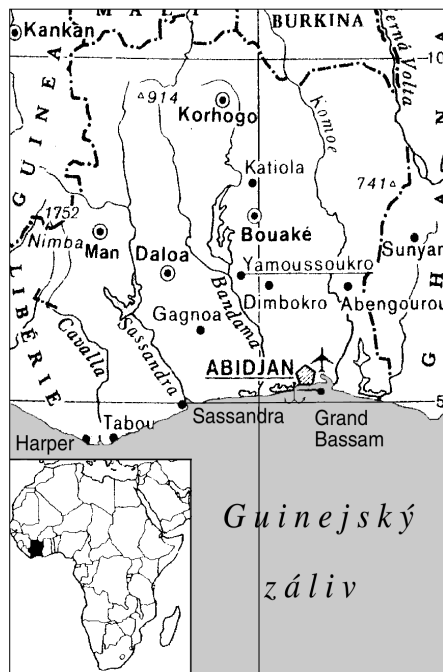
nické odlišnosti mezi obyvatelstvem brání vzniku kolektivního uvědomění, a naopak přispívá ke vzniku pocitu podezřívavosti mezi sousedními etniky).

Prvním prezidentem po vyhlášení nezávislosti se stal Félix Houphouët-Boigny z početné nejsilnější etnické skupiny Baulé. Věřil, že stabilitu země lze zajistit pomocí silné organizace a administrativy založené na byrokratických francouzských institucích. Vydal se proto opačnou cestou než řada jiných afrických politiků, kteří se snažili omezit nebo úplně odstranit vliv Evropanů v té které zemi, a podporoval setrvání francouzských byrokratů v zemi. Mnoho z nich v zemi skutečně zůstalo a podporou Boignyho autoritativního režimu a mocensko-politického monopolu přispělo k efektivitě soukromého i veřejného sektoru ekonomiky.

Boigny mimo jiné zavedl přímou kontrolu policie a armády, rozdělil odpovědnost za vnitřní bezpečnost mezi sedm skupin (milice, četnictvo, policie, prezidentská garda, námořnictvo, letectvo, armáda), vyhradil si výsadní právo jmenovat vojenské úředníky. Ačkoliv oficiálně neprosazoval žádnou etnickou politiku, vědomě aplikoval kroky vedoucí ke konsolidaci moci vlády prostřednictvím politiky širšího etnického zastoupení, tzn. dosažení etnické rovnováhy kabinetu. Do roku 1980 (kdy byli poprvé voleni) byli členové parlamentu vybíráni přímo prezidentem, a to podle etnického a regionálního původu tak, že složení parlamentu víceméně odpovídalo etnickému složení země, podle regionů distribuoval i vládní funkce. V roce 1981 příslušelo jedenáct vládních míst představitelům jihu, sedm získali představitelé severu a západu země a čtyři vládní činitelé pocházeli z východu země. Mimoto také přizval tradiční (etnické) lídry k účasti ve straně i ve vládě na lokální úrovni. I tento princip měl své pragmatické důvody, protože příslušníci etnické skupiny cítí povinnost podpořit svého reprezentanta ve vládě či ve straně a přijmout jeho rozhodnutí, a tedy v konečném důsledku podpořit a přijmout rozhodnutí celé vlády.

I když tato Boignyho politika měla zásadní vliv na omezení etnických rozměšek, nebylo v jeho moci uhasit všechny. Třemi nejvýznamnějšími etnickými rozměškami ve druhé polovině dvacátého století byly:

1. Tzv. Sanwi affaire: první separatistický pokus již z doby boje za nezávislost. Rozmíška pramení z Paktu přátelství mezi Sanwi (území obydlené etnickou skupinou Agni, též Anyi) jako autonomní politickou entitou a Francií ze 4. 7. 1842, jímž se Sanwi stalo územím se speciálním protektorátem. Tím se odlišilo od ostatních částí země, které později byly kolonizovány. Na základě tohoto paktu obyvatelé Sanwi cítili, že se jich referendum v roce 1958 netýká. Referendum, které vyhlásil v květnu 1958 francouzský prezident Charles de Gaulle, obsahovalo otázku, zda se zámořská teritoria Francie chtějí osamostatnit, nebo chtějí vstoupit do Francouzského společenství [Communauté française], tedy i nadále zůstat v hospodářském, politickém a kulturním podřízení Francii. Jediným státem, jehož obyvatelé se v referendu vyslovili pro úplnou nezávislost, byla Guinea. Většina

ostatních zemí získala nezávislost až o dva roky později. I přestože Pobřeží slonoviny zůstalo i nadále ve Francouzském společenství, nikdo nepochyboval, že jde pouze o dočasnou záležitost a dříve či později bude vyhlášen nezávislý stát. Obyvatelé Sanwi však odmítli stát se součástí tohoto státu, a to ze dvou důvodů. Prvním důvodem byla skutečnost, že vedoucí skupinou ve státě se měla stát nejpočetnější skupina Baule, která historicky byla vazalem skupiny Agni (jedná se o jeden z mála vazalských vztahů mezi etniky dnešního Pobřeží slonoviny). Druhým důvodem byl Nkrumahův panafricanismus, který vyzýval ke spojení všech osob rasově, rodinně a historicky příbuzných s lidem Ghany v jednom státě.³⁾ Odmítnutí být součástí Pobřeží slonoviny vyústilo ve vyhlášení ústavy Sanwi dne 3. května 1959. Organizátoři byli následně zatčeni, obviněni z násilí proti státní bezpečnosti a odsouzeni k trestu vězení v délce pěti až deseti let a ke dvaceti letům vyhoštění ze země. Někteří z představitelů rebelie utekli do Ghany, prohlásili, že mají ghanský původ a stali se občany Ghany. Celkem bylo uvězněno 412 osob, které byly propuštěny 4. prosince 1961 poté, co se vůdčové rebelie omluvili. O pět let později byl uskutčněn druhý pokus o separaci, který byl potlačen tvrdým policejním zásahem, při němž bylo zatčeno na šest stovek osob. Po druhém neúspěšném pokusu se situace uklidnila a delegace osobností regionu Sanwi podepsala akt loajality vládě.

2. Tzv. Guebie affaire: proběhla v listopadu 1970 v době voleb generálního sekretáře strany PDCI. Guebie je jedno z etnik v oblasti Bété na západě Pobřeží slonoviny. Jeho lídr Gnagbé Opadjele Niabé vystoupil s požadavkem získat pro sebe vládní post. Poté, co byl jeho požadavek odmítnut, vytvořil bez povolení politickou stranu PANA, za což byl uvržen do domácího vězení. Odtud zorganizoval pochod na město Gagnoa, které jeho příznivci získali pod svou kontrolu a vy-

hlásili zde „Eburnie republic“. Mezi hlavní cíle hnutí patřilo najít řešení problémů s půdou a sjednotit obyvatelstvo mandského původu žijící v lesních oblastech na západě země. Hnutí však bylo policejním zásahem rychle potlačeno, několik blízkých vesnic bylo zničeno a vůdci hnutí byli zatčeni.

3. Univerzitní krize: byla rozpoutána 8. února 1982 poté, co byla na univerzitě v Abidjanu zrušena přednáška Laurenta Gbagba a policejní kordony zabránily studentům v přístupu do posluchárny. Na druhý den byla svolána stávka, na níž studenti vystoupili s několika požadavky:

- právo na vzdělání a informace,
- právo vytvořit svobodný svaz studentů a zrušit stávající svaz MEECI, který byl de facto součástí vládnoucí strany PDCI,
- právo na svobodný projev a respektování univerzitní svobody.

Hnutí se rychle rozšířilo a ještě téhož dne se k němu připojila SYNARES (Národní unie pro výzkum a vysoké školství), která se také rozhodla vyhlásit stávku a vystoupit se svými požadavky. Z tohoto pohledu se zdá, že nešlo o spontánní akci, ale že zrušená přednáška byla pouze alibi a zástěrka pro vyhlášení předem připravených požadavků.

Stejně jako v předchozích případech, i tentokrát následovala rychlá reakce úřadů: několik osob bylo zatčeno, vysoké školy byly okamžitě uzavřeny, studenti byli vystěhováváni z kolejí a SYNARES byla rozpuštěna za protizákonné jednání vyhlášením stávky bez předchozí debaty o ní. Vláda předpokládala, že se podaří nastolit dialog, který přiměje studenty ustoupit od jejich požadavků, což v konečném důsledku povede k oslabení hnutí. Tento předpoklad se ovšem nenaplnil, a proto vláda přistoupila k jiné taktice – etnicizaci krize. Předseda SYNARES (Kipre), autor zrušené přednášky (Gbagbo) a čelní představitel hnutí (Zadi) jsou všichni původu Bété, a proto vláda z profesní stávky udělala pokus etnika Bété o rebelii proti vládě. Následně vláda apelovala na vojenského představitel a intelektuály z etnika Bété, zda podporují prezidenta, respektive vládu, nebo rebelií hnutí. Všichni vyjádřili prezidentovi podporu, což zásadně přispělo k následnému konečnému oslabení hnutí, po němž byl univerzitní život znovu obnoven.

Ekonomický vývoj po vyhlášení nezávislosti

Pobřeží slonoviny již od dob francouzské kolonizace patřilo k ekonomicky nejrozvinutějším zemím v Africe, což vyvolalo masivní migraci ze severu z mnohem chudší Horní Volty (Burkina Faso). V Pobřeží slonoviny se vytvořila trojvrstvá společnost v hierarchii Evropané (Francouzi) – Ivoiriens (Ivorijci) – ostatní Afričané. Adekvátní tomu byla i distribuce příjmů v 70. letech – na horních 20 procent obyvatelstva připadlo 51,6 procenta příjmů, na středních 40 procent obyvatelstva připadlo 28,7 procenta příjmů a na nejnižších 40 procent obyvatelstva připadlo jen 19,7 procenta příjmů.⁴⁾ Tuto poslední skupinu představují především zemědělcí voltajského původu v severních oblastech země (až jedna třetina pracovní síly je voltajského původu), jejichž životní úroveň v Pobřeží

slonoviny však i přesto byla vyšší než životní úroveň většiny obyvatel v Burkině. Je také třeba poznamenat, že výše zmíněná nerovnost v distribuci příjmů byla v 70. letech jednou z nejmenších v Africe.⁵⁾ Stejná nerovnost panovala i v distribuci příjmů z hlediska regionů, kdy na dvanáct departementů na severu země připadlo 25 procent příjmů, zatímco na dvanáct departementů na jihu připadlo 75 procent příjmů.⁶⁾

Ekonomická situace země se však během 70. let začala pomalu měnit, jednak v důsledku trvale klesající ceny kakaa, hlavního vývozního artiklu země, na světových trzích, jednak v důsledku některých přírodních katastrof, jakou bylo například sucho v roce 1973. Životní podmínky a životní úroveň zemědělců ze severu země se začaly zhoršovat; ti začali poukazovat na nerovnou distribuci sociálních služeb, pracovních míst a příjmů, na rozdíly mezi regiony, kdy většina ekonomického bohatství byla soustředěna na jihu země, a začali požadovat nápravu své neutěšené situace. Prezident Boigny obvinil čtyři vlivné politiky, že se obohacují, a odvolal je z funkcí, a následně zahájil vládní zemědělské projekty, například Projekt bavlníkových oblastí, který počítal se zavedením bavlny, kukuřice a rýže do severních oblastí a s využitím nových technologií v zemědělství na severu země. Tyto projekty zaznamenaly překvapivé výsledky – zatímco v roce 1970 dosahoval sever 47 procent příjmů jihu, tak v roce 1980 již 74 procent příjmů jihu. Jedná se ovšem o čísla z vládních zdrojů, která nemusejí zcela přesně odpovídat realitě. Dočasně ekonomické úspěchy v severních oblastech ale neměly vliv na ekonomiku země jako celku – vzhledem k neustálému poklesu exportních cen kakaa a kávy se ekonomika ocitla v krizi a příjem na hlavu se celkově snížil; snaha zavést nové zemědělské plodiny vedla k rostoucímu zadlužení země.⁷⁾ Dopad na ekonomiku měl jistě i megalomanský plán prezidenta Boignyho, který se na počátku 80. let rozhodl přemístit hlavní město z pobřežního Abidjanu do jeho rodného Yamoussoukra ve středu země a vybudovat zde Notre Dame de Paix, největší křesťanskou katedrálu na světě. Její výstavba stála až 150 mil USD.

Krise v devadesátých letech

V roce 1990 byl zrušen systém vlády jedné strany a v listopadu téhož roku se konaly první svobodné pluralitní volby, jejichž vítězem se stala doposud vládnoucí PDCI (Parti démocratique de Côte d'Ivoire/Demokratická strana Pobřeží slonoviny). Poprvé v historii země se na výkoné moci vedle prezidenta podílel i premiér, kterým se stal Alassane Dramane Ouattara, původem ze severu země. Ve společnosti se objevily různé přístupy k nastolení multipartismu. Podle některých proces ustavení národní jednoty fúzívaním etnických skupin pod jednu administrativu zvyšuje napětí mezi etnickými skupinami a zavedení multipartismu, kdy politické strany většinou vznikají na etnickém principu, může být jednou z cest lepšího uspořádání mezietnických vztahů. Jiní naopak viděli v zavedení multipartismu nebezpečí rozpoutání množství etnických rozmíšek, které by mohly ohrozit stabilitu ze-

mě. Následný vývoj dal za pravdu spíše těmto negativním scénářům.

Dne 7. prosince 1993 zemřel dlouholetý prezident země Félix Houphouët-Boigny, po němž prezidentskou funkci převzal předseda parlamentu Henri Konan Bédié, nejprve dočasně, v roce 1995 byl ve funkci potvrzen. Krátce po jeho nástupu do funkce došlo k devalvaci měny (franku CFA), k poklesu zahraničních, především francouzských investic a k dalšímu poklesu ceny kakaa na světových trzích, což bylo počátkem ekonomické krize, jejímž důsledkem bylo další snižování HDP.⁸⁾

Zhoršující se ekonomická situace se více dotkla chudšího severu, vystupňovala požadavky zdejších obyvatel na spravedlivější distribuci peněz, která by alespoň částečně pomohla zmírnit jejich ekonomické problémy, a vedla ke vzniku prvních nepokojů na konci 90. let. Vedle ekonomických důvodů byly jejich příčinou i politické důvody. Po zavedení multipartismu se řada stran ustavila na etnickém základě, což z účasti na rozhodovacím procesu země vyřadilo představitele menších etnických skupin, jejichž politické strany velmi obtížně hledaly podporu mimo svá etnika.

Dne 24. prosince 1999 došlo k prvnímu převratu v historii nezávislého Pobřeží slonoviny. Vojáci, v jejichž čele stál generál Robert Guei, bývalý náčelník Generálního štábu armády a exministr sportu, vyšli se zbraněmi do ulic a obsadili klíčové úřady. Guei po uchopení moci zrušil ústavu, vyhlásil zákaz vycházení v noci a zaručil bezpečnost svrženému prezidentovi Bédiému; ten se ale raději uchýlil k francouzské vojenské posádce u Abidjanu a následně byl převezen do Toga. Guei také v televizním projevu ihned po převratu prohlásil, že se země v blíže nespecifikované době vrátí zpět k demokracii. Během několika následujících dnů se mu podařilo získat pro svou vojensko-civilní vládu podporu většiny politických představitelů země. V roce 2000 ustál několik pokusů o převraty a nakonec splnil svůj slib, když byly na 22. října vyhlášeny nové prezidentské volby. Do nich se přihlásil i Robert Guei se slovy, že pokud prohraje, odstoupí od moci a předá ji do rukou nového prezidenta. Všeobecně se však spíše soudilo, že volby mají být jen prostředkem, jak legitimizovat násilně uchvázenou moc. O tom svědčí i kroky podniknuté před volbami. Ve dnech 23.–24. července 2000 proběhlo referendum o přijetí nové ústavy, která mimo jiné obsahovala bod, že kandidátem na státní funkci smí být jen osoba, jejíž oba rodiče jsou Ivorijsci (ústava byla přijata, když pro ni hlasovalo 87 procent voličů při 56 procentní účasti).

Jedním z favoritů voleb byl zástupce muslimského severu Alassane Ouattara, který byl v letech 1990–93 premiérem za PDCI a později založil vlastní stranu RDR (Rassemblement des républicains/Sdružení republikánů). Protože však jeho rodiče pocházejí z Burkiny, byla na základě nové ústavy jeho kandidatura zamítnuta. Dalším favoritem byl bývalý prezident Henri Konan Bédié, ale Ústavní soud zamítl i jeho kandidaturu, protože si původně pětiletý mandát po volbách v říjnu 1995 změnou ústavy prodloužil na sedm let. Guei se tak zbavil obou největších

konkurentů (a nejen jich, protože z původních devatenácti kandidátů se nakonec voleb mohlo zúčastnit jen pět) a nakonec rozpustil nezávislou volební komisi a její členy nechal uvěznit. Když se při vyhlášení výsledků Guei prohlásil prezidentem s údajným ziskem 53 procenta hlasů, vyzval Laurent Gbagbo, kandidát tehdy druhé nejsilnější strany FPI (Front populaire ivoirienne/Lidová fronta Pobřeží slonoviny), své stoupence, aby na protest proti volbám vyšli do ulic. Na stranu demonstrujících se následně přidala i větší část armády a Guei raději 26. října utekl ze země a odjel do Beninu. Poté byly vyhlášeny skutečné výsledky voleb:

Laurent Gbagbo (FPI)	59,4 %
Robert Guei (nez.)	32,7 %
François Wockie (PIT) ⁹⁾	5,7 %
Théodore Mel (UDCI) ¹⁰⁾	1,5 %
Nicolas Dioulou (nez.)	0,7 %

I přes protesty západních států (s výjimkou Francie), které požadovaly uspořádání nových voleb, byl téhož dne Laurent Gbagbo inaugurován prezidentem a sestavil novou vládu. Podařilo se mu urovnat konflikt s Ouattarou, jenž po řadě jednání ustoupil od požadavku uspořádat nové prezidentské volby a změnil ústavu, uznal legitimitu nového prezidenta a prohlásil, že se soustředí na nadcházející prosincové volby do Národního shromáždění. Podle výše zmíněného článku ústavy však byla zamítnuta i jeho kandidatura do Národního shromáždění a konflikt vypukl znovu, když strana RDR vyhlásila bojkot voleb, které se v řadě oblastí na severu země ani nekonaly. RDR nakonec bojkotovala i doplňkové volby 14. ledna 2001, ačkoliv původně s účastí v nich souhlasila. Volby se nakonec uskutečnily i přes tento bojkot, ale s velice nízkou účastí voličů. Výsledky voleb byly následující: FPI, strana nového prezidenta, se stala nejsilnější stranou a získala 96 křesel; doposud vládnoucí PDCI ztratila své výsostné postavení a získala 94 křesel; křesla získaly i menší strany – PIT 4, UDCI 2, jedno křeslo získalo Hnutí pro budoucnost; i přes bojkot získala RDR 5 křesel, která odmítla; do Národního shromáždění se dostalo 22 nezávislých a jedno křeslo zůstalo neobsazeno.

V následujících obecních volbách 24. – 25. března 2001 si však RDR svou pozici výrazně vylepšila – zvítězila v 67 ze 197 obvodů včetně měst s výjimkou Abidjanu; PDCI zvítězila v 56 obvodech, a FPI naopak utrpěla výraznou porážku, když zvítězila jen ve 33 obvodech. V srpnu 2002 pak RDR akceptovala nabídku na účast ve vládě, v níž získala čtyři ministerská křesla.

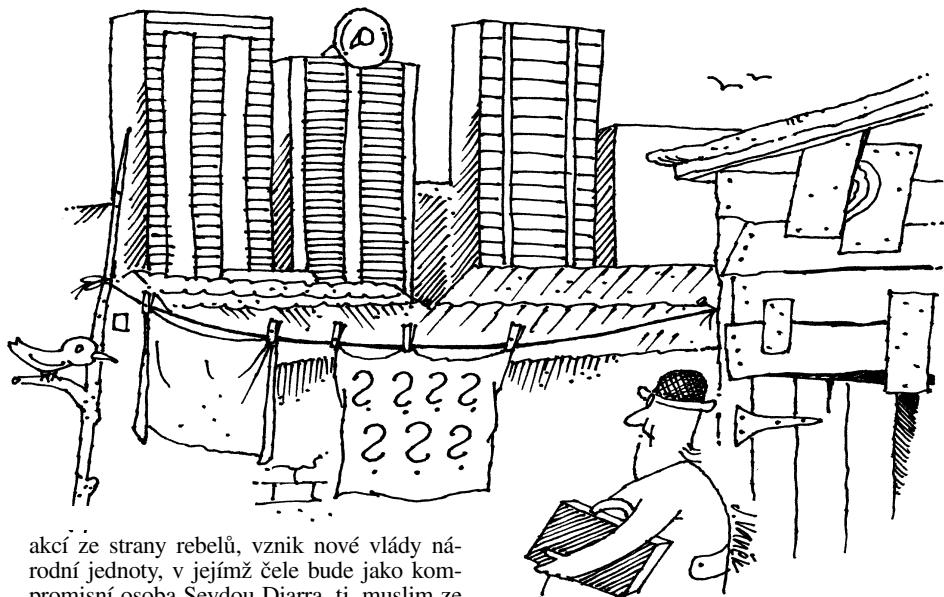
Vzhledem k pokračujícím rozporům mezi politickými představiteli se prezident Gbagbo rozhodl na konci roku 2001 zahájit proces národního usmíření a svolal Národní usmířovací fórum, v jehož čele stanul Seydou E. Diarra, muslim ze severu země, zemědělský inženýr, diplomat a v období vojenského režimu generála Gueie také premiér. Podařilo se mu uspořádat setkání čtyř hlavních politických představitelů země, tj. prezidenta

Gbagba, bývalého prezidenta Bédiého, hlavního představitele muslimského severu Ouattary a generála Gueie. Toto fórum ale bylo předem odsouzeno k nezdaru, protože během setkání nebyly projednány všechny zásadní otázky ohledně budoucího vývoje země a jeho jednomyslně schválená rezoluce nikdy nebyla naplněna.

Občanská válka

Ekonomická krize z druhé poloviny 90. let se přenesla na přelomu tisíciletí do politické oblasti a vyústila na podzim roku 2002 v občanskou válku, která začala 19. září střelbou ve městech Bouaké (ve středu země), Korhogo (na severu země) a Abidjan (na jihu země). V Abidjanu byl zavražděn ministr vnitra (atentát na ministra obrany a velitele ozbrojených sil byl neúspěšný), ulicemi dalších dvou měst projížděla neoznačená terénní auta, z nichž stříleli uniformovaní muži do vzduchu i do lidí (první tři dny přinesly asi 300 obětí). Po deseti dnech se představili jako Vlastenecká fronta Pobřeží slonoviny s nejasným vůdcem – prezident Gbagbo v první reakci prohlásil, že jde o další převrat Roberta Gueie; ten byl ovšem během prvních dní nepokojů spolu s manželkou popraven ve svém domě v Abidjanu a pravděpodobně neměl s celou situací nic společného; jako možní vůdčové rebelie byli zmíněni též Tuo Fozie (vedl kontrapřevrat proti vojenskému režimu Gueie) nebo Guillaume Soro. Rebelové, zahrnující asi 700 mužů propuštěných z armády, vystoupili s požadavkem, že všichni propuštění z armády budou znovu přijati a zatčení příslušníci ozbrojených sil budou propuštěni. Vláda s rebely odmítla vyjednávat, ale nijak proti nim nezasáhla; pouze vyřadila z provozu síť mobilních telefonů, aby znemožnila rebelům komunikaci. 26. září zasáhla v Bouaké francouzská armáda, aby zajistila bezpečný odjezd francouzských občanů z města, a následně se angažovala i v ochranné místního obyvatelstva. Rebelové mezitím začali stupňovat své požadavky a souhlasili s klidem zbraní pouze za předpokladu vypsaní předčasných prezidentských voleb. Tento požadavek vláda odmítla s tím, že Laurent Gbagbo je legitimním prezidentem země.

Dne 20. října rebelové nakonec souhlasili s klidem zbraní (o týden později do Pobřeží slonoviny dorazila mise 2000 vojáků ECOWAS s úkolem monitorovat složení zbraní rebely), ale vystoupili s dalším požadavkem, aby se případné jednání s vládou uskutečnilo mimo Pobřeží slonoviny. Vláda nakonec přistoupila na jednání v Paříži, které se uskutečnilo ve dnech 15.–24. ledna 2003 a jehož se zúčastnili zástupci tří rebelských hnutí požadujících rezignaci prezidenta (MPCI – Vlastenecké hnutí Pobřeží slonoviny, MPICO – Lidové hnutí západního Pobřeží slonoviny, MJP – Hnutí pro spravedlnost a mír) a zástupce vlády premiér Affi N'Guessan. Následně se 25. až 26. ledna uskutečnilo v Marcoussis setkání hlav západofričských států, francouzského prezidenta Chiraka a generálního tajemníka OSN Annana. Výsledkem obou těchto jednání byla dohoda, která předpokládala okamžité ukončení násilných

akcí ze strany rebelů, vznik nové vlády národní jednoty, v jejímž čele bude jako kompromisní osoba Seydou Diarra, tj. muslim ze severu země, a konečně účast zástupců rebelů v této nové vládě. Situaci v zemi to však uklidnilo jen částečně, protože ještě téhož dne, 26. ledna, se v Abidjanu konala protifrancouzská manifestace na znamení nesouhlasu s podepsanou dohodou, která, podle protestujících, je vůči rebelům příliš vstřícná. Na vzniklou situaci reagovala také Rada bezpečnosti OSN, která na začátku února schválila rozmístění mezinárodních mírových vojenských jednotek v Pobřeží slonoviny.

Závěr

Vzhledem k tomu, že v zemi žije mnoho etnik, z nichž žádné nemá dostatečnou sílu na převzetí hegemonie a žádné se (až na výjimky) necítí historicky nadřazeno ostatním etnickým skupinám, vypadá Pobřeží slonoviny jako země, která byla ušetřena etnických konfliktů. Přesto ale existuje napětí jako výsledek reakce jedné etnické skupiny proti reálné či domnělé dominanci jiné etnické skupiny, které může přerůst v konflikt, respektive v současné době již v konflikt přerostlo.

Bylo by však příliš zjednodušující interpretovat současný konflikt v Pobřeží slonoviny jako konflikt etnický. Jak již bylo naznačeno v úvodu, tento konflikt lze spíše charakterizovat geopoliticky jako konflikt mezi severem a jihem, v němž se promítá více faktorů, mezi nimiž primárně převažují *ekonomické faktory*. Obyvatelé voltajského původu přišli do Pobřeží slonoviny z ekonomických důvodů; přestože v trojvrstvé společnosti zaujímali až poslední místo, jejich životní úroveň byla v ekonomicky stabilizovaném Pobřeží slonoviny vyšší než by byla v Horní Voltě (Burkině). Ekonomické výhody spojené s migrací však s klesající cenou kaka, hlavního exportního artiklu země, začaly mizet. Sekundárně se tak objevily *politické faktory* v podobě požadavků na spravedlivější distribuci příjmů a sociálních služeb. Ty se však nesetkaly s příslušným pochopením vládních činitelů, kteří většinou pocházejí z bohatšího jihu a přerozdělení peněz s větším podílem pro sever by znamenalo nižší příjmy pro jih. Ekonomická situace především zemědělského lidu na severu země se tak trvale zhoršuje a dnes se již pohybuje na hranici chudoby. Politické faktory konfliktu se projevily především roku 2000,

kdy by A. Ouattarovi, hlavnímu politickému představiteli severu, znemožněno kandidovat jak v prezidentských volbách, tak ve volbách do Národního shromáždění, což vyvolalo bojkot těchto voleb jeho stranou RDR a následně velice nízkou účast ve volbách. Teprve po přijetí nové ústavy, podle níž se jedním z kritérií pro výkon politické činnosti stává etnický původ, se v konfliktu začínají výrazněji projevovat i *etnické faktory* a spory mezi autochtonní a alochtonní částí populace, tj. mezi skupinami historicky obývanými území dnešního Pobřeží slonoviny a skupinami především voltajského původu, které přišly do Pobřeží slonoviny v několika vlnách v 19.–20. století. Tyto etnické a politicko-ekonomické faktory jsou však velice blízce provázány a lze je jen těžko od sebe oddělit. Nakonec se v konfliktní situaci projevují i *náboženské faktory*: obyvatelé jihu jsou křesťané a obyvatelé severu s sebou do nového domova přinesli islám.

Především spojením ekonomických a politických faktorů tedy stojí v pozadí občanské války v Pobřeží slonoviny. Autoritativní politika francouzských koloniálních úředníků a prezidenta Félixeho Houphoueta-Boignyho během více než sta let koloniální nadvlády, respektive vlády jedné strany, zabránila vážnějším etnickým rozměškám. Ekonomické problémy a vznik politických stran na etnickém principu, kdy se k moci dostanou politické strany zastupující majoritní etnické skupiny, jež následně provádějí politiku často podle svých zájmů a proti zájmům minoritních etnických skupin, vyvolaly v 90. letech do té doby skrývané nevráživosti, jež vyústily v občanskou válku.

Občanskou válku se naštěstí podařilo během několika málo měsíců zastavit, a tak její důsledky nebyly pro zemi tragické. Je však otázkou, zdali zapojení rebelů bojujících se zbraní v ruce do vlády je tím správným krokem ke znovunastolení mírového soužití různých etnických skupin v jednom státě. Situace v zemi se sice stabilizovala, ale i nadále je velice křehká, a toto rozhodnutí by mohlo inspirovat další skupinky nesouhlasící s vládní politikou, aby se chopily zbraní a dožadovaly se účasti na vládě. Vhodnějším řešením by bylo spíše zapojit do vlády představitele různých politických stran a etnic-

YEHUDA LAHAV,
TEL-AVIV

Janusovská tvář Hamasu

kých skupin. Od takto vytvořené „vlády národní jednoty“ lze očekávat, že bude sledovat politickou linii nikoli v zájmu určité části, ale v zájmu všech obyvatel země. Tím by sama mohla přispět ke zmírnění projevů nespokojenosti mezi obyvatelstvem a k omezení nebo zastavení násilných protiviládních akcí. Začlenění strany RDR do vlády a jmenování Seydou Diarry premiérem jsou (snad) prvními kroky na dlouhé cestě ke stabilitě.

arturexx@atlas.cz

Bibliografie:

Bernus, Edmond (1960), „Kong et sa région“ in: *Études éburnéennes VIII*, Abidjan, Direction de la recherche scientifique ministère de l'Éducation nationale de la République de Côte d'Ivoire.

Dozon, Jean-Pierre (1985), „Les Bété: une création coloniale“, in: Amselle, Jean-Loup; M'Bokelo, Elekia (eds.), *Au coeur de l'ethnie*, Paris, Éditions la découverte.

Dupire, M. (1960), „Planteurs autochtones et étagers en Basse-Pobříží slonovinyorientale“, in: *Études éburnéennes VIII*, Abidjan, Direction de la recherche scientifique ministère de l'Éducation nationale de la République de Côte d'Ivoire.

Gedlu, Mesfin (1998), *Subsaharská Afrika*, Praha, Ústav mezinárodních vztahů.

Gonin, Gilbert (1998), „Ethnicity, politics and national awareness in Côte d'Ivoire“, in: Nnoli, Okwudibia (ed.), *Ethnic conflicts in Africa*, Dakar, Codesria.

Lewis, D. S. (ed.) (1999, 2000, 2001, 2002), *Keesing's record of world events*, Bethesda, Keesing's worldwide.

Novotná, Hana, *Côte d'Ivoire*, in: *Nový Orient*, 2–3/2002.

Petrov, Michal, *Příliš silné kakao*, in: *Týden* 41/02, 7. října 2002.

Stolper, Wolfgang F. (1980), *Income distribution and economic policies: The case of two african countries*, Tübingen, J. C. B. Mohr.

Zolberg, Aristide R. (1969), *One-party government in the Ivory coast*, Princeton, Princeton University press.

Týden 3/03, 13. ledna 2003.

Internet:

<http://www.bradford.ac.uk/acad/confres/monitor/mntr6-africa1.html>

<http://www.electionworld.org>

<http://www.jeuneafrique.com>

<http://www.lacotedivoire.net>

<http://www.vanguardngr.com/news/articles/2002/september/30092002/w2300902.htm>

<http://www.workmall.com/wfb2001/cote-divoire>

<http://www.cia.gov>

¹⁾ Různé prameny uvádějí odlišné zastoupení jednotlivých skupin, přibližně vypadá složení obyvatelstva v Côte d'Ivoire takto: Akan 43 % (nejpočetnější Baule 23 %, Agni 14 %), Kru 17 % (Bété 9 %), Volta 16 % (Senufo, Lobi), Mande 14 % (Malinké, Dioula), jižní Mande 10 % (Dan, Yacouba).

²⁾ V češtině se někdy užívá z francouzštiny přejaté adjektivum „ivoirienský“, někdy se užívá počeštěná forma „ivoirský“.

³⁾ Etnikum Agni (stejně jako etnikum Baule) přišlo na území dnešního Côte d'Ivoire ze severní Ghany po vzniku Ašantské konfederace v roce 1701.

⁴⁾ Stolper, str. 32.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ Ibid, str. 35.

⁷⁾ Podle údajů CIA mělo Côte d'Ivoire v první polovině 90. let dluh ve výši asi 40 mld. USD, v roce 2000 byl již jen třetinový, 13 mld. USD, tj. asi 52 % HDP země.

⁸⁾ V roce 2001 bylo HDP na obyvatele podle parity kupní síly asi 1500 dolarů.

⁹⁾ PIT (Parti ivoirien des travailleurs/Strana pracujících Côte d'Ivoire).

¹⁰⁾ UDCI (Union des démocrates de Côte d'Ivoire/Unie demokratů Pobříží slonoviny).

Dočasné příměří („hudna“) je jen prvním krokem – zdůrazňuje neustále izraelská vláda. Nebude-li po tomto kroku následovat likvidace infrastruktury extremistických organizací, pak Hamas pouze využije příměří pro své posílení a znovuvyzbrojení, což později povede k ještě krvavějším střetům.

V této souvislosti je velkým problémem, že Hamas nemá infrastrukturu v pravém smyslu tohoto slova. Anebo, jak se vyjádřil bývalý vedoucí izraelské bezpečnostní služby Ami Ajalon, infrastruktura palestinských extremistických teroristických organizací vězí v **mozcích**. Hierarchická struktura Hamasu je velmi volná a decentralizovaná. Velmi pravděpodobně existuje jakési vrchní velení, ale jeho příkazy jsou plněny – většinou disciplinovaně – nezávislými skupinami, občas jen místně organizovanými. Proto i izraelské vojenské vedení si uvědomuje, že lze sice očekávat, že Hamas bude více méně dodržovat „hudnu“, ale nikdy nelze vyloučit „výjimečné“ případy.

Základ „infrastruktury v mozcích“, tj. široké lidové podpory Hamasu, tvoří školská, sociální a humanitární síť, udržovaná tímto hnutím a ve většině případů vedená velmi efektivně jako v případě libanonského Hizbaláhu.

Hamas má dvě tváře, vojenské vedení je úzkostlivě odděleno od tzv. „politického“ vedení. Má to dvojí cíl: rozvoj sociální sítě má hnutí zajistit co nejširší podporu lidových vrstev a jejich závislost na Hamasu, na druhé straně má sociální síť zastřít financování teroristické činnosti. Izraelská vláda by chtěla skoncovat s touto dualitou – kterou nejen ona považuje za lstivou. Tento cíl sledoval nedávný (neúspěšný) pokus o „členou likvidaci“ Abdela Azize Rantisiho, jednoho z politických vůdců Hamasu v Gaze.

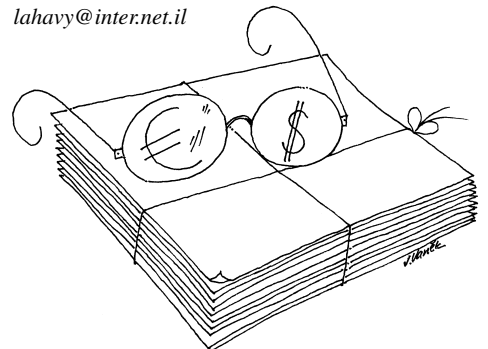
Hamas dostává finanční a materiální pomoc především od Íránu a Saúdské Arábie a také od muslimských organizací působících v Americe a v západní Evropě. Írán je přitom veden ideologickými pohnutkami, Saúdská Arábie (zrovna tak jako i Egypt) spíše obavou, že extremistický islám pronikne také do těchto zemí. Tomu by saúdských vládců chtěli zabránit „podplacením“ Hamasu. Velkou část podpory Hamas zřejmě používá pro financování teroristické činnosti, ale navenek – z právního a politického hlediska – jsou peníze poukazovány, někdy velmi komplikovanými transakcemi, institucím sociální sítě. Před několika týdny bylo v Izraeli zatčeno několik vedoucích místního Islámského hnutí, kteří jsou obviňováni, že peněžní dary obdržené ze zahraničí převedli nezákonně, různými cestami a cestičkami, palestinským extremistickým organizacím. Obhájcí zatčených však důsledně tvrdí, že vše bylo legální: převedené

peníze měly sloužit chudým a sirotám a izraelským muslimským vůdci přece nemohou vědět, zda mezi podpořenými jsou také rodiny sebevražděných atentátníků. Nemluvě o tom, že sirota má právo na pomoc bez ohledu na to, jakým způsobem zemřel její otec...

S ohledem na všechny tyto okolnosti palestinský premiér Mahmud Abbas nespěchá s likvidací infrastruktury Hamasu – podle jeho názoru neexistující – protože se chce vyhnout konfrontaci, jež by mohla vést k občanské válce. Raději by Hamas a Islámský džihád integroval jako politickou sílu do legitimní struktury palestinské správy a jejich ozbrojené složky by chtěl zařadit mezi jednotky palestinských bezpečnostních sil, aby budoucí palestinský stát měl jediný bezpečnostní orgán, podřízený výlučně palestinské vládě.

Zatímco Američané se spíše kloní k podpoře „likvidace infrastruktury Hamasu“, již požaduje Izrael, v Evropské unii a také v OSN mnozí považují za nadějnější strategii navrhovanou Abbasem – avšak s jednou velmi vážnou podmínkou: aby palestinská správa vybudovala podobně širokou a alespoň stejně účinnou sociální síť jako Hamas, a tím „vzala vítr z plachet“ síti Hamasu. Jinak řečeno, opět podle metafory Amiho Ajalona: je třeba likvidovat infrastrukturu Hamasu, vězící v mozcích. Tuto myšlenku podpořil dokonce i izraelský premiér Ariel Šaron. Za své návštěvy v Norsku vyzval vedoucí evropských zemí, aby palestinské správě poskytli materiální pomoc pro vybudování sociální sítě. Upozornil však: Nesmějí se spokojit převodem peněz, ale musejí přísně kontrolovat jejich použití, aby evropské peníze nepřispívaly k beztažné rozšířené korupci, nebo sloužily jiným nekalým cílům.

lahavy@inter.net.il

Třicáté výročí vojenského převratu v Chile a demokratická transformace chilské společnosti

JOZEF ŠPÁNIK

Dne 11. září 2003 si světová veřejnost připoměla nejen 2. výročí teroristické útoky proti občanům USA v New Yorku a ve Washingtonu, ale i 30. výročí vojenského převratu v Chile. 11. září 1973 byla za nanejvýš dramatických okolností svržena levicová vláda prezidenta Salvadora Allendeho a moci v zemi se až do března roku 1990 ujal vojenský režim pod vedením generála Augusta Pinocheta. Vojenský převrat v Chile byl předmětem pozornosti médií na celém světě. I když se ve druhé polovině dvacátého století stala Jižní Amerika dějištěm celé řady násilných změn režimu a vojenských převratů, události v Chile dne 11. září 1973 a v následujících letech byly i v tomto kontextu výjimečné.

Prezident Chilské republiky Salvador Allende Gossens (1908–1973), který zahynul dne 11. září 1973 při obléhání prezidentského paláce La Moneda, byl demokraticky zvolen do funkce 5. září 1970 jako společný kandidát koalice levicových stran Lidová jednota (Unidad Popular – UP). Volby však vyhrál jen těsnou většinou (36,3 procenta hlasů).¹⁾ Volební vítězství marxisticky orientovaného kandidáta v prezidentských volbách v Chile bylo světovou veřejností sledováno s velkou pozorností a v zemi vyvolalo smíšené pocity. V Allendově vládě byli zastoupeni socialisté, komunisté, příslušníci dalších levicových uskupení a nezávislí. Tato vláda začala uskutečňovat program, jehož cílem bylo zajištění dalšího hospodářského rozvoje země, snížení nezaměstnanosti a rozsáhlé sociální reformy, provedené na základě „spravedlivějšího přerozdělení národního bohatství“. Dle Allendeho prohlášení se mělo jednat o „specificky chilskou cestu k socialismu“.²⁾

Ekonomická politika Allendeho vlády postupně vedla ke zvyšování napětí v zemi a k odlivu zahraničního kapitálu, zvláště poté, co byl v roce 1971 chilským parlamentem schválen zákon umožňující zestátnění všech přírodních zdrojů v zemi a zahraničním společnostem nebyla s odůvodněním na „nepřiměřené zisky“ v minulosti vyplacena přiměřená náhrada (jednalo se především o měděné doly El Teniente a Chuquibambata ve vlastnictví společností z USA). Následoval pokles průmyslové a zemědělské produkce a krize řady hospodářských odvětví provázená radikálním zhoršením zásobování potravinami a spotřebním zbožím. V zemi došlo k řadě stávek a sociálním nepokojům na protest proti zhoršování hospodářské situace. Chilská ekonomika ztratila řadu odbytišť v zahraničí a nedostávala na rozdíl od socialistické Kuby pod vedením Fidela Castra žádnou hospodářskou pomoc od Sovětského svazu.

Chilská společnost se začala postupně radikalizovat a rozdělovat na dva nesmiřitelné tábory. Mnozí autoři uvádějí, že v roce 1973 se Chile ocitlo na pokraji občanské války. Toto hodnocení, které bylo

jedním z argumentů vojenského režimu pro represivní akce po převzetí moci, je v současné době v souvislosti s 30. výročím převratu podrobováno zkoumání historiků. Na definitivní hodnocení tehdejší situace bude potřebné ještě nějakou dobu počkat. V zemi však bezpochyby vládla značně chaotická situace a chilská ekonomika byla v katastrofálním stavu. Další nepopiratelnou skutečností Chile té doby je stupňující se činnost radikálních levicových uskupení, z nichž nejznámější je „Hnutí revoluční levice“ (Movimiento de izquierda revolucionaria – MIR) inspirované metodami boje Čínské komunistické strany. Toto hnutí propagovalo násilné převzetí moci v Chile, partyzánskou válku a vyvlastnění průmyslových a zemědělských podniků bez náhrady. Od roku 1969 začalo provádět destabilizující akce, jako byly například únosy letadel nebo přepady bank a nákupních středisek. Ještě v roce 1986 se jiná levicová gerilová skupina, nazvaná Vlastenecká fronta Manuela Rodrígueza (FPMR), pokusila o atentát na generála Pinocheta, při kterém zahynulo pět jeho osobních strážců.³⁾

Dne 11. září 1973 dostal prezident Allende zprávu o povstání posádek válečných plavidel v přístavu Valparaiso. O několik hodin později se ke vzduchu připojily vojenské jednotky v hlavním městě Santiagu a obklíčily prezidentský palác La Moneda. Prezident se rozhodl neopustit své sídlo a vytrval až do konce, ačkoliv La Moneda byla ostřelována dělostřelectvem i tanky a letecky bombardována. Okolnosti smrti prezidenta Salvadora Allendeho byly po dlouhou dobu předmětem dohadů; na základě výpovědi jeho osobního lékaře Oscara Sota, který s prezidentem hovořil jako poslední, je v současné době všeobecně akceptována verze, že se sám zastřelil těsně před obsazením paláce vzbuřenci vojáky.⁴⁾

Bezprostředně po převratu se moci v zemi ujaly chilské ozbrojené síly a byla zahájena vlna masového zatýkání politických protivníků, zvláště příslušníků levicových stran a hnutí. Především v letech 1973–1975 docházelo v Chile ve velkém

měřítku k hrubému porušování lidských práv, věznění, mučení a fyzické likvidaci osob, které byly skutečnými nebo domnělými odpůrci vojenské vlády, a další desetitisíce chilských občanů emigrovaly do zahraničí, aby se vyhnuly věznění nebo dokonce popravě.

Tyto události byly o to překvapivější, že Chile je ve srovnání s většinou zemí Jižní Ameriky státem s dlouhou demokratickou tradicí a vysokou mírou politické stability, ve které politiky motivované násilím nebylo do té doby obvyklé. Posledním chilským politikem, zavražděným z politických důvodů před nástupem prezidenta Allendeho, byl v roce 1837 tehdejší ministerský předseda Diego Portales.⁵⁾ I když v řadě dalších zemí kontinentu byly v té době u moci vojenské režimy, které ve srovnání s Chile měly za dobu své vlády na svědomí podstatně větší množství obětí na životech z řad svých odpůrců a uvěznily větší počet politických vězňů než vojenský režim v Chile, vysoká intenzita represivních akcí v počátečním období vlády generála Pinocheta je v Jižní Americe dvacátého století ojedinělá.⁶⁾ Některými autory bývá srovnávána s bleskovou válkou („blitzkriegem“) vedenou v roce 1940 nacistickým Německem v Polsku a v západní Evropě.⁷⁾

Období intenzivních represí, které následovalo po 11. září 1973, vyvolalo odezvu světové veřejnosti a dodnes rozděluje chilskou společnost. O celkovém počtu obětí vojenského režimu jsou dosud vedeny intenzivní diskuse. Jedinými oficiálními údaji, které jsou v současné době k dispozici, jsou seznamy obětí vypracované Komisí pro pravdu a usmíření (Comisión de Verdad y Reconciliación), zřízenou dekretem prezidenta Aylwina v roce 1990. Tyto seznamy zatím obsahují přibližně 3000 zdokumentovaných případů obětí na životech, další jsou zkoumány. Podle zdrojů některých nevládních organizací jsou počty osob, násilně usmrčených v době vojenského režimu, podstatně vyšší. Přibližně 200 000 občanů Chile emigrovalo do zahraničí z obav před postihem (zdroje některých nevládních organizací však udávají až 800 000 osob). Symbolem represí se na dlouhá léta stala vojenská zpravodajská služba „Národní informační správa“ (Dirección Nacional de Información – DINA).

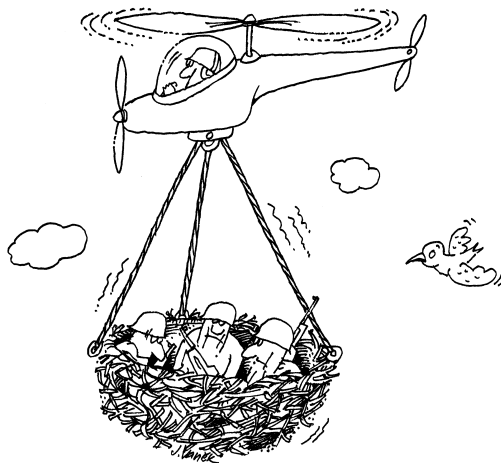
Generál Pinochet se stal hlavou státu s velkou mírou pravomocí, výkonná a legislativní moc přešla do rukou vojenské junty, jejímiž členy byli vrchní velitelé jednotlivých složek chilských ozbrojených sil a která v podstatě nahrazovala i parlament. Představitelé armády pronikali do všech oblastí společenského a politického života Chile. Počet příslušníků ozbrojených sil pověřených funkcemi v oblasti orgánů a institucí výkonné státní moci a ve vedení strategických podniků byl výjimečný i ve srovnání s ostatními vojenskými režimy Latinské Ameriky. V zemi byla na dlouhou dobu zavedena cenzura a docházelo i k veřejnému pálení knih levicových autorů. Byly zakázány politické strany, které byly předtím člny

Národní fronty a činnost dalších politických stran byla na dlouhou dobu pozastavena. Již dne 13. září 1973 junta rozpustila chilský parlament a byla zrušena dosavadní Ústava Chilské republiky z roku 1925. Na celém území Chile byl vyhlášen výjimečný stav. Zajímavá je paralela se situací v Československu po sovětské invazi v srpnu 1968, protože i Pinochetův režim prováděl po převratu politiku označovanou jako „normalizační“.

V ekonomické oblasti přistoupila Pinochetova vláda k rozsáhlé privatizaci a k odstátňování ekonomiky včetně zemědělství. Bylo rovněž vyplaceno finanční odškodnění zahraničním firmám, které utrpěly v Chile škody v důsledku hospodářské politiky Allendovy vlády. Ekonomické reformy byly vypracovány liberálními ekonomy, patřícími k tzv. chicagské škole („Chicago boys“). Ačkoliv liberální transformace chilské ekonomiky neprobíhala bez problémů a byla zaplácena vážnými sociálními otřesy, bylo za vojenského režimu dosaženo významných ekonomických úspěchů, které umožnily zvýšení úrovně chilské ekonomiky a udělaly z Chile v současné době jednu z hospodářsky nejrozvinutějších zemí Jižní Ameriky, která má od roku 1996 statut pozorovatele OECD.

V zahraničněpolitické oblasti se Chile za Pinochetovy vlády dostalo do značné mezinárodní izolace. Pronásledování politických odpůrců režimu v zemi bylo kritizováno ze strany USA, řady západoevropských zemí a v neposlední řadě i ze strany Sovětského svazu a jeho satelitů. Československá socialistická republika přerušila diplomatické styky s Chilskou republikou již 25. září 1973.⁸⁾ Od roku 1975 byla Valným shromážděním OSN po řadu let každoročně schválena rezoluce odsuzující porušování lidských práv v Chile. Chile však za Pinochetovy vlády udržovalo intenzivní diplomatické styky s Čínskou lidovou republikou, po dlouhou dobu bylo velvyslanectví ČLR v Santiagu de Chile jediným v Jižní Americe a dodnes je zde druhým největším po velvyslanectví Spojených států.

Demokratická transformace Chile začala v roce 1990 po pokojném předání moci civilní vládě. Prvním demokraticky zvoleným prezidentem Chilské republiky po ukončení vlády vojenského režimu se v roce 1990 stal člen Křesťanskodemokratické strany Patricio Aylwin Azócar, který byl kandidátem široké koalice Demokratická dohoda (Concertación Democrática). Na rozdíl od postkomunistických zemí střední a východní Evropy však nová chilská vláda nemusela provádět ekonomickou transformaci země a navázala na hospodářsky úspěšnou politiku Pinochetova režimu. Od roku 1993 je poslankyní chilského parlamentu (Congreso Nacional – Národní kongres) za Socialistickou stranu jedna z dcer bývalého prezidenta Chilské republiky Salvador Allendeho Isabel Allendeová (není totožná se světoznámou chilskou spisovatelkou stejného jména). Dne 18. 3. 2003 byla Isabel Allendeová zvolena předsedkyní Poslanecké sněmovny.

Současným prezidentem Chilské republiky je od roku 2000 Ricardo Lagos Escobar, který je podobně jako kdysi Salvador Allende členem Socialistické strany.⁹⁾ Současná středolevicová koaliční vláda Chile však pokračuje v liberální hospodářské politice předchozích vlád a nemá v úmyslu posilovat státní sektor v ekonomice, jako tomu bylo počátkem 70. let dvacátého století. Důkazem hospodářské stability současného Chile je, že Chilská republika se dne 6. června 2003 stala první zemí Jižní Ameriky, se kterou USA uzavřely smlouvu o volném obchodu. Vláda prezidenta Lagos se připravuje řadu sociálních programů a reform, například v oblasti školství a zdravotnictví.

Chile od roku 1990 zaznamenalo významný pokrok v oblasti dodržování lidských práv a obnovy demokracie. Teprve v současné době však dochází k odbourávání posledních stop po dlouholeté vojenské vládě v zemi, které přežívají například v oblasti legislativy a v ústavě. Akceptace zákonů a ústav, přijatých v době vojenského režimu, byla po nástupu demokraticky zvolené vlády v Chile v roce 1990 daní za pokojnou změnu politického systému v zemi. Od té doby již ústava Chilské republiky, legislativa a celý systém zákonodárné i výkonné moci prošly řadou změn. V chilském parlamentu je v současné době projednávána řada reforem a změn zákonů i některých článků ústavy. Například 12. 6. 2003 schválil Senát návrh změny ustanovení ústavy z roku 1980, na jehož základě jsou garantem dodržování zákonnosti ozbrojené síly Chilské republiky. Odpovědnost za dodržování zákonnosti v Chile mají mít v budoucnu všechny orgány státní moci.

Po dlouhou dobu nebylo vyšetřováno porušování lidských práv v zemi v době vojenské vlády. Generál Pinochet si až do roku 1998 podržel funkci vrchního velitele chilských ozbrojených sil a poté měl statut doživotního senátora, který mu zaručoval beztrestnost.¹⁰⁾ Největší překážkou trestního stíhání osob odpovědných za porušování lidských práv v době vojenského režimu je dosud platný zákon o amnestii z roku 1978, vztahující se na období let 1973–1978. Významným mezníkem se stal rok 1998. V říjnu tohoto roku byl v Londýně v průběhu soukromé návštěvy zadržen Augusto Pinochet, protože Španělsko požadovalo jeho vydání

v souvislosti s obviněním ze zminení skupiny španělských občanů v Chile, kteří byli zatčeni po vojenském převratu v roce 1973. Generál Pinochet byl propuštěn až v březnu roku 2000 a poté se vrátil do Chile. V současné době již nemá senátorský statut.

Prvními představiteli vojenského režimu postavenými před soud a poté odsouzenými k odnětí svobody se stali v roce 1993 bývalý velitel vojenské tajné služby DINA generál Manuel Contreras a jeho zástupce Pedro Espinoza, kteří byli obviněni z přípravy vraždy Orlanda Leteliera, bývalého ministra zahraničí Allendovy vlády, zavražděného v roce 1976 agenty DINA ve Washingtonu.¹¹⁾ Generál Contreras byl navíc dne 15. 4. 2003 odsouzen spolu s dalšími obviněnými k 15letému trestu odnětí svobody za únos a následné zmizení příslušníka MIR Sandovala Rodrigueze zatčeného v lednu 1975. V současné době je rovněž stíhán za přípravu a uskutečnění atentátu na bývalého vrchního velitele pozemního vojska za vlády Salvador Allendeho generála Carlose Pratse a jeho manželku Sofii Cuthbertovou dne 30. 9. 1974 v Buenos Aires.¹²⁾ Další trestní řízení proti některým příslušníkům všech složek chilských ozbrojených sil v souvislosti s porušováním lidských práv v zemi v letech 1973–1990 jsou ve větším měřítku zahajována v současné době. Jejich zahájení bylo možné díky nalezení některých právních mezer v zákonu o amnestii; tento zákon se například nevztahuje na únosy a nezákonné omezování osobní svobody.

Vládní komise pro lidská práva, které předsedá ministr vnitra José Miguel Insulza, vypracovala v červnu 2003 návrh zákona upravujícího opatření pro objasnění osudu politických vězňů, kteří zmizeli v Chile v době vojenského režimu. Tento zákon by měl vstoupit v platnost před 11. 9. 2003.

Vrchní velitel chilských pozemních sil generál Juan Emilio Cheyre a nejvyšší velitelé dalších součástí ozbrojených sil oznámili za podpory prezidenta republiky řadu opatření a iniciativ k završení demokratické transformace chilské armády, k vyšetření trestní odpovědnosti příslušníků ozbrojených sil za porušování lidských práv v Chile v době vojenského režimu a k rehabilitaci jeho obětí.

V červenci 2003 se k celonárodní diskusi o usmíření připojilo i osm bývalých generálů chilské armády, mezi nimiž jsou i někdejší členové vojenské vlády, když ve vojenském klubu v Lo Curro, příměstské čtvrti Santiaga de Chile, vyjádřili veřejně politování nad porušováním lidských práv v Chile v době vojenského režimu a přihlásili se ke spoluodpovědnosti za tyto činy (stále jsou však chráněni již zmíněným zákonem o amnestii).

Chilský prezident Ricardo Lagos vyjádřil podporu záměru ministryně obrany Michelle Bacheletové¹³⁾ uspořádat k 30. výročí vojenského převratu v Chile 11. září 2003 akci národního usmíření. Zástupci některých chilských nevládních organizací a levice-

vých hnutí však již v souvislosti s tímto projektem vyjádřili obavy, že by mohl být prvním krokem k postupnému zastavení trestního stíhání osob, odpovědných za porušování lidských práv v Chile v době vojenské diktatury.

Hodnocení událostí v Chile v době vojenského režimu v letech 1973–1990 stále rozděluje chilskou společnost, což prokazují i výsledky průzkumů veřejného mínění, publikované v současné době tiskem. Úplné vyšetření těchto událostí a alespoň částečné odškodnění obětí vojenské diktatury si ještě vyžádá minimálně několik let. V důsledku historických zkušeností z let 1970–1990 se dnešní chilská politická scéna důsledně vyhýbá extrémním radikálním řešením levicového i pravicového směru. Zásadní politické změny jsou přijímány na základě konsenzu mezi vládními politiky a opozicí. Chile je v současné době demokratickou zemí, která přes všechny dílčí problémy úspěšně zavřuje svou demokratickou transformaci.

○

¹⁾ V Chile, podobně jako v USA a v dalších zemích Latinské Ameriky, stojí prezident republiky v čele výkonné moci. V současné době je již volen absolutní většinou hlasů, a nikoliv prostou většinou, jako v roce 1970.

²⁾ Chalupa Jiří: Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999, s. 430–441.

³⁾ Informaci o ozbrojených levicových formacích v Chile lze nalézt v publikaci Pečínka Pavel: Od Guevary k Zapatistům, Doplněk, Brno 1998, s. 117–125.

⁴⁾ Podrobný popis událostí v La Monedě v době převratu dne 11. 9. 1973 lze najít v knize Soto Oscar: El Ultimo Dia de Salvador Allende, Aguilar, Santiago de Chile 1999.

⁵⁾ Přehled politické situace v Chile před nástupem vlády Salvadora Allendeho obsahuje například publikace Sepulveda Almarza Alberto: Los Anos de la Patria Joven (1938–1970), CESOC, Santiago de Chile 1996.

⁶⁾ K leteckému bombardování prezidentského paláce došlo kromě Chile také v Buenos Aires v průběhu vojenského převratu proti vládě Juana Dominga Peróna v roce 1955.

⁷⁾ Sepulveda Almarza Alberto: Es Possible la Democracia en America Latina, CESOC, Santiago de Chile 1995, s. 178–197.

⁸⁾ Konzulární styky mezi Chile a ČSSR byly znovu navázány 20. listopadu 1989, dne 11. března 1990 byly mezi Chile a tehdejší ČSFR obnoveny diplomatické vztahy na úrovni velvyslanectví.

⁹⁾ Prezident Lagos je současně členem dvou socialisticky orientovaných stran, Socialistické strany (Partido Socialista – PS) a Strany za demokracii (Partido por la Democracia – PPD).

¹⁰⁾ Na statut doživotního senátora mají ze zákona v Chile nárok bývalí prezidenti republiky, kteří vykonávali funkci nejméně po dobu šesti let.

¹¹⁾ Concha Cruz Alejandro, Maltéz Cortez Julio: Historia de Chile, Bibliografica Internacional, Santiago de Chile 1995, s. 743–746.

¹²⁾ Spolu s generálem Contrerasem byli obviněni z přípravy vraždy generála Pratse i další bývalí agenti DINA, z nichž někteří v současné době žijí v Argentíně. Chile požádalo Argentinu o jejich vydání.

¹³⁾ Otec současné chilské ministryně obrany, generál letectva Alberto Bachelet, byl stoupencem prezidenta Allendeho a po vojenském převratu zemřel ve vězení v Santiagu de Chile dne 12. 3. 1974.

Rozšíření EU – Přistoupení k EU

KATHARINA VON SCHNURBEIN¹⁾

Vůle lidu? Zájem lidu?

V polovině devadesátých let předstoupil švýcarský prezident před Boha a pravil: „Kdy se Švýcarsko konečně připojí k Evropské unii?“ Bůh odpověděl: „Tak dlouho ne, dokud budete vy ve vládě.“ Pak se otázal Boha norský premiér: „Kdy se Norsko připojí k Evropské unii?“ A Bůh odpověděl: „Tak dlouho ne, dokud budete vy ve vládě.“ Nakonec se zeptal Všemohoucího český ministerský předseda: „Kdy se Česká republika připojí k Evropské unii?“ A Bůh se na něho usmál a pravil: „Tak dlouho ne, dokud já budu u vlády!“

„Toto je vskutku historická chvíle a nezapomenutelný den... Zrodila se naše nová Evropa,“²⁾ prohlásil dánský ministerský předseda Anders Fogh Rasmussen v předvečer summitu hlav států a vlád v Kodani 12. a 13. prosince 2002. Předseda Evropské komise Romano Prodi uvedl ve svém projevu počátkem ledna 2003: „Rozhodnutí rozšířit Evropskou unii začleněním zemí střední, východní a jižní Evropy je milníkem v evropské historii.“³⁾ Předsednictví EU, státníci, komisaři i občanští pracovníci hovořili o výsledku kodaňského summitu jako o historické chvíli, o milníku v evropské integraci, o velkém úspěchu. Tato chvíle byla vskutku historická, protože přistoupení zemí ležících kdysi za „železnou oponou“, která po 40 let rozdělovala Evropu,⁴⁾ je viditelným znamením překonání této minulosti. Je to svědectví o nové éře v Evropě. Evropská unie, vítajíc 10 nových zemí, a to osm bývalých komunistických zemí Estonsko, Českou republiku, Maďarsko, Litvu, Lotyšsko, Polsko, Slovensko, Slovinsko a dvě středomořské ostrovní země Kypr a Maltu, stojí tváří v tvář vůbec největšímu rozšíření. Celkový počet členských států EU se zvýší z 15 na 25, obyvatelstvo Evropské unie vzroste o jednu třetinu na 450,3 milionu a Unie se stane největší světovou tržní ekonomikou s obrovským potenciálem růstu. V tomto smyslu byl summit v Kodani jistě milníkem v evropské integraci. Zbývá jen se ubezpečit, jak dalece je výsledek prokazatelný.

„Úspěch“ Kodaně

Existuje mnoho způsobů kvantifikace prokazatelnosti výsledků kodaňského summitu. Může to být úroveň HDP na obyvatele, jaké budou dosahovat nové členské státy a která je podstatně nižší než ta v současných – rozvinutějších – členských státech.

Podle údajů publikovaných komisařkou EU pro rozpočet Michaelae Schreyerovou v prosinci 2002 Polsko získá 69 eur na obyvatele, Maďarsko 49 eur a Česká republika

dosáhne s 29 eur na obyvatele nejnižší úrovně. Česko dostane proto tak málo, protože bude obklopeno zeměmi EU, a tak nebude muset zajišťovat Schengenské hranice kromě letiště v hlavním městě Praze. Dále některé země dostávaly zvláštní fondy na demontáž jaderných zařízení, což rovněž není případ České republiky. Pro politiky kandidátských zemí je nesnadné prodat tento výsledek vyjednávání jako „dobrý obchod“, jestliže v porovnání s tím dosahovalo Řecko v roce 2000 podpory ve výši 437 eur na obyvatele, Irsko 418 eur a Španělsko 216 eur.⁵⁾ Aby přesvědčily veřejnost, musí kandidátské země argumentovat „obecnými ekonomickými výhodami“, jaké vstup do EU zajiště přinese.

Výsledky Kodaně nejsou vtesány do mramoru. To dá novým členským státům příležitost požadovat rovné podmínky, aby se staly plnoprávnými členy Evropské unie. Především to platí pro rozpočet, který je stanoven pouze pro období 2004–2006, takže poté lze očekávat větší změny. Slovinsko by mohlo požadovat stejné podmínky pro podporu svého zemědělství jako sousední Rakousko, Litva by si mohla stěžovat na nízkou úroveň své mléčné kvóty, Polsko by mohlo „chtít zpátky své peníze“ a požadovat speciální refundaci podobnou té britské. V neposlední řadě pak současné přechodné období pro volný pohyb pracovních sil, které má být podle plánu zrevidováno po dvou letech a teoreticky může být prodlouženo o dalších pět let, by mohlo být pod tlakem nových členských států po prvních dvou letech ukončeno. Zatímco politici a úředníci integrují a rozšiřují, podpora EU ze strany veřejnosti neustále slábně. Stručně řečeno: Summit v Kodani se natolik soustředil na čísla a rozpočet, že se vytratil širší obraz současného stavu Evropské unie.

Co si lidé myslí o Evropské unii

V roce 1990 v tehdejších dvanácti členských státech podporovalo členství v Unii 73 procenta obyvatelstva. Nyní považuje členství v EU za „dobrou věc“ pouze polo-

vina populace.⁶⁾ Jenom 44 procenta obyvatel Unie podporuje přistoupení takzvané „laekenské desítky“⁷⁾ a 34 procenta se staví proti současnému rozšiřování. V některých zemích, bezprostředně sousedících s kandidátskými zeměmi, jako například v Německu, podpora stěží dosahuje 37 procent a v Rakousku 41 procent. V průměru pouze méně než třetina populace považuje „přijetí nových členů za prioritu EU“; v Německu jsou tato čísla dokonce ještě nižší, pouze každá čtvrtá osoba pokládá rozšíření za prioritu a ve Francii pouze každá pátá. Výchozí rozšíření bylo od poloviny devadesátých let považováno za hlavní projekt Evropské unie a tento sestupný trend v pozitivním veřejném vnímání realizace evropské politiky je alarmující.

V kandidátských zemích není podpora přistoupení o mnoho vyšší. Připojení k Evropské unii chce v průměru jen o něco více jak polovina obyvatel. Jeden z deseti považuje členství ve Společenství za „špatnou věc“ a 28 procent neví. V některých zemích jako je Estonsko má podporu pouhých 32 procent, 16 procent je proti a 42 procenta nemá názor. V České republice, která ostatně leží ve střední Evropě a pro kterou by nepřistoupení znamenalo izolaci, jsou obklopena členskými státy Evropské unie jako – mnohem bohatší – Švýcarsko, podle Eurobarometru z března 2003 pouze 43 procent obyvatel podporovalo členství v Evropské unii (28 procent nevědělo, 14 procent bylo proti).

Zdá se, že čím víc se blíží termín přistoupení, tím se staví veřejnost v kandidátských zemích k Unii skeptičtěji. Počátkem devadesátých let veřejná podpora vstupu v Polsku dosahovala až 80 procent, kdežto nyní je pouze 52 procenta populace přesvědčeno o pozitivních důsledcích přistoupení. V Bulharsku a Rumunsku, přičemž obě země se nepřipojí k Unii před rokem 2007, „EU-forie“ stále převažuje. V Rumunsku podporuje vstup do EU 78 procent a v Bulharsku 68 procent. Sníží se také tato podpora s postupným přibližováním přistoupení?

Je to přirozený proces; čím víc se lidé začnou seznamovat se složitostí Evropské unie, tím více si uvědomují, co všechno neznají. Mezi veřejností se šíří pocit nedostatku informací, což se projevuje zejména ve značně vysokém počtu nerozhodných. Jestliže se ale lidé *cítí* být neinformováni, to nutně neznamená, že *jsou* neinformováni – a obráceně. Na stupnici od 1 (= „o EU nevím vůbec nic“) do 10 (= „o EU vím hodně“) figuruje 10 budoucích členských států na stupni 4,28 bodu, jen mírně pod současnými členskými státy se 4,35 bodu. Je pozoruhodné, že občané Maďarska a Estonska, dvou států, které se mají připojit k EU v květnu 2004, se v současné době *cítí* být méně informováni než lidé žijící v Rumunsku a Bulharsku. Jsou-li občané dotazováni na konkrétní fakta o Evropské unii, tj. kolik států je členy EU, kdy bylo založeno Evropské společenství, zda má EU svoji vlastní hymnu nebo zda existují

tuhé hranice uvnitř Evropské unie, lidé v Maďarsku vykazují 43 procenta správných odpovědí a v Estonsku 41 procento správných odpovědí, a na pomyslném žebříčku tak figurují výrazně výše nad respondenty v Bulharsku (34 procenta správných odpovědí) či Rumunsku (28 procent správných odpovědí).⁸⁾

Proč veřejná podpora klesá

Existuje mnoho odpovědí na otázku, proč podpora pro Evropskou unii klesá v současných i budoucích členských státech. Je zajímavé, že důvody jsou velmi často stejné mezi starými i novými členy. Mnozí si stěžují na *nedostatečnou efektivnost* institucí EU, na jejich *přebyrokratizování*. I když Komise EU má ve skutečnosti méně úředníků než město Milán, je jasné, že reformy institucí EU jsou nezbytné, aby bylo možné zajistit hladké zvládnání agendy s 25 členy i po 1. květnu 2004. Ideálně vzato by změny měly být uskutečněny před rozšířením, ale EU tradičně reagovala nejlépe pod tlakem nových členských států. Strukturální fondy a Kohezní fond, jakož i Společný trh byly rozvinuty po jižním rozšíření o Řecko, Portugalsko a Španělsko v osmdesátých letech. Schengenský prostor a euro byly zavedeny po připojení států EFTA – Rakouska, Finska a Švédska – v roce 1995. Současné kolo rozšíření vytvoří tlak na Společnou zemědělskou politiku a – optimisticky viděno – také na fungování administrativy. Pokud jde o rozdělení a zjednodušení činností, je návrh Evropské ústavy, který byl výsledkem Evropského konventu v červnu 2003 a který bude pod italským předsednictvím diskutován v říjnu na Mezivládní konferenci, velkým krokem kupředu.

Obecně vzato se dá konstatovat, že *lidé nemají velký zájem o politiku*, ať již na místní, regionální či národní úrovni, pokud se ovšem místní úřady nepokoušejí kácet stromy v jejich sousedství anebo budovat silnici za jejich humny. V deseti kandidátských zemích pouze 30 procent lidí věnuje „velkou pozornost“ zprávám o Unii, více než polovina jen „malou“ a zbytek jim pozornost vůbec nevěnuje. V průměru je situace dokonce horší v dosavadní evropské patnáctce zemí, kde jim věnují hodně pozornosti jen dva lidé z deseti a zbytek jen malou až žádnou pozornost.⁹⁾

Často ti, kdo nemají zájem o záležitosti EU, vysvětlují svůj možný nedostatek znalostí stížnostmi na *nedostatečný přístup k informacím*. V pozadí jejich stížností je ale obvykle skutečnost, že informace jim nejsou prezentovány ve „spotřebitelsky příjemném“ formátu. Pro většinu veřejnosti je preferovaným zdrojem informací televize,¹⁰⁾ ale úroveň informací, které mohou být v televizi prezentovány, je často pro komplex otázek Evropské unie nepostačující; navíc jde o nákladnou záležitost v situaci, kdy televize pracuje pod tlakem snah o dosahování vysokého zisku. Je tedy na evropských institucích, jakož i na mnoha národních i regionálních institucích, aby horlivě poskytovaly podkladové informace

dostupné také přes internet, semináře i publikace. To ovšem také znamená, že znalí a zainteresovaní občané aktivně vyhledávají informace o EU, i když jim nejsou servírovány na stříbrném podnosu. Tato kombinace zajišťování informací dostupných ve formátu, který nejlépe odpovídá komplexitě daných otázek a vyžaduje i iniciativu ze strany občanského jednotlivce, skutečně odpovídá demokratickým principům, neboť v demokracii má každý právo, ale nikdo nemá povinnost zajímat se o politiku.

Dalším vysvětlením, které platí stejnou měrou pro staré i nové členy, je *pocit distance a nespojitosti* s tím, co se děje na úrovni Unie. I když realizace některých politik EU má bezprostřední dopad na jednotlivce (jako projekt vztahující se ke strukturálnímu a koheznímu fondu), mnohé z nich jsou realizovány na vyšší úrovni a občan EU si uvědomuje jejich dopad pouze nepřímým. V této souvislosti mají odborníci i veřejnost tendenci stěžovat si na nedostatek legitimacy zapříčiněný takzvaným demokratickým deficitem. Svou argumentaci zakládají hlavně na struktuře evropských institucí. Většina příslušných legislativ se dnes vytváří na úrovni EU. Evropská komise jako nevolený útvar byrokratů má právo iniciovat legislativní proces. Legislativa je iniciována Komisí, ale musí být schvalována v Radě ministrů, takže členské státy mají ve skutečnosti, pokud jde o novou legislativu, poslední slovo. Parlament je jedinou institucí volenou přímo evropským lidem a má především rozpočtové pravomoci, ale jeho pravomoci se neustále rozšiřují. Je pravda, že tato struktura by mohla formálně budovat dojem nedostatku demokratických prvků, ale občané, zájmové skupiny i lobbisté mají neformálně mnohem větší vliv na rozhodovací proces v EU než ve většině členských států. Občané, zájmové skupiny a lobbisté, jsou-li dobře organizováni, mohou takřka neformálně ovlivňovat členy parlamentu v různých stadiích rozhodování, zejména když na úrovni Evropského parlamentu neprobíhají dělící čáry pouze po stranických liniích, ale podél rozdílných národních a historických realit. Mohou ovlivňovat úředníky Parlamentu nebo Komise a využívat mnohonárodnostní institucí EU ve svůj prospěch. Někdo by mohl kritizovat mnohovrstvý rozhodovací proces mezi Parlamentem, Komisí a Radou jako netransparentní, nicméně je velice dostupný pro ty, kdo v něm dovedou operovat.

Obecně vzato *národní, regionální i místní političtí činitelé hrají klíčovou roli* při překlenování mezery mezi evropským rozhodovacím procesem a evropskými občany. Ale mnozí nikdy nebyli v Bruselu a postrádají zkušenosti z první ruky s fungováním institucí EU. Často sotva vědí více o Unii než občané. Další politici a parlamentní činitelé v členských státech považují legislativní proces za cosi mimo jejich dosah. Takzvaný princip subsidiarity, který byl zaveden v polovině devadesátých let, aby zajistil rozhodování v Evropské unii na takové úrovni, která umožní jeho nejefektivnější realizaci, byl po-

kusem o vyrovnání se s tímto problémem. Současný návrh Ústavy dále rozšíří kompetence Evropského parlamentu a zapojí národní parlamenty do rozhodovacího procesu.

V kandidátských zemích byla zdráhavost politiků prohlubována skutečností, že často zcela technická přístupová jednání byla vedena úředníky a politici pocítovali, že mají máloco mluvit v daném procesu (navzdory skutečnosti, že úředníci jednali v zastoupení vlád a s mandátem parlamentů). Tak si politici v současných, ale i v budoucích členských státech zvykli ukazovat prstem na „Brusel“ jako by ten byl odpovědný za přijímání nepopulárních rozhodnutí.

Pro ilustraci uvedu jeden malý příklad. V rámci ochrany spotřebitelů Evropská unie požaduje určité standardy ve výrobě a prodeji potravin. Česká republika, která se brzy stane členským státem chtěla zajistit komplexní hygienickou bezpečnost při prodeji sladkého pečiva, a tak zavedla předpis, aby veškeré sladké pečivo bylo baleno ve fólii. Čeští občané byli s touto změnou nespokojeni, protože pečivo ztratilo křehkost. Netrvalo dlouho a v českých médiích se bylo možné dočíst, že toto opatření bylo zavedeno podle směrnic Evropské unie, ačkoli toto rozhodnutí de facto učinila česká hygienická správa. Jak tomu často bývá, úředníci se pokoušeli veřejnosti sdělit správné souvislosti, ale jejich hlasy neměly ve vztahu k ní váhu. Čeští politici se však nikdy nijak vážně nepokusili objasnit veřejnosti pravý původ tohoto nařízení. Politici se ve skutečnosti cítí být, pokud jde o negociační proces, stejně málo informovaní jako občané, takže si lze představit, jak nízká je jejich motivace, aby se snažili daný proces především pochopit a následně ho vysvětlovali.

Koneckonců takzvaný „integrační proces“ v budoucích členských státech, znamenající sladování národní legislativy s legislativou Unie, formování jednotlivých politik a jejich naplňování je původcem značných změn, které v posledních 14 letech přicházely ve velmi rychlém tempu. Tento proces, jmenovitě *transformace ze socialistické, centrálně plánované ekonomiky v ekonomiku volného trhu, znamenala obrovské ekonomické změny*, které měly fundamentální dopad na vývoj společnosti. Mnohé ze změn v rámci integračního procesu EU byly ve skutečnosti pokračováním transformačního procesu, který odstartoval na začátku devadesátých let a byl pak urychlen vyhlídkou na přistoupení k Unii. Podle evropského komisaře pro rozšíření Güntera Verheugena bylo 90 procent těchto reformů třeba provést i bez ohledu na přistoupení.¹¹⁾ Z pohledu EU byly tyto změny nezbytné v zájmu zajištění vysoké úrovně stability a růstu i po vstupu 10 nových členů. Avšak nikdo na žádné straně někdejší „železné opony“ neočekával, že tento proces bude trvat tak dlouho. Ve druhé polovině devadesátých let se tudíž začaly projevat deziluze. Zklamání se týkalo nejenom pomalého tempa přístupového procesu, ale vztahovalo se i na Evropskou unii samot-

nou, neboť byla pokládána za instituci, která tyto problémy dokáže vyřešit. Nejenže členství v EU samo o sobě něco takového zajistit nemůže, jelikož mnohé ze sociálních politik (jako sociální pojištění, penzijní fondy a zdravotní péče) zůstaly v rukou národních států, ale dokonce se zdálo vytvářet další problémy, protože mnohé bolestivé změny byly kladeny do přímé souvislosti s integračním procesem Unie.

Ačkoli by mohlo být snadné analyzovat tyto souvislosti retroaktivně, v té době nebyla nutnost reformy s příslušným zdůvodněním veřejnosti v zemích bývalého východního bloku vysvětlována. Politici a úředníci stejně jako občané byli tak zaujatí vytvářením nového politického systému a přetvářením každodenního života, že zbývalo málo prostoru pro aktivní informační politiku.

Proč informovat veřejnost o Evropské unii?

Někdo může namítnout, že pokud politici podobně jako občané postrádají zájem o záležitosti EU a jestliže Unie se zdá postupovat nezávisle na potenciálním evropském „svobodném lidu“ („demos“), proč je stále tak žádoucí vysoká úroveň informovanosti o EU?

Prvním důvodem je skutečnost, že *žádána* informace často souvisí se *špatnou* informací. Případy, jako zmíněná vyhláška o sladkém pečivu se běžně stávají i ve členských státech Evropské unie. Jelikož se za dobu existence Evropské unie nahromadila jen těžko proniknutelná spleť předpisů a směrnic a v očích občanů začalo být možné cokoli, rozšířily se různé mýty a obavy. K šíření falešných informací nebo polopravd o Unii pak navíc přispěla média. Při vytváření takzvaných euromýtů si počínal nejnápaditěji britský tisk. Sbírkou euromýtů se stala tak populární, že Zastoupení Evropské komise ve Velké Británii zřídilo internetovou stránku zaznamenávající více jak 115 mýtů o EU, které se rozšířily v průběhu debat o EU od druhé poloviny devadesátých let.¹²⁾ Jde o mýty od abstraktních obav typu „evropská integrace znamená zhoubu národní identity“ až po zcela konkrétní hrozbu, že se „zakáže plemeno královna oblíbeného psa“. Následující tabulka přináší některé konkrétní příklady euromýtů, jež se objevily v britském tisku.

MÝTUS

Bruselští byrokraté hodlají skoncovat se standardním chlebovým bochníkem. Podle současných právních ustanovení o váhách a mírách by standardní bochníky měly vážit buď 400 nebo 800 gramů. Evropská unie to však prohlašuje za překážku pro evropské pekaře, kteří by mohli chtít ve svých obchodech prodávat chléb o různé velikosti. Tvrdí se, že zvýšená konkurence bude dobrá pro zákazníky, neboť přispěje ke snížení cen. Federace pekařů ale prohlašuje,

že to způsobí zmatek a mohlo by zvýšit ceny, a že jakýkoli ústup od standardních bochníků bude vyžadovat nové vybavení.

Daily Mail, 27. října 1997, s. 29.

Fakta

Evropská komise nikdy nepředpokládala zlikvidovat tradiční britský bochník. Neexistuje žádná iniciativa Komise týkající se velikosti chlebových bochníků; to je vskutku národní záležitost. Existují pravidla zajišťující, aby byla uváděna jednotková cena chleba bez ohledu na jeho váhu.

Británie má prý zrušit pohotovostní číslo tísňového volání 999, jelikož Evropská unie požaduje standardní pohotovostní číslo pro všechny členské země.

The Times, 1. ledna 2000.

Pravidla pro zřízení jednotného evropského pohotovostního čísla umožňují *paralelní* používání s jinými uznávanými pohotovostními čísly, jako je 999. Hlavním zájmem je, aby občané EU byli obeznámeni s možnostmi kontaktování pohotovostních služeb ať již doma, nebo při návštěvě jiných členských států.

Podle kontroverzní konvence EU jednávající ministři mohou být určitá plemena královna oblíbeného psa prohlášena za zakázaná. Milovníci zvířat se obávají, že spolu s buldoky, kokršpaněly a trpasličími španěly by se mohly některé druhy ocitnout mezi zakázanými plemeny.

(Daily Mail, 30. dubna 2002, s. 5.)

Tato takzvaná „konvence EU“ nemá nic společného s Evropskou unií. Výbor expertů pro ochranu zvířat sepsal v roce 1987 Evropskou konvenci na ochranu domácích zvířat, a to sice pod záštitou Rady Evropy – mezivládní organizace sídlící ve Štrasburku, která je zcela oddělená od EU. Spojené království sice je členem Rady Evropy, ale doposud odmítalo stát se signatářem této zcela dobrovolné dohody zaměřené ke zlepšení péče o domácí zvířecí miláčky.

Evropská komise se zas „vyžívá na vejcích“. Jejím nejnovějším požadavkem je, aby farmáři museli označovat každé vejce svojí domácí adresou, podrobnostmi o slepici, která vejce snesla, jakož i o metodách chovu, kódem pro balírna a datem prodeje.

Legislativa EU ve snaze vyjít vstříc požadavkům spotřebitelů a spotřebitelských skupin, pouze stanoví, že vejce mají být označovány firemním kódem (který rovněž indikuje zemi původu) a metodou produkce. Všechny ostatní vyznačované detaily jsou dobrovolné nebo vycházejí z národních opatření.

Pramen: <http://www.cec.org.uk/press/myths>

Jelikož euromýty žijí vlastním životem, je nesnadné je potírat a mají tendenci šířit se po celé Evropě, kde – připusťme – některé země jsou vůči nim vnímavější než jiné. Báchorky o tom, že podle nějaké směrnice Evropské unie se mají prasátkům dávat hračky, aby byla šťastná, doputovala až do

České republiky ze Spojeného království. O velikosti včelích úlů údajně kontrolované Evropskou unií dokonce diskutovali na TV NOVA představitelé komunistů a občanských demokratů (ODS) jako o příkladu byrokracie EU. Přestože tato informace pocházela z diplomové práce špatně informovaného studenta a TV NOVA ji vzápětí uvedla na pravou míru, bylo už pozdě. Než se daný mýtus podaří odkrýt a uvést do správných souvislostí, tak to obvykle nějakou dobu trvá. V té době může být mýtus diskutován různými zájmovými skupinami i politiky, a tak ve vědomí lidí zakořenit jako fakt.

Ještě těžší je, je-li mýtus kombinován s opodstatněnými nebo neopodstatněnými obavami. Obavami ze změn, které zhorší každodenní život jednotlivce. Některé současné členské státy Unie jako Francie se obávají důsledků rozšíření. Co když se pár let po přistoupení nových členů ukáží být unijní instituce naprosto neakceschopné? Jiné státy, zejména ty na západním okraji EU, se obávají nestability a nežádoucí migrace. Mnozí Britové nerozlišují mezi žebrovou obětí bosenské války na londýnských ulicích a novými „východními“ členskými státy. Někteří lidé v současné EU se obávají růstu nezaměstnanosti, protože očekávají migraci levných pracovních sil z Východu.

V budoucích členských státech lidé namítají, že klesající ekonomika a nezaměstnanost v Evropské unii by se mohla po vstupu přelít k nim a mohli by přijít o pracovní příležitosti vzhledem k nedostatečné konkurenceschopnosti. Kandidátské země se také obávají, že budou druhořadými členy. Ve skutečnosti však, pokud na evropském kontinentě existují nějaké projevy přehlíživosti, pak to je vůči zemím, které nejsou v Evropské unii. Ale až budou jednou uvnitř Unie, budou požívat stejných práv jako kterýkoli současný člen. Malé země se obávají, že nebudou mít do čeho mluvit a že zůstanou ve

stínu Francie a Německa nebo případně Velké Británie a Španělska. Ve skutečnosti mají menší země v porovnání s většími v rozhodovacím procesu větší váhu a vliv než větší země. Sedmáct nejmenších zemí v budoucí 25členné Evropské unii má dohromady 88 milionů obyvatel, což mírně přesahuje velikost těch větších. Ale podle smlouvy z Nice¹³⁾ je kvality většinového hlasování dosaženo při 169 z 321 hlasů v Radě. Šesti největším zemím¹⁴⁾, které mají dohromady 336,5 milionů obyvatel, přísluší pouze 170 hlasů proti devatenácti malým a středně velikým zemím s celkovým počtem 113,8 milionu obyvatel se 151 hlasy. Projednávaný návrh musí být podpořen alespoň dvěma třetinami členských států, což znamená, že velké země nemohou přehlasovat malé země. Na druhé straně práh stanoví, že návrh musí být podpořen 62 procenty celkového počtu obyvatel, slouží zas většími zemím.

Ratifikace Přístupové smlouvy v kandidátských zemích

Druhý důležitý důvod je ryze pragmatický a může sloužit jako tlak na politiky na různých úrovních v Evropě. Všechny kandidátské země s výjimkou Kypru uspořádají nebo již uspořádaly referenda o ratifikaci Přístupové smlouvy. Tři země uspořádaly referenda před podepsáním smlouvy v Athénách 16. dubna 2003, dalších šest povolalo své občany k urnám v měsících po podepsání. I když symbolická síla referenda mohla být ještě vyšší před podepsáním, skutečný dopad referenda závisí na legislativě v jednotlivých zemích. Osm zemí vyhlásilo právně závazná referenda, což znamená, že výsledek referenda byl nadřazen rozhodnutí vlády či parlamentu příslušné země. Na Maltě bylo referendum pouze doporučením, jelikož 400 000 obyvatel bylo rozděleno po stranické linii, přičemž hlavní vládní strana podporovala přistoupení

a hlavní opoziční strana byla proti. Referendum, které se uskutečnilo 8. března 2003, bylo považováno pouze za doporučující, ponechávající tak vládě prostor pro manévrování v případě negativního výsledku. Tyto spekulace se však rozplynuly a mírná většina 53,6 procenta podpořila přistoupení k EU proti 46,4 procenta. Účast hlasujících (91 procent) byla mimořádně vysoká, ale v malé zemi jako je Malta to znamená, že 19 000 obyvatel rozhodlo referendem o přistoupení k EU.¹⁵⁾ Litva a Polsko měly práh účasti stanovený na 50 procent a v obou případech nebylo jisté, zda dostatečný počet lidí odevzdá svůj hlas tak, aby výsledek byl platný. V obou zemích si vlády ponechaly zadní vrátka, jelikož teoreticky mohl parlament po neúspěšném referendu hlasovat o přistoupení. To by bývalo nebylo příliš populární mezi lidem, ale posloužilo by to cílům vlády a patrně i země. A v obou případech neexistovalo žádné moratorium – informační stop před referendem – a referendum se uskutečnilo ve dvou po sobě následujících dnech. Nakonec účast se 64 procenty (Litva) a 58,4 procenta (Polsko) překročila potřebnou mez s naprostou většinou 91 procent hlasů pro přistoupení v Litvě a 76,87 procenta hlasů v Polsku. V České republice, Maďarsku a Slovinsku nebyl stanoven práh účasti, ale výsledek referenda byl právně závazný a nemohl být zvrácen nijakou státní institucí. V Maďarsku se zúčastnila referenda méně než polovina voličů (45 procent), ale podpora pro EU byla velmi vysoká (84 procent). Zatímco ve Slovinsku (89,7 procenta ano, účast 60 procent) byla vysoká účast s silnou podporou očekávána, výsledek v České republice byl daleko větší otázkou. Ale výsledek ukázal jasnou většinu pro přistoupení (77,3 procenta) a překvapivě vysokou účast (55,2 procenta). Ve dvou pobaltských státech Estonsku a Lotyšsku se mají jejich referenda konat 14. září, resp. 20. září 2003.

REFERENDA O PŘÍSTUPOVÉ DOHODĚ V ROCE 2003

BŘEZEN	Je hlasování závazné nebo je ústavní podmínkou	Veřejné mínění Březen 2003 ¹⁶⁾	Výsledky referenda	Znění otázky
středa 8. března Malta	Referendum bylo nezávazné a nebylo podmíněné ústavou.	Pro: 47 procent Proti: 32 procent 5 procent nechtělo jít hlasovat.	Pro: 53,6 procenta Proti: 46,4 procenta Účast: 91 procent	„Souhlasíte, aby se Malta stala členem Evropské unie při rozšíření, které se uskuteční 1. května 2004?“
neděle 23. března Slovinsko	Referendum bylo právně závazné, ale nebylo podmíněné ústavou.	Pro: 62 procent Proti: 21 procent 7 procent nechtělo jít hlasovat.	Pro: 89,7 procenta Proti: 10,3 procenta Účast: 60 procent	„Schvalujete návrh, aby se Slovinská republika stala členem Evropské unie?“
neděle 30. března Kypr	Ústava nevyžaduje referendum. Parlament ratifikoval Smlouvu 14. července.	Pouze Kyperská republika. Pro: 58 procent Proti: 25 procent 3 procenta nechtělo jít hlasovat.	Nekonal se, jelikož referendum mělo být konáno pouze bude-li do 28. února dosaženo dohody o plánu OSN na sjednocení země. Tento pokus selhal.	

pokr. na str. 30

EVROPSKÁ UNIE

DUBEN

sobota
12. dubna
Maďarsko

Referendum bylo právně závazné a ústavně podmíněné souhlasným hlasováním čtvrtiny registrovaných voličů.

Pro: 77 procent
Proti: 8 procent
8 procent nechtělo jít hlasovat.

Pro: 84 procenta
Proti: 16 procent
Účast: 46 procent

„Souhlasíte s návrhem, aby se Maďarská republika stala členem Evropské unie?“

Sředa 16. dubna: Podpis přístupové smlouvy v Athénách

KVĚTEN

sobota
10. května
neděle
11. května
Litva

Referendum bylo právně závazné. Ústava vyžaduje referendum pro „nejvýznamnější záležitosti týkající se života státu a lidu“. Účast minimálně 50 procent, z nichž 50 procent musí být pro vstup.

Pro: 53 procent
Proti: 16 procent
13 procent nechtělo jít hlasovat.

Pro: 91 procent
Proti: 9 procent
Účast: 64 procenta

„Podporuji členství Litevské republiky v Evropské unii“
– Ano či Ne

Pátek 16.
a sobota
17. května
Slovensko

Referendum bylo právně závazné při předpokládané účasti 50 procent. Jinak by parlament mohl vyhlásit nové referendum po třech letech, anebo přehlasovat negativní výsledek referenda.

Pro: 69 procent
Proti: 11 procent
8 procent nechtělo jít hlasovat.

Pro: 92,46 procenta
Proti: 6,20 procenta
Účast: 52,15 procenta

„Souhlasíte, aby se Slovenská republika stala členskou zemí Evropské unie?“

ČERVEN

Sobota 7.
a neděle
8. června
Polsko

Referendum bylo právně závazné při předpokládané účasti 50 procent a ústavní podmínkou. V případě negativního výsledku mohl parlament výsledek přehlasovat.

Pro: 61 procent
Proti: 18 procent
9 procent nechtělo jít hlasovat.

Pro: 76,87 procenta
Proti: 23,13 procenta
Účast: 58,48 procenta

„Souhlasíte s přistoupením Polské republiky k Evropské unii?“

Pátek 13.
a sobota
14. června
Česká republika

Referendum bylo právně závazné a bylo ústavní podmínkou. Prezident mohl vyhlásit nové referendum po 2 letech.

Pro: 50 procent
Proti: 19 procent
13 procent nechtělo jít hlasovat.

Pro: 77,3 procenta
Proti: 22,7 procenta
Účast: 55,2 procenta

„Souhlasíte, aby se Česká republika stala členem EU podle Smlouvy o přistoupení České republiky?“ Ano – Ne

ZÁŘÍ

Neděle
14. září
Estonsko

Referendum je právně závazné, ale není ústavní podmínkou. Je však požadován ústavní doplněk.

PROGNÓZA

Pro: 39 procent
Proti: 31 procent
18 procent nechce jít hlasovat.

„Jste pro přistoupení Estonska k EU a pro přijetí doplňku k ústavě?“

Sobota 20. září
Lotyšsko

Referendum je závazné s požadovanou 50 procentní účastí.

Pro: 45 procent
Proti: 32 procent
7 procent nechce jít hlasovat.

„Jste pro členství Lotyšska v EU – ano nebo ne“.

Sestaveno podle údajů německého ministerstva zahraničí a Evropské komise.

Z pozitivních výsledků referend lze zatím usuzovat, že občané se chovali pragmaticky, pokud jde o účast a podporu. Při pohledu na Čechy se zdá, že akceptovali vsudypřítomný eurokritický názor, což přispělo k realistickému nazírání na EU. Zatímco veřejná diskuse zpočátku sestávala z optimistických líčení integracionistů a veřejných institucí, občané patrně byli podezíravější, pokud jde o důsledky přistoupení k EU. Argumentováním proti EU skeptikové přispěli k pocitu větší informovanosti mezi občany, a tak dali občanům šanci volit dlouhodobou možnost užitečného ovlivňování Unie zevnitř. Ti, kdo oponovali přistoupení k EU, argumentovali, že EU je příliš integracionistická, příliš byrokratická, přebírající příliš mnoho pravomocí od národních států. Bude zajímavé sledovat, zda euroskeptici budou s těmito idejemi s to vytvořit společnou platformu napříč Evropou. Je snadné kritizovat Evropskou unii, ale zřídka kdy euroskeptici nabízejí alternativní koncepcce, které by účinným způsobem odpovídaly na výzvy, jimž čelí Evropa jako celek.

V tomto kontextu měly kontroverzní postoje členských států EU k válce v Iráku paradoxně pozitivní dopad. Co je evropskou politickou elitou interpretováno jako selhání „společné“ zahraniční a bezpečnostní politiky, bylo ve skutečnosti povzbuzivým signálem pro eurokritiku¹⁷⁾ a kdejakého odpůrce politické integrace, jelikož to vyneslo na povrch inherentní sílu jednotlivých států. Kontroverzní přístup posloužil ovšem také obrovské většině populace v Evropě, neboť zvýšil váhu postojů pro a proti válce. To patrně přispělo k pozitivním výsledkům přístupových referend, neboť obavy ze ztráty svrchovanosti byly zčásti potlačeny.

Nejenom současné kandidátské země požadovaly referenda o přistoupení. Ve skutečnosti již od doby podepsání Maastrichtské smlouvy v roce 1992 se země připojovaly k Unii na základě pozitivního referenda – nebo se nepřipojily jako Norsko, kde přístupové referendum dvakrát neuspělo. (Viz tabulka *Referenda o přistoupení*)

Ratifikace Přístupové smlouvy v členských státech

V souvislosti s nadcházejícím rozšířením nebyla v žádné z členských zemí plánována všeobecná hlasování, s výjimkou nepřímého hlasování o smlouvě z Nice v Irsku, které se uskutečnilo ve druhém kole na podzim 2002. Hlasování o rozšíření probíhá pouze v institucích EU a národních parlamentech. Existuje jedna kombinovaná smlouva pro všechny budoucí členské státy. To znamená, že Rada stejně jako Parlament mohly pouze zamítnout rozšíření jako celek, anebo podpořit vstup všech deseti zemí navržených Komisí. Na summitu v Kodani Rada již schválila vstup všech 10 kandidátů a hlasování Parlamentu proběhlo hladce 9. dubna 2003. Dne 16. dubna 2003 byla Přístupová smlouva podepsána se všemi budoucími členskými státy během summitu Rady v At-

hénách, což bylo i symbolickým zvýrazněním hodnot starověké řecké demokracie, která položila základy pro demokracii v dnešní Evropě.

Čas od času se v některých členských státech konala jiná referenda o záležitostech EU. Francie hlasovala o připojení Velké Británie ke Společenství v roce 1973, parlamenty Francie a Dánska ratifikovaly Maastrichtskou smlouvu až po lidovém schválení v roce 1992, stejně tak hlasovalo Dánsko, a to zamítavě, ve věci zavedení eura v roce 2000. Švédsko čeká podobné rozhodnutí o zavedení evropské měny v září 2003. Stále existují určité záležitosti Unie, o kterých je nutno hlasovat v některých členských státech, ať již podle ustanovení národní legislativy, nebo na základě politického tlaku.

Ve snaze důsledně informovat veřejnost o záležitostech EU bylo v minulosti uplatňováno několik koncepcí. Až donedávna evropské instituce považovaly za úkol vlád a parlamentů jednotlivých členských států informovat jejich občany o záležitostech předkládaných k referendu. Různé síly v národních státech, mohly ovlivňovat výsledek referenda podle toho jak byly mocné a dobře organizované. V Norsku byli eurokritici vždycky mocnou politickou silou, jsouce úzce spojeni s ropným a rybolovným průmyslem a jím také finančně podporováni. Vedli rozsáhlé a vášnivě kampaně proti přistoupení k EU, zatímco příznivci EU, byť byli součástí vlády, váhavě vyčkávali, až bude vyjednána Přístupová smlouva, argumentující tím, že veřejnosti může být předložen pouze finální „produkt“. V době, kdy startovaly kampaně podporující vstup, byly kampaně protistrany již v plném proudu. Stoupenčí EU v Irsku čelili podobné porážce na podzim 2001, kdy referendum o smlouvě z Nice selhalo vzhledem k váhavému postoji těch, kteří podporovali integraci EU, jelikož ty části obyvatelstva, které se stavěly

proti EU, byly maximálně zmobilizovány. Bylo učiněno problematické rozhodnutí referendum zopakovat na podzim 2002, s náležitou „informační strategií“ ze strany vlády, a tentokrát bylo úspěšné.

Co je zapotřebí dělat?

Se zřetelem k současnému přístupovému procesu se od jednotlivých kandidátských zemí opět očekává, že se ujmou iniciativy v informování svých občanů. Všechny vlády měly během posledních pěti let zavést komunikační strategie zajišťující specifický typ informací poskytovaných určitými prostředky pro definované cílové skupiny. V závislosti na politické kultuře, rozložení politických sil, zájmových skupinách, médiích a na zapojení podnikatelského sektoru v jednotlivých zemích volily národní vlády individuální přístupy. Ve Slovinsku existuje široký konsenzus o přistoupení nejenom mezi politickými stranami, ale i ve všech vlivných vrstvách společnosti. V Polsku politická elita podporuje přistoupení, avšak čtvrtina společnosti, jmenovitě farmáři, se staví proti. V České republice až do počátku roku 2003 všechny politické strany v parlamentu formálně podporovaly přistoupení, ale v březnu 2003, se dva měsíce před referendem, komunistická strana rozhodla doporučit svým voličům, aby v referendu hlasovali proti přistoupení. Z hlediska výsledku referenda to neznamenalou velkou diferencí, neboť komunističtí voliči byli beztak proti přistoupení, ale vzrostl tlak na využití fondů prelimitovaných na předreferendovou informační kampaň, aby byly rovněž financovány aktivity oponentů EU, jako tomu bylo před švédským referendem o EU. Vláda na tento požadavek nereagovala.

V mnoha zemích převyšuje důvěryhodnost evropských institucí důvěryhodnost národních vlád. A tak v současném kole rozšiřování evropské instituce poprvé uznávají svoji odpovědnost za informování ev-

REFERENDA O PŘISTOUPENÍ

ROK	ZEMĚ	ÚČAST %	ANO %	NE %
1972	Irsko	71	83	17
1972	Norsko	79	46	54
1972	Dánsko	90	63	36
1994	Rakousko	82	66	34
1994	Finsko	70	57	43
1994	Švédsko	83	53	47
1994	Norsko	89	48	52
2003	Malta	92	54	54

NB: Ve Spojeném království se referendum o členství nekonalo. Ale brzy po vstupu, kdy byla zvolena nová vláda se konalo referendum o tom, zda má Spojené království ve Společenství setrvat. Při této příležitosti více než dvě třetiny britských voličů hlasovaly pro další členství, a to při 64procentní účasti.

ropských občanů, a to jak v současných, tak i v budoucích členských státech. Na jaře roku 2000 Komise odstartovala Komunikační strategii pro rozšíření.¹⁸⁾ Podle decentralizovaného přístupu příslušní představitelé v členských státech a zastoupení Komise v kandidátských zemích rozvíjejí své vlastní strategie šité na míru situacím jednotlivých států, definují cílové skupiny a vhodné nástroje k jejich oslovení. Ideálně vzato, strategie Komise doplnila informační strategie vlády.

Ovšem komunikační strategie mohou být jen dočasným řešením. Měly by nejen sloužit k posílení podpory před referendy, ale měly by zajišťovat trvalou informovanost. Jestliže se má rozvíjet budoucí evropský „démos“ tak, aby se identifikoval s Evropskou unií na další možné úrovni doplňující národní, regionální i lokální vazby, je zapotřebí rozvíjet vyšší stupeň transparentnosti a jasnou dělbu úkolů mezi jednotlivými úrovněmi. Deklarace z Laekenu, která byla výsledkem evropského summitu v Belgii v prosinci 2001,¹⁹⁾ měla podpořit postulát „přiblížit Evropu lidem“. V bezprostřední reakci na to byl 1. března 2002 ustaven Konvent EU složený ze tří členů z každého současného i budoucího členského státu Unie, a tak vybavený vysokou legitimitou. Jeho hlavním cílem bylo připravit pro příští mezivládní konferenci návrh Evropské ústavy. Ústava by mohla být jednotící hybnou silou, definující základní principy a kompetence Unie.

Kolem debaty v Konventu se rozvinula síť diskusních fór, umožňujících odborníkům i veřejnosti zapojit se do debaty.²⁰⁾ Nová média a zejména internet sehrály v tomto kontextu důležitou roli. Ale je jasné, že Konvent neměl potřebnou administrativní kapacitu, aby se mohl detailně zabývat nejrůznějšími náměty.

Rozšíření – historická šance pro přiblížení Evropy lidem

K tomu všemu, co bylo řečeno, je v závěru nutno zdůraznit, že pokojně sjednocování Evropy je vskutku jedinečný proces. Navzdory skutečnosti, že mnohé otázky zůstávají otevřené a některé reformy, zejména na straně Evropské unie, nebyly dokončeny, rozšíření nebo přistoupení – podle perspektivy – je tím nejvhodnějším krokem pro evropský kontinent k zajištění stability a růstu v budoucnu. Lepší alternativa neexistuje.

Referenda, uskutečněná v kandidátských zemích před přistoupením, a evropský Konvent vytvářejí dobrou možnost nutit politickou elitu k vysvětlování a zdůvodňování jejího evropského rozhodování. Ani vlády, ani jiné vlivné vrstvy společnosti v současných či budoucích členských státech nebyly v minulosti nijak zvlášť úspěšné ve vysvětlování problematiky Evropské unie „obyčejnému“ občanovi. Ale kandidátské země se měly v průběhu minulých 14 let soustavně přizpůsobovat novým situacím, reagovat rychle a nacházet účinná řešení. Je velikou šancí tohoto rozšiřovacího kola, že pod tla-

kem nových členů se EU může stát jasněji definovatelnou a efektivnější. Jestliže se kandidátským zemím podaří přispět k vytvoření flexibilnější Evropské unie a rozbít zastaralé struktury, bude se Evropa přirozeně rozvíjet tak, že bude lidem blíží.

kschnurbein@hotmail.com

¹⁾ Obsah této stati vyjadřuje osobní pohled autorky. Příspěvek byl napsán v srpnu 2003.

²⁾ Projev Anderse Fogh Rasmussena z 16. prosince 2002, viz: http://www.eu2002.d.k/news/news_read.asp?iInformationID=26065

³⁾ Projev Romana Prodiho na Florentské univerzitě z 20. ledna 2003, viz: http://www.europa.eu.int/comm/commissioners/prodi/speeches/firenze_en.htm

⁴⁾ To není první rozšíření EU o bývalou komunistickou zemi, neboť ve skutečnosti Německá demokratická republika (Východní Německo), když se v roce 1989 spojila se Spolkovou republikou Německo (Západní Německo), se automaticky stala členem Evropské unie.

⁵⁾ Heather Grabbe: The Copenhagen Deal for Enlargement, Briefing Note, prosinec 2002, s. 5, viz: www.cer.org.uk

⁶⁾ Eurobarometer 58 březen 2003, 55 procent považovalo členství v EU za „dobrou věc“, 29 procent za „ani dobrou, ani špatnou“, 10 procent za „špatnou věc“.

⁷⁾ Kypr, Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Malta, Polsko, Slovensko, Slovinsko.

⁸⁾ Všechny uvedené údaje: Eurobarometer 58, březen 2003, terénní práce říjen/listopad 2002.

⁹⁾ Eurobarometer 58, březen 2003, s. 111.

¹⁰⁾ Eurobarometer 58, březen 2003, s. 113: 77 procent z kandidátských zemí (včetně Bulharska, Rumunska a Turecka) preferuje TV jako zdroj informací o EU, 51 procent preferuje rozhlas, 49 procent denní tisk, 30 procent podrobné brožurky, 18 procent Internet.

¹¹⁾ Při setkání s novináři v Bruselu 18. března 2003.

¹²⁾ <http://www.cec.org.uk/press/myths>

¹³⁾ Viz: <http://europa.eu.int/eur-lex/de/treaties/dat/nice.html>

¹⁴⁾ Německo, Španělsko, Francie, Itálie, Velká Británie a Polsko.

¹⁵⁾ www.maltanews.com/10.3.2003

¹⁶⁾ Eurobarometer březen 2003, terénní práce září/říjen 2002 _ Referendum.

¹⁷⁾ Tato terminologie se týká kritického postoje ke koncepci Evropské unie jako celku, nikoli evropské měny.

¹⁸⁾ Viz: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/communication/index.htm>, březen 2003.

¹⁹⁾ Závěr předsednictví, Evropská rada (Laeken), 14. a 15. prosince 2001, zejména Příloha I o Budoucnosti Evropské unie.

²⁰⁾ Například „E-vote“, zavedené řeckým předsednictvím pod www.evot.eu2003.gr; Futurum debate, E-Forum a E-Youth na www.european-convention.eu.int.

Afrika existovala miliony let před tím, než ji poprvé zobrazil na 17 m² velké nejstarší dochované mapě r. 1389 neznámý čínský kartograf a než ji o sto let později začali mapovat také Evropané.

V poměrně krátké době poznání tohoto „nového, černého kontinentu“ s převládajícím prvobytně pospolným až feudálním společenským zřízením začala cca v r. 1650 v Africe **otrokářská éra**. V té době činil podíl afrických obyvatel 18 procent obyvatel světa. Nyní je v Africe cca 813 mil. Afričanů, což odpovídá 14 procentům obyvatel světa. Současně s kolonialismem se v Africe objevily i prvky kapitalismu. Nejvíce ovlivnila otrokářská éra vývoj a růst obyvatelstva v Americe.

Přestože tisíce problémů brání pokrokovému vývoji tohoto dnes nejzaostalejšího obydleného kontinentu a přiblížení ekonomické, politické, technické a kulturní úrovně, zaujala světové sdělovací prostředky zpráva,

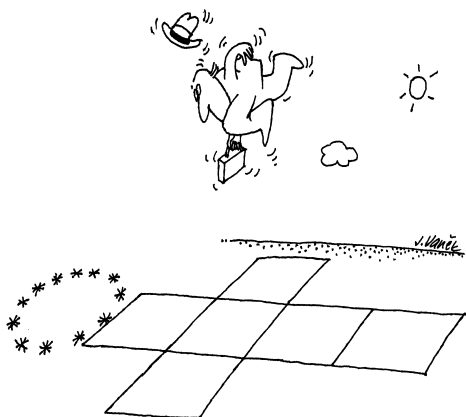
a) že celé **lidstvo pochází z Afriky**, neboť v Etiopii u osady Herto byly nalezeny při vykopávkách lebky dvou dospělých a dítěte staré 160 až 154 tisíce let a odborníci je přiřadili k novému poddruhu zvanému Homo sapiens idaltu. Z Afriky potom lidé migrovali do ostatních světadílů. Etiopci tvrdí, že jsou křesťany již cca 3000 let! Etiopie (lidé spálení sluncem) má přes 65 mil. obyvatel a hovoří se tam cca stovkou dialektů. V desetimilionové Ghaně např. mají 58 oficiálních jazyků;

b) letos by měly být dokončeny vědecké výzkumy více než 70 odborníků (seismologů, geologů aj.), zahájené v r. 2001 o domněnce, že **za několik milionů let se Afrika může rozdělit na dvě části** v oblasti tzv. Východoafrického příkopu. Je to systém tektonických zlomů, který se táhne v délce 2000 km od Malawi na jihu přes Tanzánii, Keňu a Etiopii až k Rudému moři a Adenskému zálivu.

Za největší momentální nebezpečí pro Afriku po dobu posledních 20 let je však nutno považovat zejména z humanitárního hlediska **hladomor**, neboť 17 mil. lidí může zemřít, pokud nedostanou během cca tří měsíců základní potraviny, což sdělila FAO (Food and agriculture organisation – Světová organizace pro výživu a zemědělství). Jen podle odhadu etiopské vlády je hladem ohroženo 15 mil. z cca 65 mil. obyvatel. V r. 1984 zemřelo milion lidí. Dnes je situace o to strašnější, že v Africe působí celá řada rozličných faktorů, které hladomor prohlubují.

Hrozba hladomoru se týká zejména těchto států: Malawi, Zimbabwe, Zambie, Svazijsko, Lesotho a Mosambik, Angola, Středoafriická republika, Pobřeží slonoviny, Libérie, Etiopie, Súdán, Eritrea a Konžská demokratická republika.

V Angole ohrožuje dle BBC hlad dva miliony lidí, třebaže po 27 letech občanské

Vyřeší nová Africká unie (AU) staré problémy?

JOSEF LEVORA

války byl uzavřen mír, avšak před tím, při obléhání povstalců, byly spáleny a zdevastovány ohromné plochy oseté obilím. V Zambii trpí hladem 25 procent a v Zimbabwe dokonce 50 procent obyvatel. Na protekcionismus Američanů a Evropanů doplácí nejvíce chudé africké státy, pro které je zemědělství hlavní životní nadějí jejich obyvatel.

Tab. 1 Hladovění v Africe podle zemí:

v milionech	celkem obyvatel	ohroženo
Západní Sahel (Mauritánie, Senegal, Gambie, Kapverdy, Mali)	25,1	0,50
Západní Afrika (Guinea, Libérie, Sierra Leone, Pobřeží slonoviny)	31,5	0,79
Kongo (Brazzaville)	3,0	0,34
Konžská demokratická republika	50,9	1,40
Angola	13,1	1,90
Zambie	10,4	2,90
Lesotho	2,0	0,65
Svazijsko	0,93	0,27
Zimbabwe	12,6	6,70
Mosambik	18,3	0,59
Malawi	11,3	3,30
Uganda	23,3	1,00
Etiopie	65,0	15,00
Eritrea	3,7	1,00
Súdán	31,0	2,90

Pramen: PAM (Světový potravinový program), Le Monde

Dalším neméně závažným problémem je **africké zdravotnictví**. Nedávno o tom v našem tisku informoval zasvěceně Doc.

MUDr. Zdeněk Ježek DrSc. z Ústavu epidemiologie a mikrobiologie v Praze, expert a poradce WHO (Světové zdravotní organizace) v několika afrických zemích (Somálsku, Kongu) a šéflékař lékařského týmu likvidujícího epidemii eboly v západním Zairu. Výkonný ředitel PAM James Morris informoval tisk, že afričtí farmáři jsou příliš slabí, aby mohli obdělávat půdu a dokonce i čerpat vodu ze studní. Dospělí umírají. Děti opouštějí školu, aby se staraly o své sourozence. Situace v Zambii je zoufalá. Podle Financial Times chybí finanční prostředky pro léčení nemoci HIV/AIDS, která je v Africe nejvíce rozšířena. Vláda JAR omezila možnost použití léků proti AIDS ve veřejném zdravotnictví jen na ženy v jiném stavu a na znásilněné. Lék totiž stojí 750 USD. Podle Světové banky každý rok opouští Afriku 70 tisíc kvalifikovaných pracovníků. Mezinárodní organizace pro imigraci uveřejnila údaj, že jen v USA pracuje více afrických vědců a inženýrů než v celé Africe.

Nemenším problémem zůstává zaostávání Afriky v kulturní oblasti. U příležitosti celoafrického filmového festivalu FESPACO v jediném kině v hlavním městě Čadu vítězný režisér Mahamat-Saloh Haroun sdělil reportérovi Financial Times v interview o africké kultuře: „V Africe máme tradiční způsob života, který nám brání mít ambice nebo něco udělat. Na této tradiční cestě my vyprávíme příběhy, ale nesdělujeme nic důležitého pro změnu našeho života.“ Fakt, že do češtiny byla překládána díla afrických autorů z angličtiny či francouzštiny není ostudou českých afrikanistů. Většina významných afrických autorů totiž psala a ještě píše v evropských jazycích. Jen několik titulů bylo přeloženo Čechy přímo ze svahilštiny.

Afrika zažila největší historický mezník ve svém vývoji v roce 1960, tzv. „**Roce Afriky**“, neboť došlo k přelomu v procesu **dekolonizace** tohoto kontinentu. Do začátku 20. století byla celá Afrika rozdělena mezi evropské **koloniální mocnosti** (Velká Británie, Francie, Portugalsko, Německo, Belgie, Itálie, Španělsko). Jedině Etiopie (dříve Habeš) s výjimkou italské okupace (1936–1941) a Libérie (ustavila se v polovině 19. století) si vždy zachovaly svobodu. Po porážce císařského Německa v první světové válce světila ženevská Společnost národů správu nad bývalými německými

koloniemi Velké Británie – část Toga a Kamerunu a německou východní Afriku, Belgie – Rwandu-Urundi a Jihoafrické unii německou Jihozápadní Afriku (dnešní Namibii). 6. 3. 1957 Ghana a 2. 10. 1958 Guinea získaly nezávislost, ale v r. 1960 ji získalo 17 států!

Na vrcholné konferenci v etiopském hlavním městě Addis Abebě byla ustavena OAJ (Organizace africké jednoty), a to za účasti všech čelných představitelů afrických států s výjimkou Maroka a Toga. OAJ se stala významnou organizací při upevňování jednoty afrických států v jejich boji proti kolonialismu a rasismu. Jejím vytvoření předcházela 15.–18. 12. 1960 konference brazzavilské skupiny 12 frankofonních zemí (Čad, Dahome, Gabun, Horní Volta, Kamerun, Kongo, Madagaskar, Mauritánie, Niger, Pobřeží slonoviny, Senegal a Středoafrická republika) a krátce potom se 3.–7. 1. 1961 sešla casablanská skupina zemí (Ghana, Guinea, Mali, Maroko, Sjednocená arabská republika a Prozatímní Alžírská republika). V libérijském hlavním městě Monrovií se sešla 8.–12. 5. 1961 vrcholná konference dvaceti afrických států, jejíž účastníci uznali za vhodné a nezbytné vytvoření celokontinentální mezistátní organizace spolupráce v oblasti vědy, techniky, vzdělání, dopravy a spojů.

Politický vývoj předběhl řešení ekonomického zaostávání

Změnila se po Roce Afriky Afrika? Změnil se v budoucnu? Kdo ji změnil? Afrika se osvobozením od kolonialismu pochopitelně radikálně změnila. Dnes je tam 53 nezávislých států. Má za sebou prvobytně pospolné období, otrokářskou éru i do značné míry feudalismus, ale bez větší pomoci svých dřívějších kolonizátorů se tyto svobodné státy beznadějně pokoušely o další demokratický vývoj. Některé africké země získaly ve 20. století po r. 1960 zkušenosti se socialistickou orientací (Angola, Mosambik, Ghana, Guinea, Mali, Benin aj.).

Několik zemí postihla po r. 1960 **zhořbná povstání** proti jejich novým vládcům/vládám, které zdevastovali ekonomiku těchto zemí. Poprvé v Togu v lednu 1993, následovaly Kongo, Etiopie a Eritrea, které postihly etnické konflikty a krvavé pohraniční války.

Polovina tzv. subsaharských zemí poskytuje svým 600 milionům obyvatel jen 65 centů (cca 20 Kč) denně na živobytí a dále chudne. Někteří považují Afriku za beznadějný kontinent. Jihoafrický prezident Thabo Mbeki kritizuje, že Afrika je marginalizována. Prezident Světové banky (SB) před rokem procestoval Afriku a hovořil s mnoha šefy afrických států. Seznámil se s Africkým plánem obrození/obnovy Afriky, připraveným Thabo Mbekim (JAR) a ostatními. Novinkou tohoto radikálního afrického projektu je, že vychází z kritického zhodnocení zkušeností z období po získání nezávislosti. (Viz tab. 2)

Tab. 2 Rozvojová pomoc africkým zemím 2001–2002

Bohaté země	v mil. USD		v %	
	2000	2001	2000	2001
Francie	4105	2393	0,32	0,32
Velká Británie	4501	4359	0,32	0,32
Německo	5030	4879	0,27	0,27
Japonsko	13508	9678	0,28	0,23
USA	9955	10884	0,10	0,11

Podle prohlášení francouzského prezidenta Chiraca na zasedání G8 v r. 2002 by si Francie přála, aby polovina zvýšení veřejné pomoci bohatých zemí pro rozvoj směřovala do Afriky. Dříve se na pomoci africkým zemím významně podílel i bývalý Sovětský svaz, země východní Evropy (technická pomoc, stipendia vysokoškolařům aj.) a též Kuba (lékařská pomoc).

Na druhé straně, podle časopisu *The Economist*, zkušenosti ukazují, že po mnoho let bohatý svět mimořádně ztěžoval Africe úsilí získávat poctivě živobytí prostřednictvím obchodu. Světová banka vytýká Severní Americe, Evropě a Japonsku, že kdyby byly odstranily dovozní bariéry na zboží z afrických zemí, mohl se vývoz těchto afrických zemí zvyšovat o 14 procent ročně, t.j. o cca 2,5 bil. USD. Jiná kalkulace ukazuje, že zemědělství vyspělých zemí získává dotace 360 bil. USD ročně, tj. o 30 bil. více, než činí celý africký HDP.

V době studené války podporoval bohatý svět některé zkorumpované režimy a prodával jim zbraně, aby mohly potlačit své nespokojené poddané. Současně tak zvýšil jejich zahraniční zadluženost. Přitom různé druhy pomoci bývaly většinou předurčeny pro dodávky ze zemí dárců.

V poslední době se považuje za úspěch, že se některé africké země víceméně úspěšně vypořádaly s korupcí a bojem proti AIDS, např. Botswana, Ghana, Mosambik, Senegal, Tanzanie a Uganda. Naopak například Nigérie vložila cca 350 mil. USD do výstavby fotbalového stadionu, ale současně odložila splácení svého dluhu ve výši 23 bil. USD.

Z Organizace africké jednoty se stává Africká unie

Loňský rok přinesl některým africkým zemím zostření, ale i řešení některých dlouhodobých následků kolonialismu i postkoloniálního neokolonialismu. Dosavadní OAJ (Organizace africké jednoty) se na svém zasedání v jihoafrickém Durbanu 8. 10. 2002 přeměnila na AU (Africkou unii).

Nová 53členná Africká unie (Akt podepsalo 46 zemí) se má stát organizací nové éry, částečně podle vzoru Evropské unie bude disponovat bezpečnostní radou, legisla-

tivním sborem a mít plán hospodářského rozvoje NePAD. Hybnou silou se má stát mírová a bezpečnostní rada, jejíž 15 rotujících členů bude mít právo schvalovat nasazení mírových sborů k zásahům v případě genocidy a válečných zločinů v interních konfliktech v afrických státech. NePAD předpokládá spojení pomoci ze soukromých i státních zdrojů a zmírnění dluhů nejzadluženějším rozvojovým zemím, pro boj proti AIDS nebo mírové iniciativy.

Ještě před Durbanským summitem byly vyřešeny rozpory mezi africkými zeměmi v případě nového prezidenta Malgašské republiky na Madagaskaru Ravoloma, kterého jeho předchůdce Didier Ratsiraka (prezidentem 1975–93) obvinil, že se již po 1. kole voleb prohlásil „autoproklamací“ za prezidenta a že jeho režim je neonacistický a neofašistický. OAJ se totiž již v r. 2000 usnesla, že nemůže být za člena OAJ (nyní AU) přijat, a tak na návrh Francie bylo přijetí Madagaskaru odsunuto.

V r. 2002 prezident Demokratického Konga Joseph Kabila a prezident Rwandy Paul Kagamé podepsali v kinshaském Kongu mírový návrh na ukončení dlouholetého konfliktu, ve kterém Rwanda intervenovala na straně konžských povstalců s tím, že povstalecké skupiny rwandských Hutuů po 30 dnech v Konžské demokratické republice (dříve Zaire), zodpovědných za genocidu proti Tutsiům v r. 1994 a jejich repatriaci výměnou za stažení (po dalších 15 dnech rwandských jednotek z konžského území. 4000 modrých přileb MONUC (pozorovatelská mise OSN v Kongu) mělo během 90 dnů na území velkým jako západní Evropa ověřit, zda Kinshasa a Kigali své závazky respektují. S pomocí OSN se tento mezinárodní problém měl vyřešit.

Další pozoruhodnou událostí jednání afrických vůdců po téměř dvacetiletém povstání na jihu Súdánu bylo setkání súdánského islámského prezidenta Omara Al-Bešira a vůdce osvobozené armády (převážně křesťanské a animistické) Johna Garanga, kdy oba představitelé prohlásili, že jsou rozhodnuti ukončit válku v zemi. Tři dny po jejich setkání uskutečnila súdánská vláda rozsáhlou vojenskou ofenzívu, což svědčí o různém chápání ukončení občanské války.

V současné době je znovu patrná snaha světových mocností navazovat těsnější vztahy s některými africkými státy. Prezident George Bush při návštěvě keňského prezidenta Moi a Melese Zenawi v USA, předsedy etiopské vlády, oba informoval, že Al-Kajda je odpovědná za útoky v Keni včetně izraelského letadla se shoulder-fired missiles. Oba odsouhlasili spojenecké cvičení 5. 12. 2002 na námořní základně v Keni. Podle *The New York Herald Tribune* se i Afrika již stala objektem zvýšeného zájmu US Army, když se v oblasti Afrického rohu rozmístily koncem roku 2002 vojenské útvary. Asi 800 vojáků speciálního nasazení aj. útvary se nastěhovali do dřívějších francouzských kasáren nedaleko letiště Džibuti a přeměnili je na svoji baštu. Nebylo to však poprvé, neboť již během vojenské intervence v Somálsku zde kotvily vojenské lodi USA. Tato vojenská akce byla zdůvodněna tím, že po 11. 9. 2001 a po válce s Afghánistánem námořní jednotky USA se spojenci organizovali Task Force 150, která hlídá východní pobřeží Afriky před utečenci Al-Káidy. Ministr Powell v květnu 2001 navštívil 4 africké země: Mali, JAR, Keňu a Ugandu. Návštěva měla politický charakter a zaměřena byla na agresora – Ugandu – a těžištěm byl Súdán. Přípravena je cesta prezidenta G. Bushe do Senegalu, JAR, Botswany, Nigérie a Ugandy.

Největší zájem o partnerství a vliv v Africe demonstroval koncem února 2003 francouzský prezident Jacques Chirac před 52 (bez Somálska) vrcholnými představiteli afrických států, kteří podpořili dle *Herald Tribune* (21. 2. 2003) jeho postoj vůči Iráku. 46 účastníků 22. francouzsko-afrického summitu mj. podpořilo založení palestinského státu a zajištění hranice Izraele. Chirac představitelům Afriky přislíbil pomoc bohatých zemí v oblasti zemědělství a připustil, že nejvyspělejší státy světa v posledních letech hospodářské potřeby černého kontinentu opomíjely. Politika „Nového partnerství pro Afriku“, jehož autorství je připisováno Chiracovi a ministru zahraničí de Villepinovi, vychází z vojenských zásahů v Pobřeží slonoviny, Libérii a Kongu. Francie se snaží předat řešení regionálních krizí do rukou afrických států podle hesla RECAMP (posílení afrických kapacit, udržení míru), což je iniciativa k vytvoření afrických mezinárodních mírových jednotek. 1200 afrických vojáků získává vzdělání na francouzských vojenských učilištích a personálně i finančně jsou z Francie podporovány vojenské akademie v Senegalu a v Togu, dvě v Mali a tři v Pobřeží slonoviny. Francie drží v Africe stále pět opěrných bodů v Džibuti, Čadu, Senegalu, Gabunu a Pobřeží slonoviny, kde je rozmístěno 6000 vojáků. Dvoustranné obranné smlouvy má Francie se sedmi africkými státy: Kamerun, Středoasijská republika, Komory, Pobřeží slonoviny, Džibuti, Gabun a Senegal.

Hlavní příčiny hospodářského zaostávání Afriky

Podle Světové banky a Hospodářských novin z 2. 1. 2003 vzrostl HDP ve světě (v procentech) v roce 2004 o 3,1 procenta (v r. 2003 o 2,5 procenta), v Severní Americe 3,4 procenta (2,6 procenta), v Evropě a střední Asii 3,6 procenta (3,4 procenta), v Latinské Americe 3,7 procenta (1,8 procenta), v Severní Africe a na Blízkém východě 3,7 procenta (3,5 procenta), v subsaharské Africe o 3,8 procenta (3,2 procenta), v jižní Asii 5,8 procenta (5,4 procenta) a ve východní Asii 6,4 procenta (6,1 procenta). Zdá se, že HN nebo i SB měly poruchu v počítači. Není přece logické, aby výhledy 2004 jednotlivě ve všech uvedených oblastech světa byly vyšší než celosvětový výhled 3,1 procenta?

Když hovoříme o ekonomice subsaharské Afriky, napadne někoho jako „nejzajímavější“ komodita **diamanty**. K hlavním producentům diamantů z afrických států nyní patří JAR, Sierra Leone, Angola, Namibie, Konžská demokratická republika a Botswana a světový obchod s diamanty se ročně odhaduje na 7 mld. USD. Osmdesát procent nepracovaných diamantů prochází belgickými Antverpami. Diamanty bezesporu v řadě afrických zemí (např. Angole, Sierra Leone a Kongu) sehrály a hrají významnou úlohu také v politické oblasti, neboť jimi byly fi-

Tab. 3 DP vybraných 30 afrických zemí na 1 obyvatele v roce 2000 (v nákupní paritě USD)

Mauricius	10 017	Senegal	1510
JAR	940	Togo	1 442
Libye	7570	Benin	990
Botswana	7184	Burkina	976
Namibie	6431	Nigérie	896
Tunisko	6363	Čad	871
Alžírsko	5308	Mosambik	854
Egypt	3635	Madagaskar	840
Maroko	3546	Eritrea	837
Zimbabwe	2635	Kongo	825
Angola	2187	Mali	797
Guinea	1982	Zambie	780
Kamerun	1703	Etiopie	668
Mauritánie	1677	Burundi	591
Pobřeží slonoviny	1630	Tanzanie	523

Pramen: UNDP, Financial Times 11. 4. 2003.

Tab. 4 Obchodní vztahy České republiky s africkými zeměmi (v mil. Kč)

ZEMĚ	1989		2000	
	vývoz ČR	dovoz	vývoz	dovoz
Alžírsko (vývoz: hotové výrobky – ocel, pneumatiky 53%, stroje a zařízení 45%, dovoz: suroviny Al, osfáty aj.)	1699	26	4.102	470
Angola (potraviny, stroje)	36	–	–	–
Burkina Faso (stroje a dopravní zařízení)	60	60	–	–
Kamerun (vývoz: hotové výrobky, dovoz: suroviny)	2	53	77	33
Kongo (vývoz: hotové výrobky, dovoz: suroviny, cenné dřevo)	134	24	2	12
Egypt (vývoz: hotové výrobky a stroje, turbíny, obráběčky, válcovaná ocel aj., dovoz: bavlna 50 %, chemické suroviny)	1238	740	2090	400
Čad (dovoz: suroviny, bavlna)	–	–	15	150

pokračování tabulky na straně 36

nancovány kruté války a dodnes pro některé povstalec i vlády nepozbyly svého lesku.

Podle údajů UNDP o HDP vybraných 30 zemí Afriky (Financial Times 11. 4. 2003) však těžba diamantů sama o sobě jejich umístění na ekonomickém žebříčku rozhodujícím způsobem neovlivňuje. Těžba diamantů, obchodování a jejich zpracování, jak jsem se v JAR a Botswaně osobně přesvědčil, a zřejmě ani na ostatních afrických nalezištích tohoto vzácného nerostu nejsou v rukou domorodců, kteří diamanty jen těží, ale plně v rukou nadnárodních finančních skupin.

Ekonomická komise OSN publikovala v roce 2002 nadějně výsledky růstu HDP v zemích Afriky v roce 2001 v průměru o 4,3 procenta proti růstu HDP v roce 2000 o 3,3 procenta. Například v Súdánu vzrostl HDP o 9,1 procenta, v Senegal o 5,8 procenta, Kongu a Ugandě o 5,4 procenta, Nigérii o 4,2 procenta, v Angole o 3,3 procenta, JAR o 2,5 procenta a Keni o 1,5 procenta.

Pět afrických zemí s největší ekonomikou – JAR, Maroko, Alžírsko, Tunisko a Egypt – vytvořilo více než polovinu HDP Afriky. Dokázaly získat v roce 2001 ze zahraničí investice v hodnotě více než 9 mld. USD, tj. proti roku 2000 je zdvojnásobily. (viz tab. 4)

Menší pozornost je věnována přímému obchodování České republiky se zeměmi Afriky, chybí dřívější obchodní představitelé na našich zastupitelských úřadech. Vedle prudkého poklesu obrátu s dříve tradičními teritorii (Egypt, Libye, Tunisko, Etiopie) vznikla některá nová teritoria (JAR, Uganda, Malawi, Zimbabwe, Keňa, Čad).

Etiopie (vývoz: stroje, dovoz: suroviny, kůže)	259	65	38	33
Ghana (vývoz: hotové výrobky, dovoz: dřevo Mn ruda)	10	12	72	15
Keňa (vývoz: hotové výrobky, dovoz: suroviny, potraviny)	40	2	135	12
Libye (vývoz: stroje, dopravní zařízení, stavební práce)	1.043	3	138	11
Mali (vývoz: hotové výrobky, sklo, dovoz: suroviny, zelenina)	11	–	25	129
Maroko (vývoz: stavební práce, zařízení, sklo, papír, ocel, auta, dovoz: chemické suroviny)	223	362	388	390
Nigérie (vývoz: automobily, textil, dovoz: kakao, zvířata)	149	202	202	89
Súdán	31	73	215	26
Tanzanie (vývoz: stroje, letadla, dovoz: káva)	29	24	18	10
Togo (vývoz: slad, telekom. zař., dovoz: bavlna, kakao, tabák)	11	–	26	5
Tunisko (vývoz: hotové výrobky, ocel, motory, měřicí přístroje, dovoz: suroviny, chemické výrobky, potraviny)	150	81	27	31
Zambie (vývoz: hot. výrobky, obuv, stroje, dovoz: textilní suroviny)	7	–	11	10
Zimbabwe	184	125	56	285
Madagaskar (vývoz: hotové textilní výrobky, dovoz: káva, koření)	–	–	10	79
Malawi (dovoz: tabák)	–	–	–	206
Sierra Leone (vývoz: obráběcí stroje, dovoz: kanc. stroje, potraviny)	–	–	18	9
JAR (vývoz: papír, keramika, ocel, čerpádky, dovoz: sušené ovoce, příslušenství automobilů)	–	–	–	943
Uganda (vývoz: telekom. přístroje, dovoz: káva)	–	–	24	91

Koloniální mocnosti kolonizovaly Afriku v zájmu krytí svých potřeb surovin i tropických potravin. Podobně je tomu v posledních desetiletích i v případě USA, jejichž prioritou ve sféře životních strategických zájmů se stala ropa, které dovážejí 8,5 barelů denně převážně ze Saúdské Arábie, Kuvajtu, Alžírsko a Venezuely. Při hledání dalších perspektivních zdrojů v případě ohrožení své pozice na Blízkém východě v důsledku irácké války se poprvé obrací, zatím především diplomatickou cestou, do ropných a jiných surovinových států subsaharské černé Afriky, jejichž podíl na celkové světové produkci ropy se může z dnešních 16 procent zvýšit v roce 2015 na 25 procent! Americká vládní strategie počítá podle Financial Times (2002) s růstem podílu Afriky z nynějších 15 procent na 25 procent v roce 2015. **Ropná oblast** zahrnuje v Africe tyto státy: Nigérie, Čad, Kamerun, Rovnicková Guinea, Gabun, Kongo a Angola. V rámci dekolonizačního procesu jsou hranice často sporné a politici zkorumpovaní, k čemuž přistupují ještě etnické konflikty.

Největším **problémem** africké ropy je **doprava** této strategické energetické suroviny k moři, což řeší USA příslibem štedré dotace na nový ropovod, který by spojil největší čadské ropné naleziště Doba s kamerunským přístavem Kribi. Většinu z více než 4 mld. USD na tuto investici uhradí konsorcium v čele s Exxon Mobil. V této oblasti, svěřené prezidentem republiky Paulem Biya Čechům, působila v letech 1997–2001 úspěšně brněnská firma Geofyzika pod vedením garanta projektu Petra Šponara.

Tab. 4 **Prognóza těžby ropy v mil. barelů denně v roce 2010**

Nigérie	3,5
Angola	1,5
Konžská dem. rep.	0,4
Rovnicková Guinea	0,35
Gabon	0,2
Kamerun	0,15

Pramen: FT 2003

Meziafrická obchodní spolupráce

Nedávno bulletin OSN „Afrika Recovery“ obrátil pozornost na snahu afrických zemí překonat obchodní závislost na dřívějších kolonizátorech cestou **meziafrické obchodně-ekonomické spolupráce**. I tyto pozůstatky kolonialismu se obtížně odstraňují. Z důvodu **celních bariér** např. v Tunisku a Kamerunu jdou výrobky nejdříve na sklad ve Francii a odtud k příslušným odběratelům v Africe. Hlavním partnerem Senegalu zůstává Francie. S Gambií, která Senegal do značné míry obklopuje, bohužel, je hospodářská spolupráce minimální, a tak Gambie vede intenzivní obchodní vztahy s Velkou Británií. MBRR považuje cla za klíčový problém materiálů pro textil a konfekci,

ve kterých má Afrika bezesporu řadu předností pro vývoz. Vysoká cla (4 procenta) na pesticidy a minerální hnojiva destimulují výrobu zboží pro možný následný vývoz.

V Africe zejména čtyři státy (Ghana, Zimbabwe, Keňa a Nigérie) se podílejí téměř na třech čtvrtinách exportu v rámci mezafrického obchodu. Ropa se podílí 30 procenty, bavlna, živý skot, kukuřice a kakaové boby dohromady 18 procenty. V menší míře jsou vyváženy čerstvé ryby, zelenina, čaj a cukr. Podíl průmyslové produkce (příze, léky, ocel, chemikálie, stroje a zařízení) je jen nepatrných 15 procent.

Od **Afrického plánu obnovy**, uzavřeného v rámci OAJ/AU se počítalo s etapovým vytvářením Afrického ekonomického sdružení s vlastní valutou (Afro), se zrušením cel uvnitř AU a vytvořením zón volného obchodu a netarifních bariér. Záměr se realizuje jen omezeně. Jestliže v 90. letech MMF počítal do skupiny států s omezenou obchodní politikou 75 procent zemí OAJ, tak nyní je to jen 14 zemí. Střední úroveň dovozních cel činí 19 procent, zatímco v ostatním světě činí tento ukazatel jen 12 procent.

Na pomoc zahraničnímu obchodu v Africe v posledním desetiletí vznikly **regionální integrační skupiny států**, ale výsledky jsou zatím neuspokojivé (účast zemí vyjádřená v procentech):

Organizace východoafrické spolupráce	18,1 procenta
Mezistátně řízený rozvoj	13,5 procenta
Společenství rozvoje jihu Afriky	12,8 procenta
Západoafrický ekonomický a valutový svaz	11,2 procenta
Ekonomické sdružení států západní Afriky	10,2 procenta
Společný trh zemí východní a jižní Afriky	6,0 procent

Možná východiska z tíživé situace

Vzhledem k výše uvedenému se zdá být naprosto klíčové, aby při překonávání současných problémů afrického kontinentu a jeho následnému rozvoji působily spolu Organizace spojených národů a nově vzniklá Africká unie. V první řadě je třeba

ukončit stávající ozbrojené konflikty a zneškodnit vznik nových. AU by mohla v souladu s OSN koordinovat pomoc z ekonomicky vyspělých zemí světa na řešení zdravotních problémů Afriky. V oblasti hospodářské spolupráce a obchodu mezi zeměmi kontinentu je zapotřebí urychleně realizovat závěry z cest prezidenta MBRR a využít závěry z optimistické zprávy OSN a prognózovaného růstu HDP. Přitom se musí také vycházet ze zkušeností afrických zemí s největší ekonomikou (JAR, Maroko, Alžírsko, Tunisko a Egypt), neboť právě na ně připadá více než polovina HDP (2001) celého kontinentu a investice ze zahraničí v r. 2001 v objemu více než 9 mld. USD. K rozvoji Afriky zcela určitě přispěje i zlepšení úrovně vnitrokontinentální dopravy, tzn. železnic, silnic, dálnic, ropovodů, letišť a dále sítě mezistátního komunikačního spojení. Dlouhodobé řešení na bázi mezistátních smluv a konkrétních opatření si vyžaduje rovněž strategický problém nedostatku vody, který již byl nejednou v Africe a na Blízkém východě příčinou ozbrojených konfliktů a může se stát i celosvětovým problémem.

○

Jobovy zvěsti o zhroucení Číny

RECENZE

The Coming Collapse of China. Gordon G. Chang, Arrow, UK, 2002, 344 stran.

Číňané nemají rádi, když je kritizují cizinci, sami k sobě ovšem dokáží být tvrdí s vervou hraničící s masochismem (typický je např. na Tchaj-wanu proslulý spisovatel Bo Yang, autor kontroverzního díla známého v anglickém překladu jako *The Ugly Chinaman*). Vzhledem k ostrážitě cenzuře se v ČLR bestsellery o zhroucení režimu nevydávají, i když čtou (viz například Wang Lixiong: *Yellow Peril*, Toronto, 1991). Nezbyvá tak, než vzít zavděk produkcí vydanou za hranicemi pevninské Číny. Autor Gordon Chang je sice americký Číňan, v USA narozený, ale myšlením je spíše čínský Američan.

Zmíněné dílo není odborná publikace, chybí zcela poznámkový aparát a uvádění dohledatelných pramenů, autor se nezděráhá věrohodnost svých tvrzení podepřít odkazem, že „...jeden čínský odborník sdělil, že...“, či dokonce co „jeden pekingský (případně šanghajský) taxikář říká“. Kdo přečká tyto šoky a přistoupí též na autorovu upovídánost, octne se za odměnu ve světě čínských reálií viděných zevnitř, ale nikoli viděných téma správnými „čínskýma očima“, jak u nás disciplinovaně doporučuje řada „odborníků na Čínu“.

Gordon Chang jako držitel amerického občanství si dovoluje vidět čínskou realitu (tj. ČLR) čínskýma očima spojenými s americkým mozkiem. Dokonce jej lze podezírat z nadbíhání, stylem i obsahem, vkusu lidí ze Západu a od nich

těžko rozeznatelným moderním Číňanům na Západě žijícím. To, že cenzura ČLR neumožňuje z ideologických důvodů vydávání knih kritických ke státnímu zřízení a že necenzurované stati jsou s mírou rizika dostupné jen na internetu, vytváří pro kritické bestsellery živnou půdu a *Trh* by řekl, že si za to pekingský režim může sám.

Autor přeskakuje z jednoho tématu na druhé, rámcově však je kniha rozdělena do dvanácti kapitol. Co snad může čtenáře hned zpočátku odrážet, je přesvědčení autora, že čínská společnost (tj. pevninská Čína, ČLR) se nachází v kritickém stavu a že její zhroucení je v dohlednu. Přesvědčivěji by snad působilo, kdyby takový pocit čtenář postupně získával pod dojmem věcných argumentů, které povedou k jasnému závěru. Gordon Chang však ví své a nečeká na čtenáře, až si srovná tak ostrou kritiku Číny s vlastními představami.

Ke kladům díla patří komentáře týkající se čínských ekonomiky. Byrokratický stát sice podnikl řadu reformních kroků, ale učinil tak nedůsledně a umožnil, aby se státní průmyslové podniky opevnily ve svých pozicích vytvořených v minulosti. Přímé dotace do státních molochů tak vystřídal „úvěrování“ prostřednictvím čtveřice státních bank, které je vzhledem k nedobytnosti úvěrů zpět jen upravenou modifikací původního systému. Ekonomika ČLR stojí na velkých státních podnicích, které se před vstupem do WTO ještě navzájem slučují, aby obstály v mezinárodní konkurenci. Uvnitř ČLR však je skutečná konkurence prakticky jen velmi omezená a monopolní

systém velkých podniků s politickými konexemi dokáže úspěšně blokovat každý pokus o změnu. Státní podniky falšují své hospodářské výsledky, uplatňují své zájmy prostřednictvím osobních konexí (tzv. *kuan-si*) nebo přímo korupcí.

Úvěrová politika státu tak neumožňuje efektivní distribuci finančních prostředků, které se dostávají k progresivnímu privátnímu sektoru jen s velkými překážkami. Autor přímo obviňuje garnituru stranického vedení kolem Ťiang Ce-mina (kterého zjevně nesnáší), že z (oprávněných) obav ze sociálních důsledků nepřistoupila k odvážnějšímu reformnímu scénáři. Jeho kritika se však netýká ekonomů v předních institucích, kteří jsou profesionálně schopní a vykonávají jen politická rozhodnutí stranických špiček. Dochází k závěru, že polovičatost reformem, které se nazývají eufemisticky – *gradualismem* – stejně nemůže ustrnout v dosavadním stavu. Bude třeba pokračovat dále a usilovat o přebudování existujícího byrokratického systému, jinak nelze dlouhodobý ekonomický růst udržet. Tradičním čínským zvykem je však raději nic neměnit (jak radí stará taoistická zásada *wu-wei*, tj. nečinit nic, nezasahovat do přirozeného běhu věcí), aby nebylo hůř.

Jako doklad neefektivnosti systému, který umožňuje neefektivní investice, morální hazard, korupci a opevňování se státních superpodniků, uvádí autor osud investiční společnosti GITIC z jižní provincie Kuang-tung (Guangdong), která byla jakousi vlajkovou lodí ekonomického boomeru v této provincii a kterou Teng Siao-pching (Deng Xiaoping) hýčkal jako vzor pro rozvoj celé Číny. GITIC zbankrotovala v roce 1998. Čínská vláda se dle autora vydala cestou monopolizace (příklad zejména čínských naftařských koncernů a aerolinií), znemožňující konkurenci, jež by vedla k prosperitě. K té, podle názoru au-

tora, stimuluje liberalizace ekonomického prostředí, k níž však v Číně nikdy neexistovala přílišná důvěra. Proto také, jak autor soudí, Čína již dříve v historii zaspala dobu a postupně ztrácela krok s dynamickým Západem. Stejně tak i v současnosti mohou nedůsledné reformy jen znemožnit další rozvoj ekonomiky.

Na čem si Gordon Chang dává záležet, je důraz na kritiku nemravnosti současného společenského systému, který umožňuje zneužívání moci a rozkrádání státních prostředků. Při autorově popisu čínského bankovního systému a fungování úvěrových družstev jako by zamrazilo při vzpomínce na bankovní socialismy řady jiných – nejmenovaných postkomunistických zemí. Výmluvným sčítáním položek rostoucího veřejného dluhu ČLR (str. 180–2) připomíná obdobné komentáře zahraničních odborníků (viz např. Nicholas Lardy), že čínský finanční systém je teoreticky bankrot. Avšak Peking učiní vše, co je v jeho silách, aby zabránil krachu bank, respektive alespoň umožnil dožití jich samých jako posledního segmentu ekonomiky (str. 143). Vstup do WTO přinese ekonomice i režimu řadu obtíží, byť současně přitom donutí Čínu přijmout modely chování moderního globalizovaného světa.

Zajímavá je zmínka o snaze strany infiltrovat zakládáním svých nových organizací – do privátních firem, ke které dokonce vyzval Ťiang Cemin (naneštěstí bez uvedení pramene) poukazem, aby byl zdravý vývoj soukromých firem zajištěn (str. 165). Autorovu skepsi o velikosti čínského trhu, na kterém je vlastně málo volného místa, nelze než doporučit českým podnikatelům. Tak například obsazení čínského trhu piva žraloky typu Heineken, Asahi, Budweiser atd. spolu se stovkami domácích čínských výrobců (početem 550, str. 170–171) by mělo být varováním pro tuземské pivovary, oddávající-li se romantickým představám o vpadu na čínský přesycený trh.

Nejkritičtěji se autor staví k politickému systému ČLR a vládnoucí stranické elitě, která se úspěšně brání akceptovat nadřazenost zákona nad mocí. Strana je podle Chang arogantní, zkorumpovaná a nenáviděná, nepodléhající žádné kontrole. Autor připomíná citát vysokého stranického představitele Čchen Jüna (Chen Yun): „*Nebojovat proti korupci by zničilo zemi, ale bojovat proti ní by zničilo stranu.*“ (str. 221)

Úpadek legitimity moci strany se projevuje v děsu, který v režimu vzbuzují religiozní skupiny typu Fa-lun-kung, které se podobají sektám, jež již dříve v historii ohrožovaly existenci dynastií a svým jednoduchým programem dokázaly (jako kdysi třeba i sami komunisté) získat na svou stranu masy.

Největší obavou současného režimu vzbuzuje hrozba sociálních protestů, které mohou přerůst v protivládní povstání. Jednou z takových možných krizí by byl také dobrodružný pokus o vojenskou obsazení Tchaj-wanu, který by byl odražen, a neúspěch ve válce by mohl přivodit destabilizaci režimu v ČLR. Bude-li politické zřízení oslabeno, mohou nečínské národy žijící na periferii využít situace a vyhlásit nezávislost. Dalším zdrojem nestability je možnost rolnického povstání poté, co čínský trh bude zaplaven levnými potravinami z dovozu. V úvahu také připadají zástupy okradených drobných investorů ve velkých městech nebo propuštění dělníci z krachujících státních podniků. Za takových situací může být i postoj armády nevyzpytatelný.

Ačkoliv titul knihy dává tušit, že autorovi je scénář kolapsu Číny již znám, závěr knihy na několika stránkách toho příliš mnoho konkrétně a podrobně nepopisuje. Jako analýza a ostrá kritika současné Číny je však kniha velmi realistická. Pro typ čtenáře, který byl doposud ve stadiu obdivování růstu čínského HDP a úchvatné výše státních devizových rezerv, doporučuji tuto knihu jako lehčí četbu před zvolením některé z hodnotnějších publikací. Cena knihy Gordona Chang a je v tom, jak na praktických příkladech vidí pod povrch věcí (viz např. skvělé šanghajské mrakodrapy, ve kterých se zatím pro vysoký

nájem skoro nebydlí) a ještě k tomu čínským očima (konkrétní osudy dvou prominentních čínských podnikatelů – magnátů). Jak se však konkrétně ČLR už nyní rozpadá, zůstalo vysvětleno jen ve zkratce. Režim zatím má ještě situaci pod kontrolou. Autor však naznačuje, že dříve pevný režim se může během velmi krátké doby zhroutit, s odkazem na výroky Václava Havla v souvislosti s překotným kolapsem komunismu ve východní a střední Evropě. Aby tak měl Gordon Chang nakonec pravdu?

Rudolf Fürst

furst@iir.cz

Rudí a růžoví: Transformace komunistických stran

Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): Rudí a růžoví: Transformace komunistických stran. Brno, Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2002, 284 stran, ISBN 80-210-2990-0.

Před patnácti lety měly monopol na moc, dnes některé z nich živoří na okraji politického spektra, jiné byly přímo zakázány. Pokud se však včas a důsledně přizpůsobily novým pravidlům, přízeň veřejnosti si udržely. A takových není málo.

Komunistické strany – to je téma, jehož aktuálnost ještě nevymizela. Z dnešního pohledu už můžeme rekapitulovat někdejší představy o tom, že s pádem mocenského monopolu komunistů zmizí i komunisté samotní. Nejenže se mnohé nástupnické strany někdejších komunistických organizací dokázaly úspěšně etablovat v novém systému, ale bezprostředně po pádu komunismu si také asi nikdo nedokázal představit, jak rozličnými cestami se budou ubírat jejich další osudy. A právě to mapuje nová publikace Mezinárodního politologického ústavu Masarykovy univerzity v Brně.

Sborník obsahuje stati věnované východním Německu, Česku, Slovensku, Polsku a Maďarsku, dvěma zemím bývalého Sovětského svazu: Litvě a Ukrajině, jedné balkánské zemi: Bulharsku a jednomu případu ze západní Evropy: Itálii. Ten také otevírá řadu monografických příspěvků, které jsou řazeny – snad náhodně – v ose postupující od západu k východu. Ve výčtu tedy chybějí nástupnické státy bývalé Jugoslávie (Slovensko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Černá Hora a Makedonie), v nichž zůstaly nástupnické subjekty komunistických organizací relevantními stranami, jiné republiky bývalého Sovětského svazu a například také Francie, kde rovněž hrála komunistická strana dlouho nezanedbatelnou úlohu. Jak však uvádějí editoři, nebylo v jejich silách zabývat se všemi státy postkomunistické střední a východní Evropy. Postsovětský (z malé části i postjugoslávský) prostor však pokrývají jiné publikace, vydané stejným pracovištěm. Určitě by bylo zajímavé přeciť si i o Socialistické straně Albánie, nástupnické straně kdysi nejrudější komunistické organizace v Evropě, nebylo však asi snadné nalézt autora, který by ten-

to příspěvek (s využitím albánských pramenů) zpracoval.

Výsledná podoba sborníku je tedy řešena především s ohledem na českého čtenáře. Přehledně mapuje situaci ve střední Evropě (pojednána je většina kandidátských států EU) a ostatní případy jsou do celku doplněny jako exkursy do západoevropského, postsovětského a balkánského prostoru. Úroveň zařazených příspěvků je velmi vyrovnaná, a třebaže se vnitřní struktura liší v závislosti na autorském přístupu i specifickém vývoji v jednotlivých případech, pohled, který přináší, poskytuje vždy dobrou možnost srovnání s ostatními. Právě vzájemná vyváženost příspěvků, z nichž ani jeden není oproti ostatním příliš stručný nebo úzce zaměřený, vtiskla knize solidní hodnotu.

Ve všech monografických příspěvcích se dozvídáme zhruba to samé: je tu detailně popsána výchozí pozice, transformace strany a další vývoj, volební zisky, případně charakteristika hlavních osobností, především architektů transformace. Stati týkající se Litvy, Ukrajiny a Bulharska jsou uvedeny krátkým historickým exkursem, který lecky čtenář asi uvítá. U stati věnované Itálii, zpracované docentem MU Maxmiliánem Strmiskou, tvoří historický úvod téměř třetinu textu, což je třeba pochválit, poněvadž o vývoji komunistických stran ve východním bloku po druhé světové válce má průměrný čtenář alespoň hrubou představu, zatímco z Itálie zná nejspíš jen jméno Palmira Togliattiho.

Ze standardního rámce poněkud vybočuje stať popisující (východo-) německou PDS, zpracovaná odborným asistentem wisconsinské univerzity Jonathanem Olsenem. Nese příznačně název „Německá PDS: Mezi Východem a Západem“ a je zaměřena především na určení pozice PDS v „trojím“ politickém systému dnešního Německa: ve východní části země, v západní části a na spolkové úrovni. Toto vybočení má své oprávnění, neboť v bývalém východním Německu se nová politická scéna nekonstituovala postupně, souběžně s evolucioně transformované komunistické organizace, nýbrž díky sjednocení Německa sem byla rozšířena existující západoněmecká scéna. Přesto postrádám bližší popis samotné transformace, především zlomových let 1989/1990.

Část věnovanou České republice zpracoval autor již poměrně renomovaný – Miroslav Mareš. Zaměřil se na české specifikum: Proč nedošlo ke skutečné transformaci komunistické strany? Popisuje i subjekty, které se od KSČ/KSČM odštěpily, ale vcelku zbytečně podrobně rozebírá pozici Strany demokratického socialismu. Vysokou úroveň mají příspěvky týkající se transformace polské a maďarské komunistické strany, zpracované Pavlem Kowalem (Polská akademie věd) a Lukášem Bendou z Masarykovy univerzity. Polský Svaz demokratické levice a Maďarská socialistická strana, které dokázaly (tehdy ke zděšení mnoha českých pozorovatelů) v polovině 90. let vrátit moc do rukou bývalých komunistů, určité budou patřit k tématům pro čtenáře nejzajímavějším. V knize jsou rozebrány jejich oficiální programy, politika v praxi, charakteristika voličského zázemí i vnitřní struktura. Mnohohrstevnatý pohledu se vyznačuje zvláště Bendova stať.

Podobně mnohohrstevnatý je i příspěvek jednoho z editorů, Lubomíra Kopečka, zpracovávající problematiku SDL. Její případ je zajímavý právě ve srovnání s jejím polským a maďarským protějškem tím, že se jí nepodařilo stát se dominantním subjektem levé části politického spektra. Jedním z důvodů byl přístup SDL ke slovenské samostatnosti; podpořila ji až v době, kdy už byla nezávislost politicky vybojována jinými. Druhý z editorů, Vít Hloušek, je autorem staťi věnované transformaci litevské komunistické strany. Jejím specifikem je právě fakt, že se postavila za místní národní zájem proti (jinonárodnímu) centru a spolu s formující se opozicí usilovala o nezávislost. To dalo transformující se litevské straně v porovnání s jinými už na startu výjimečně postavení.

Andrej Vjačeslavovič Minajev z Černovické univerzity je autorem staťi o nástupnické straně ukrajinské komunistické organizace, jež je příkladem „vzkříšení“ na staronovém základě po oficiálním zákazu činnosti komunistické strany. Zde poskytl získání nezávislosti, doprovázené vlnou účelového antikomunismu, opět jiné pozadí. Příklad Ukrajiny může v některých ohledech ilustrovat i situaci v jiných postsovětských republikách. Autorem posledního příspěvku, věnovaného Bulharské socialistické straně, je Radim Gonda (Masarykova univerzita). Stať představuje exkurs na Balkán, kde byly ovšem výchozí pozice i další vývoj jednotlivých komunistických a jejich nástupnických stran natolik rozdílné, že těžko může posloužit pro vytvoření představy o vývoji v regionu. Nicméně Bulharsko, které jako objekt zájmu stálo od počátku 90. let ve stínu sousední rozpadající se Jugoslávie, bude určitě tématem pro českého čtenáře přitažlivým.

Oba editoři jsou zároveň autory úvodní staťi, nastiňující možné typologizace nástupnických stran někdejších komunistických organizací. Editoři vysvětlují, proč zvolili z možných variant právě termín „nástupnická strana“, v západní politologické literatuře často používaný jako „successor party“. Publikace tak kromě jiného přispívá k ujasnění české politologické terminologie. V úvodu je zhruba nastíněna typologizace vycházející z již publikovaných prací západních autorů, která je dobrá pro základní přehled, čtenářsky podnětější je však ta část úvodní staťi, v níž se autoři snaží analyzovat klíčové faktory ovlivňující podobu a úspěch nástupnických stran. K těmto faktorům podle nich patří: připravenost stranických elit k transformaci a akceptování transformace členskou základnou, historická relevance

levice, udržení majetkového a finančního základu a případně dopad konfliktu na ose centrum – periferie.

Publikace je rozhodně přínosem, přestože s výjimkou zmiňovaných pasáží úvodu nepřináší příliš mnoho nových poznatků a závěrů. Přináší však ucelený přehled, jaký dosud nebyl v češtině k dispozici. Další, nikoli zanedbatelná hodnota publikace spočívá v propojení domácích a zahraničních pracovišť při její přípravě. Ukazuje to mimo jiné, že Mezinárodní politologický ústav si již stačil vybudovat solidní pozici, podloženou úctyhodnou ediční činností.

Knihy má trochu těžkopádnější sloh, to ovšem publikace tohoto typu většinou doprovází – vychází to z jejich samotné podstaty (nejčtivější sloh

má podle mého názoru Paweł Kowal, zásluhu na tom mají i vhodně volené citace a také žurnalisticky pojaté titulky a mezititulky). Doprovodné tabulky, byť nejsou doplňkem všech staťi, zvyšují hodnotu knihy jako praktické příručky. Mírnou slabinou knihy je určitá nevyrovnanost závěrů, někteří autoři jako by se spokojili se shrnutím, Lubomír Kopeček namísto závěru nabízí výhled do budoucna. Pěknou závěrečnou analýzu nabízejí Strmiska a Kowal, zkratkovitou, ale přesto hodnotnou, také Benda a Minajev.

Už jen čistě na okraj: Mezi autory jsou i tři zahraniční, kteří zřejmě své příspěvky nepsali v češtině. To by si zasloužilo zmínku o překladateli (-ích).

Filip Tesař

tesar@iir.cz

Německé sjednocení a německo-ruské vztahy

Boris Meissner: *Auf dem Wege zur Wiedervereinigung Deutschlands und zur Normalisierung der deutsch-russischen Beziehungen. Ausgewählte Beiträge. – 1. Aufl. – Berlin: Arno Spitz, 2000 – 135 s. – ISBN 3-8305-0102-1.*

Problematika německého sjednocení, zvláště její mezinárodněpolitický rámec, jsou spjaty s vývojem německo-sovětských, respektive německo-ruských vztahů, což dokumentuje právě předkládaná publikace. Autor Boris Meissner se dlouho zabýval výzkumem východoevropských zemí, byl i aktivně zapojen do řady německo-sovětských rozhovorů a jednání. Praktické zkušenosti významně ovlivnily jeho vědeckou práci, umožnily mu identifikovat dlouhodobý koncepční a strategický vývoj, odhalovat historické paralely a objasňovat motivy jednání politických činitelů. Dokázal na základě svých vědeckých poznatků činit operativní závěry pro současnost.

Tato publikace to vše jen potvrzuje. Umožňuje nám vhlédnout do padesátiletého období německé politiky vůči Sovětskému svazu, od Jalty a Postupimi až ke znovusjednocení Německa, i v souvislostech s německou *východní politikou*. Politika týkající se sjednocení Německa byla od počátku považována jak vnitřními, tak vnějšími prvky. Důležitou variantu představovala právě „Brandtova východní politika“.

Za zásadní předpoklad pro znovusjednocení Německa autor označil dalekosáhlé změny kurzu sovětské zahraniční politiky zahájené M. Gorbáčovem a vedoucí k podstatným změnám v německo-sovětských vztazích. K milníkům tohoto vývoje řadí „Společné prohlášení“ spolkového kancléře H. Kohla a prezidenta M. Gorbáčova, podepsané 13. 6. 1989 v Bonnu, a tzv. „velkou smlouvu“, týkající se úprav bilaterálních politických, hospodářských a bezpečnostněpolitických otázek, již navrhl spolkový kancléř Kohl Gorbáčovovi v dubnu 1990.¹⁾

Nejprve se Boris Meissner věnuje vnějším vlivům na německo-sovětské vztahy, a tedy i na opětné sjednocení Německa. Analyzuje dvou-

stranná německo-sovětská jednání roku 1990. Od počátku existence Spolkové republiky Německo – tedy od kancléřství Konrada Adenauera – zasazuje otázku jednoty Německa do mezinárodněpolitických souvislostí. „Tím, že Adenauer kladl hlavní důraz na zajištění bezpečnosti, a tak i na vnější stránku znovusjednocení, utvrzoval své kritiky a protivníky v mylném názoru, že on sám není na znovusjednocení Německa zainteresován.“²⁾ Podrobně autor sleduje vývoj sovětských diplomatických aktivit, jejich cíle, skutečnost, že Berija a Malenkov zřetelně zastávali názor, že je nutno země střední a východní Evropy i jihovýchodní Evropy silněji připoutat k Sovětskému svazu, ale připouštěli možnost zříci se vlivu v Německé demokratické republice. N. Chruščov jim oponoval a konstatoval, že Berija chtěl obětovat výstavbu socialismu v NDR. Po Berijově pádu sovětská zahraniční politika zastávala spíše defenzivní postoj. Ponechávala pro jednání otevřené dveře. V publikaci můžeme sledovat sílící Chruščovovy snahy po roce 1954 ovlivňovat sovětskou zahraniční politiku a „zaktivizovat politiku vůči NDR a uplatňovat vůči všem lidovým demokraciím místo nátlaku více spolupráci a rozvíjet východoevropskou integraci včetně NDR na multilaterálním základě.“³⁾

Postupně můžeme posoudit, co autor označil jako dílčí kroky ke znovusjednocení. Jako určitý přelom jsou vymezena německo-sovětská jednání v Moskvě v září 1955, kdy v čele SRN stál spolkový kancléř Konrad Adenauer. Znamenala určitě překlenutí rozporů a možnost navázat diplomatické vztahy, jež by mohly přispět k řešení opětovného sjednocení Německa. Za další krok na cestě k obnovení německé jednoty jsou zdůrazněna německo-sovětská jednání v Moskvě v letech 1957–58. Německá strana (SRN) vyjádřila přání rozvíjet dvoustranné vztahy za určitých podmínek. Dále jsou podrobně komentována zásadní politická a bezpečnostní jednání mezi Sovětským svazem a západními mocnostmi, případně se Spolkovou republikou Německo, jejich úskalí, vliv studené války. Zmíněn je mj. i Adenauerův

návrh z roku 1958 dát Německé demokratické republice status Rakouska a snahy dospět se Sovětským svazem k modu vivendi. Zvýrazněna je *nová východní politika* vlády Velké koalice. Do souvislosti je kladeno řešení německé otázky a překonání konfliktu mezi Západem a Východem včetně otázky vytváření celoevropského mírového zřízení.

Jako další, i když stále problematický krok na cestě ke sjednocení Německa, jsou vylíčena německo-sovětská jednání v Moskvě, k nimž došlo až po vytvoření vlády sociálně-liberální koalice se spolkovým kancléřem Willy Brandtem roku 1969 a pak 1970 a jež byla završena „Moskevskou smlouvou“ z 12. 8. 1970. Ta představovala určitý „modus vivendi“, zajišťující německé straně, že bude platit „zřeknutí se násilí“.⁴⁾ S ohledem na mezinárodněpolitickou situaci je vyzdvížena *dohoda čtyř mocností o Západním Berlíně* z 3. září 1971. Následně jsou osvětlovány faktory vedoucí ke *smlouvě o základech vztahů mezi SRN a NDR* z 21. prosince 1972. Autor si všímá, jakou úlohu sehrál i rozvoj spolupráce obou zemí v oblasti ekonomiky, vzájemné návštěvy předních politických činitelů apod. Zároveň ale poukazuje na sílící vazby NDR na Sovětský svaz, na Brežněvovu doktrínu apod.

Za zásadní změnu sovětské zahraniční politiky vůči Západu a vůči Spolkové republice Německo pokládá až zahraniční politiku za M. Gorbačova, spojenou s *perestrojkou* v Sovětském svazu. Prostor získala politika uvolňování napětí, myšlenka odzbrojení a překonání konfliktu mezi Západem a Východem vůbec. „Ve vztahu k západní Evropě se Gorbačov snažil rozvíjet lepší vztahy jak na bilaterální, tak na multilaterální úrovni. Za cíl si vytýčil vytvoření *společného evropského domu*.“⁵⁾ Bylo jasné, že s tímto cílem bude spojena i relativně větší autonomie východoevropských spojeneckých států. Nové přístupy Sovětského svazu umožňovaly Spolkové republice Německo při požadování státního znovusjednocení Německa odvolávat se na právo na sebeurčení národů. Spolkový kancléř Helmut Kohl a ministr zahraničí H. D. Genscher se snažili prosadit lepší bilaterální, a to nejen hospodářské vztahy mezi SRN a SSSR. Uskutecnily se návštěvy ministra zahraničí Genschera a spolkového prezidenta Weizsäckera

v Sovětském svazu i řada setkání ministrů obou zemí. To vše připravovalo půdu pro výraznější zlepšení vzájemných vztahů. Autor osvětluje přitom i vývoj Gorbačovových postojů k jednotě Německa v duchu „nového myšlení“ s přednostním úkolem *překonat evropský rozkol*.

Rok 1989 přinesl bouřlivé události v Německu, revoluční změny v Německé demokratické republice. Jako velmi významná jsou zhodnocena jednání M. Gorbačova a H. Kohla i ministra zahraničí SRN H. D. Genschera v Moskvě roku 1990 i následná společná jednání představitelů obou německých států se čtyřmi velmocemi o rámcových podmínkách pro uskutečnění státní jednoty Německa. Zvlášť jsou přitom analyzovány mezinárodněpolitické a bezpečnostní souvislosti mezi sovětskou politikou vůči sjednocení Německa a otázkou rozšiřování NATO na východ apod. Dokumentována je například skutečnost, jak při návštěvě USA koncem května 1990 M. Gorbačov zpočátku navrhoval dvojitou příslušnost Německa – jak k NATO, tak k Varšavské smlouvě. Poté, co takové řešení americký prezident G. Bush prohlásil na nepřijatelné, přistoupil M. Gorbačov na kompromisní řešení, v němž bylo „schváleno členství sjednoceného Německa v NATO, a zároveň bylo prohlášeno, že i jiná rozhodnutí budou tolerována, pokud by Německo dalo přednost jinému řešení.“⁶⁾

Jako další rozhodný krok ke znovusjednocení Německa je vylíčeno podepsání smlouvy *dva plus čtyři* 12. 9. 1990 v Moskvě, obsahující nové úpravy vztahů k Německu. Dvoustranná „velká smlouva“, jež významně přispěla k uzavření vnější strany znovusjednocení, byla podepsána 13. 9. 1990 v podobě „Smlouvy o dobrém přátelství, partnerství a spolupráci mezi Spolkovou republikou Německo a Sovětským svazem“. Dne 9. 11. ji podepsali M. Gorbačov a H. Kohl při Gorbačovově návštěvě SRN. Obzvláštní pozornost pak autor věnuje specifickému charakteru této „bonnské smlouvy“ z 9. 11. 1990, jejímu zá měru „vyjádřit společnou příslušnost ke sjednocené Evropě a ochotě k úzkému partnerství v rámci celoevropského mírového zřízení, spočívajícímu na základě všeobecně uznávaných mezinárodněprávních principů i úcty ke společnému celoevropskému dědictví.“⁷⁾

Po rozpadu Sovětského svazu koncem roku 1991 rozebírá autor otázku platnosti vzájemných bilaterálních mezinárodních smluv mezi Spolkovou republikou Německo a Sovětským svazem. Za důležité pokládá, že Ruská federace začala vystupovat jako následnický stát po Sovětském svazu. Uvádí, že „nótu z 13. ledna 1992 sdělilo ruské ministerstvo zahraničí německému velvyslanectví, že Ruská federace bude pokračovat v uplatňování práv a plnění povinností plynoucích z mezinárodních smluv uzavřených Sovětským svazem.“⁸⁾ V souvislosti s rozvojem dalších bilaterálních německo-ruských vztahů se autor soustředil na problém východního rozšíření NATO, na stanoviska německé i ruské zahraniční politiky i na jejich vývoj.

Publikace vymezuje a osvětluje hlavní etapy německo-sovětských vztahů na cestě ke sjednocení Německa. Autor účinně využil svých vlastních praktických zkušeností z jednání, jichž se osobně účastnil. Aktivně působil při formování vztahů se Sovětským svazem za spolkového kancléře Konrada Adenauera a ministra zahraničí Brentana, pracoval na německém velvyslanectví v Moskvě i v poradních sborech spolkového kancléře Kiesingera a Kohla.

Zvlášť podrobně je v publikaci v samostatných kapitolách zpracována německá politika vůči Sovětskému svazu za N. Chruščova, druhá německo-sovětská jednání v Moskvě v letech 1957–1958 a vývoj otázky mírové smlouvy s Německem od „Postupimí“ až k německému znovusjednocení. Autor tak přibližuje speciální oblast nejnovějších německých dějin, konkrétní postupy německé diplomacie, a to vše v rámci aktuální mezinárodně vztahové problematiky.

Ivona Rezanková

rezankova@iir.cz

¹⁾ Viz: Boris Meisner: Auf dem Wege zur Wiedervereinigung Deutschlands und zur Normalisierung der deutsch-russischen Beziehungen. Ausgewählte Beiträge – 1. Aufl. – Berlin: Arne Spitz, 2000 – s. 8.

²⁾ Tamtéž, s. 11.

³⁾ Tamtéž, s. 14/15.

⁴⁾ Tamtéž, s. 29.

⁵⁾ Tamtéž, s. 35.

⁶⁾ Tamtéž, s. 45.

⁷⁾ Tamtéž, s. 53.

⁸⁾ Tamtéž, s. 58.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Doc. Ing. Jiří Fárek, CSc., nar. 1937; vystudoval VŠE a pracoval na VŠE, v EU ČSAV a IPB. V roce 1966 pobýval jako Visiting Scholar na Indian Statistical Institut v Kalkatě. Zabývá se světovou ekonomikou a mezinárodními financemi. Je členem Světové federace studií o budoucnosti (WFSF). V současné době vyučuje na Technické univerzitě v Liberci. Člen radakční rady MP. (str. 4)

Mgr. Eva Kordová, nar. 1965; absolventka FF UK (1992), poté studium na Středoevropské univerzitě v Praze. Studijní pobyty v zahraničí (London School of Economics and Political Science, University of California at Berkeley atd.). Od r. 1993 je zaměstnankyní MZV, od r. 1999 pracuje na velvyslanectví ČR v Berlíně. V r. 2002 ukončila externí doktorandské studium na Institutu politologických studií FSV UK. (str. 14)

Ing. Josef Levora, nar. 1931, vystudoval VŠE, obor zahraniční obchod, v letech 1955–61 pracoval ve Strojexportu; 1961–82 Strojimport, 1983–89 opět Strojexport; poté zastával funkci vedoucího konjunkturního a cenového odboru VÚVEU. (str. 32)

Vilém Řehák, nar. 1983; studuje afrikanistiku a politologii na FF UK, zajímá se o současnou politickou situaci ve světě, především v Africe. (str. 19)

Katharina von Schnurbein, nar. 1973; vystudovala slovenská studia na univerzitě v anglickém Oxfordu (1997) a evropská studia v Centru pro evropská studia (ZEI) v německém Bonnu (1999). Studuje postgraduálně na Evropské univerzitě Viadrina v německém Frankfurtu nad Odrou a ve své doktorské práci se věnuje veřejné debatě o vstupu do Evropské unie v České republice. V současné době pů-

sobí jako tisková mluvčí Delegace Evropské komise v Praze. (str. 25)

Ing. Jozef Španík, nar. 1966; vystudoval zahraniční obchod na VŠE a postgraduálně ekonomii a management ve Francii (Program Copernic). V současné době dokončuje studium na Diplomatické akademii Ministerstva zahraničních věcí Chilské republiky v Santiagu de Chile. Od roku 1999 pracuje na Ministerstvu zahraničních věcí ČR, Odbor vnějších ekonomických vztahů a mezinárodních organizací (agenda OECD a ekonomický pilíř OBSE). (str. 24)

Ivona Rezanková, nar. 1955; studovala politologii a mezinárodní vztahy na Univerzitě Karlově a na Středoevropské univerzitě. Působila na českém velvyslanectví v Tallinu. Věnuje se problematice spolupráce mezi baltskými státy a integrací Estonska do euroatlantických struktur. (str. 17)